

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIII-ik évf.

Julius—Augustus 1888.

4-ik füzet.

UNITÁRIUSOK MAGYARORSZÁGON A XVI. ÉS XVII-IK SZÁZ ÉVBEN.

I.

AZ UNITÁRIUS VALLÁS ELTERJEDÉSE A TISZÁIG.

Az egyedül igaz, hatalmas, rettenetes ítéletű, egyedül könyörülő és mindenható Istentől, a mi Urunk Jézus Krisztusunknak dicsőséges szent Atyjától és Istentől kegyelmet és békességet kívánunk kegyelmeteknek! — e megszólítással írja levelét a vallást káromló tolnaiaknak Pécs város főbirája, Kis Farkas uram, Pécs polgármesterével, Szabó Gergely urammal és mind az ő jámbor tanácsával egyetemben, az Ur 1588-ik évében; tehát ezelőtt kerek 300 esztendővel.¹⁾

Vajon miképen került ez unitárius szellemű megszólítás oly messze a Dunán túlra? Vajon hogyan vallhatta magát hívéül a „magyar Athene“²⁾ a Pál apostol egyedül igaz, ismeretlen Istenének? Vajon miként léphetett fel a szerény és apostoliasan egyszerű unitárius vallás védelmére az a város, hol 1543-ban még 300nál több aranyba és selyembe öltözött pap, püspök és kanonok³⁾ hegedű, orgona és trombitaszó kíséretében⁴⁾ dicsőítette a füstölgő oltárok mellett Róma isteneit? E kérdésekre felelni feladata e soroknak. A protestáns hitujításnak rég elfelejtett lapját ütjük fel olvasóink előtt. És bárha a megvilágítás, mely részünkről érheti, csak fogyatékos lehet; biztat mégis némi remény, hogy sikerülni fog felállítanunk legalább egy oly keretet, melybe a kezünkhöz nem jutott vagy ezután elé kerülő adatok beillesztése nem nehéz leend.

¹⁾ W. J. M (Wadasi Jankovich Miklós.) A socianusok eredetéről, Magyarországbán volt Ecclesiájokról. 22. 23. l.

²⁾ Gregorián cz győri püspök nevezi így. Lásd Haas Mihály: Baranya. 249.

³⁾ U. o. 160. 250

⁴⁾ Melius így jellemzi a pápisták isteni tiszteletét „Az Aran Tamás hamis és csetneke tévelygésiben.“

Az 1566. évet két esemény teszi fontossá nemzetünk életében. Egyik a török hódító politikának sirba szállta Szigetvárnál; másik az unitárius vallásnak megszületése az erdélyi gyűléseken. Mintha megelégette volna Isten a halállal vivódó magyarnak félszázados megpróbáltatását: a melyik évben a szellemi szabadság zászlóvivőjének kijelöli, ugyanabban az esztendőben nyujt neki reményt is a végpusztulással fenyegető ázsiai barbárság megtörésére. Kelet vad fanatizmusát 1566-nak hanyatló napjai látják Konstantinápolyba lehajtott zászlókkal visszahuzódni; nyugot sötét babonáit ugyanazon évnek tavasza látja Erdély bérczei közül szárnyaszegetten kiosonni. És im a szabadelvű rendek szabad szellemű papsága legott magasra emeli föl a zászlót, melynek lobogója az egy igaz Istennek tisztelete. A hitcikkek, melyeket 1566. márczius 15-én „új ugart szántva és magot többé töviskebe nem vetve“ Tordán aláírnak, a szárnyat öltött lelki szabadságnak, a megalakuló unitárius egyháznak első cikkelyei.¹⁾

1566. márczius 15 — márczius tizenötödike a lelki szabadság örökre emlékezetes forradalmának Európa földén. Mi magyarok büszkén tekinthetünk vissza e napra. Németország, Hollandia, Anglia és Amerika felvilágosult szellemei megértik és méltányolni tudják e büszkeséget. Mit ők Chillingworth, Grotius, Kant, Priestley és Channing nagy nevéhez fűznek, azt mi évszázadokkal azelőtt nem csak kimondottuk, de sőt Európát megelőzve törvénné is emeltük. 1566. márczius 15-ke méltó bevezetője ez emlékezetes nagy napoknak. És e nagy, emlékezetes napokon egyetlen apostoli léleknek alkotó gondjait látjuk mindenén át sugárzani. A lelki szabadságért föllekesült, azt törvénné, sőt hitvallássá szentesítő népsokaságból egyetlen férfi kolosszális alakja válik ki; e férfi az ország szeméfenye s büszkesége volt, XVI. századunknak legnagyobb szónoka és hazánknak legmerészebb reformátora . . .²⁾

¹⁾ Vedd össze Lampe: *Historia Ecclesiae Reformatae*. 147. Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. 449. — Székely Sándor: *Unitár. vallás története Erdélyben*. 62. — Marczali: *Az ujkor története*. I. 660.

²⁾ V. ö. „A következő 2—3 évtizedet Dávid Ferencz neve és működése tölti be. Dávid Ferencz 1552. tájától rendre tért át a katolikus vallásról a lutheránusra, erről a kálvinistára s végül az unitáriusra. Mint reformátor, mindenik felekezetnek disze, büszkesége, védelemezője, fenntartója volt. Szóval és írásban mindenütt előljárt. A lutheránusok, kálvinisták és unitáriusok superintendensökké választák rendre, egyik felekezetet a másik után. Prédikált magyarul és németül, irt magyarul és latinul. E korszak nagy-

Sokba telnek e lángszellemű férfiúnak életéről és munkáiról szólnunk. A kit azok érdekelnek, megtalálják életrőjójánál. Reánk inkább csak az tartozik most, hogy Dávid Ferencz 1566-ban lépett ki várakozó magatartásából. Látván, hogy Erdély szeme rajta függ, bátran lépett a vallásujítás ösvényére. A conservatív Károlit és Fabriciust eltávolítá köréből. Egész életén át ellenségei maradtak ezek; de annál ragaszkodóbb követőket nyert a kolozsvári Basilius Istvánban, a székesfehérvári Karádi Pálban, a sómogyvidéki Sztárai Miklósban, a horvátországi Csázmai Istvánban, a felső-magyarországi Óvári Benedekben, a tiszamelléki Szegedi Lajosban és a békésmegyei Gynulai Pálban. E léleken és észben kitűnő férfiakat a szeretet és hála, a tisztelet és csodálat mindennél erősebb szálai fűzték a nagy reformátorhoz. Az apostolok kara meg volt alakítva: Dávid Ferencz nyugodt bizalommal tört utjában előre.

1567-re esik Torda teljes meghódolása. Apostola Basilius lón, papja Szegedi és Sztárai. 1568-ban történik az egész Kolozsvár átállása.¹⁾ Apostola Dávid volt. Basilius és Karádi csupán a mag elvetésében segítkeztek; az aratást a szeretett mesternek tarták fön. És Kolozsvár oly szívvel-lélekkal is lón unitáriussá, hogy itt a XVI. és XVII-ik század folyamán öt külön ekkkléziát alkottak nagyszámú hiveink; kettőt a belvárosban: a magyar és szász ekkkléziát; egyet a Szent-Péteren, egyet a Hidelvén, egyet a monostori külvárosban — mind külön-külön unitárius ekkkléziákat.²⁾

A mit Magyarországon az épen e tájban felállt helvéthitűek hitőknek magyar vallássá hirdetésével kinyertek, épen oly népszerűséget ért el Erdélyben a csillagként feltűnő új vallás. A XVI-ik század 2-ik, 3-ik és 4-ik tizedében a németféle Lutherhit csupán a déli szászok közt vert nálunk kiirthatatlan gyökeret. 1557 táján³⁾ Kálmáncsehi, Szegedi és Melius épen jókor jöttek volt be Debreczenből, hogy Erdély többi részeiben alaposan megingassák. Dávid vezérszellem mintegy viharként járt e munkában mindenütt előttük; de jóteknony viharként, mely a levegőt megtisztította, a kedélyeket felfris-

számú hitvitáiban, zsinataiban fáradhatatlan és sokszor legyőzhetetlen küzdő vala, s teremője egy új felekezetnek, az unitáriusnak. "A magyarországi ev. ref. egyház egyetemes névtára az 1886. évre. 342. l. Az egyetemes konvent megbizásából szerk. Tóth Sámuel a konvent egyik jegyzője. Budapest 1887.

¹⁾ Jakab Elek: Dávid Ferencz emléke. I. 128.

²⁾ Uzoni Fosztó István: Historia Ecclesiae Unitariorum. II. 239. A kolozsvári unitárius főiskolai könyvtár Kozma Mihály-féle másolata szerint.

³⁾ Lampe: 110.

sité. Mint valami csodás égi üstököst bámulták kortársai. Némelyeket félelem, másokat tisztelet fogott el. Megáll egy ponton a reformáció e szép csillaga. A féltőket a bámulat, a tisztelőket a bizalom köréje gyűjti. Ez volt Erdélyben az unitárius vallás megalapítása!

Igen természetesnek kell találnunk, hogy oly szűk országban, mint a miénk, az új eszmék szabad röptesoká meg nem fért. Csakhamar talált az magának utat Erdély völgyeiből a szomszéd mivelt tájakra is¹⁾ Ez időben egész Magyarország az unitárius eszméktől forrongott. Üldö/és, börtön és mártír-halál igen sok helyt megakadályozá gyökérverését. Mindazonáltal északon Huszt, nyugaton Nagy-Maros és lentebb Szigetvár vetnek csak határt egyházalkotásra összeállt magyar hitfeleinknek.

Hogy megfoghatóvá legyenek az itt mondottak, föl kell említenünk azokat az egyházakat is, melyek Kolozsvártól északra és nyugatra már az első években hitünkre állottak. Ezek kimutatják az utat, melyen az új vallás tova haladt. Kimutatják egyszersmind azon szálakat is, melyek ama messzi egyházakat is Kolozsvárral, mint anyaekklézsiával, összekötötték.

Mindjárt e várostól északra a Szamosmellék egész a Radnai hegyekig nagyobb részt unitárius felekezeten állott. A Kis-Szamostól keletre, részint a beléje nyiló völgyekben a következő anya-és leányegyházakkal birtunk: Szamosfalva, Györgyfalva, Pata, Ajton, Kolozs, Alsó- és Felső-Szováth, Kályán, Mocs, Botháza, Vajda-Kamarás, Apahida, Alsó- és Felső-Zsúk, Gyulatelke, Bonczhida, Szék, Szamosujvár, Száva, Apáti, Császári, Mikola, Meleg-Földvár, Kékes, Verezegyháza, Aranyos-Szent-Miklós, Buza, Budatelke, Szent-Benedek, Bálványos-Váralja, Árpástó és Bethlen.²⁾

A nagy Szamosba ömlő Besztercze mellékén és a szomszédos völgyekben: Sárvár, Sajó-Udvarhely, Sajó-Keresztur, Oláh-Budak, Sófalfa, Sólumos, Vizszilvás. Ezekon kívül Fehéregyházán, Jádon,³⁾ Míkeházán, Király-Németin, Dipsén, Szűkeréken,⁴⁾ Nagy-Demeteren, Le-

¹⁾ Hogy Dávid tanai Lengyelországba is elhatottak, mutatja az, hogy 1584-ben a Dávid-féle tiszta unitárizmus terjesztéséért Budneus Simon, Budzini Szaniszló és mások kizárattak a socinianus ekklézsiák kebeléből. Lásd Székely: Unitár. vallás tört. 83.

²⁾ Uzoni: Hist. Eccl. Unitar. II. 241. 243—245.

³⁾ Uzoni: II. 236. V. ö. I. 156. Innen került ki Brosserus János kolozsvári pap. 1598-ban még fennállt az unitárius ekklézia.

⁴⁾ Uzoni: II. 236. 237.

kenczén éltek részint magyar, részint szász unitáriusok. A nagyvárad-i disputation szereplő Cracerus beszterczei, az 1579-iki kolozsvári szász pap Eppelius János, nagydemeteri származású vala.¹⁾ Nagy-Demeterről hozták 1633-ban Hellmannus Ágostont Kolozsvárra, ki az unitárius hitért egy sokkal gazdagabb lutheránus egyházat hagyott el.²⁾ 1592. előtt Lekenczének Pomelius Christianus volt az unitárius plebánussa.³⁾ Szintigy éltek 1590. körül Szász-Régenben és Szász-Régen környékén szász unitáriusok.⁴⁾

A fennebbi ekklezsiák közül Széken 1622-ben Toroczka-i Ger-gely,⁵⁾ Száván 1592. és Vere-segyházán 1594-ben Peterdi András,⁶⁾ Kékesen 1595-ben Dicsőszentmártoni Bálint voltak lelkészek.⁷⁾ Bethlenben a XVII. században két ekklezsiánk volt: egy magyar unitárius és egy lengyel socinianus, melyek idővel egygyé olvadtak. Gyulatelkén 1731-ben is volt még papunk.⁸⁾ Aranyos-Szt.-Miklós olyan híres ekklezsia volt, hogy a kolozsvári főiskolabeli lectorok versengtek érte. 1638-ban Bonyhai György nyerte el.⁹⁾ Fejedelmi adományból egyike volt a leggazdagabbaknak a kolozsi is,¹⁰⁾ hol a XVII. évszáz elején két hirre kapott költő vitte az egyházi tisztet: Szentmártoni Bodó János és Kolosi Török István.

A Nagy-Szamos-tól nyugotra Nagy-Bánya felé eső szegleten unitárius ekklezsiák voltak: Alsó- és Felső-Ilosván, Alsó- és Felső-Őrön, Csicsó-Ujfalun és Csicsó-Kereszturon, Kozárváron, Kápolnán, Rettegen és Magyar-Láposon.¹¹⁾ Mind ez elészámlált helyeken a Sukiak, Tholdalagiak, Petrityevith Horváthok, Kunok, Gyerőffiek, Maurerek, Almádiak, Kereszturiak, Mikolák, Kabósok, Csereiek, Szilvásiak, Dobokaiak s több más előkelő családok unitárius hitet vallottak.¹²⁾

Az egyesült Szamos, Kis-Szamos, Sebes-Körös és Almás folyók köze mondhatni teljese-n unitárius volt. Itt a reformátusoknak

¹⁾ Ugyanonnán való hihetőleg Eppel András is, kit a Keresztény Magvető XIV. kt. 111. l. mint kolozsvári lakost említ föl. 1593-ban felebbezett házassági ügy is került innen Kolozsvárra. Lásd Uzoni: I. 157.

²⁾ Segesvári Bálint naplója. Uzoni: II. 236.

³⁾ Keresztény Magvető XX. 92.

⁴⁾ Mint pl. Szász-Szt.-Miklóson. Uzoni: II. 247.

⁵⁾ U. o. 240.

⁶⁾ U. o. I. 155. II. 241. Székely: Unitár. vallás tört. 197.

⁷⁾ Uzoni: I. 155. Székely: 197.

⁸⁾ Uzoni: II. 243.

⁹⁾ U. o. 241.

¹⁰⁾ Báthori Zsigmond 1589-ben fizetésül 800 kósót és dézmanegyedet rendelt. Ker. Magvető XVII. 74.

¹¹⁾ Uzoni: II. 235. 237.

¹²⁾ Uzoni: II. 237. 241. 243. 244. stb.

csak a dézsi ekkleziájokról maradt fenn némi emlékezés s ezen kívül a gyalúti vár néhány helységéről bizonyos, hogy a gyalúti lutheránus püspökre¹⁾ hallgatott. A többi mind átállt az új vallásra. E terület belső-szolnokmegyei részének 1593-ban Törös Máté dézsi pap volt az esperesse. A papi széket rajta kívül Jó Lukács szintén dézsi pap, Gyulai Menyhárt némai, Almási Márton szentgyörgyi, Girolti Pál szinyei és Zsibai Demeter alparéti papok alkották. A jegyző Dési Mihály némai rector volt.²⁾ A kolozsmegyei résznek ez időben külön esperesse vala; 1593-ban Vajdakamarási Lőrincz gyerővásárhelyi pap, kinek kerületét kalotaszeginek nevezték.³⁾ Még Gyalúban is volt egyházunk⁴⁾, s a lutheránus püspök családja utóbb Kolozsvárrt átállt az unitárius vallásra.⁵⁾

Nem csodálkozhatni hát, ezeket szem előtt tartva, hogy a forrongó és tért foglaló ifjú erejű felekezetnek a mai Erdély határa, a Meszes hegység, ideig-óráig sem tudott határt szabni. Mert magában Erdélyben — mint egy református író atyánkfia őszintén bevallja — „mondhatni általános elterjedést nyert“ az új vallás s a lutheri álláspont és az unitarizmus között „alig maradt fönn — legalább számarányilag — jelentékeny elem, a két felekezet közt áthidaló kapcsolat képezők osztályából.“⁶⁾ Igen természetes tehát, hogy mind a zilahi Vas-kapún, mind a Körös, mind a Szamos és Lápos völgyén korán kihatott Magyarországra is az új vallás. De nemcsak kihatott, hanem a Szilágyság és a Tiszamellék jelentékeny részét minél hamarább elfoglalta.

Nincs adatunk arra, hogy Dávid barátai közül valaki a kraszna-szathmári vidéken apostolkodott volna. Föltehetőnek látszik ennél fogva az, hogy a tordai, fehérvári és marosvásárhelyi gyűléseken

¹⁾ Hogy Alesius lutheránus püspök volt és Dávid Ferencz volt a kálvinisták első erdélyi püspöke, lásd egykorú bizonyítékok alapján kimutatva Jakab Elektől: Ker. Magvető XIV. 363—374. — Dávid Ferencz emléke 60. 62. 210. stb.

²⁾ Uzoni: II. 235. Generali Protocollo fol. 45.

³⁾ Uzoni: II. 238.

⁴⁾ U. o. 239.

⁵⁾ Kiténik a kolozsvári belvárosi ekkleziás-tagok névsorából. A XVI. sz. végéről közli Uzoni: II. kt.

⁶⁾ A mi magyarán kimondva annyit tesz, hogy a megalakuló unitárius egyház itt Erdélyben elnyelte a kálvinizmust, mielőtt ez gyökeret is verhetett volna. Lásd Fekete Mihály: A kolozsvári ev. ref. főtanoda régibb és legújabb tört. 14. l.

meggyőzette a vitatkozó felelkezések erejétől, magok a református papok álltak át a megismert új hitre, követvén püspökük példáját és követésre indítván hiveiket s velök az ekklezsiát. Erre mutat az a körülmény is, hogy az Érmelléken és Kraszna környékén látjuk legsűrűbben fellépni az unitárizmust, ugyanott, hol az első reformátorok, Szegedi Kis István a tasnádi és Szegedi Lajos a krasznai pap¹⁾ Kálvin elveit legelsőbb elterjesztették. Erre mutat az a körülmény is, hogy a Szilágyság és Érmellék fő nemessége épen úgy unitáriussá lőn, mint az erdélyiek; és hogy e főnemesség pártfogásában bizakodva az avertált ref. papok helyén valónak látták zaklatni az át nem álltakat; mely zaklatásnak az unitárizmus hódításánál sehol másutt nyomát nem találtuk.²⁾

A szilágysági nemességből unitárius részen volt a Bodoni család és „többen azoknak jobbágyaik közül Bodonban és Vajda-Szt.-Ivánon.“ A nagyhirű Hagymássi Kristóf, ki a megyének (1566—1578) főispánja volt. Unitárius hitre állt a nagytekintélyű Serédi család s ezeket követték a Ketzeliék, Patzolaiaiak, Mindszentiek, Perusicsok, Szalántziak, Sarmaságiak, Szilvásiak, Náprádiak, Hadadiak, Szigetiek. Mely előkelő családoknak részint magvok szakadtával, részint más végzetes események által — mint a gyakorta való háborúi pusztítások és ugyanazon birtokokba idegen lakosok betelepítése — az unitáriusoktól elestek a következő egyházak: Sámson, Sarmaság, Szakátsi, Szilvás, Tasnádvárosa, Ér-Szántó, Hatvan, Korond, Kövesd, Ér-Mindszent, Nagy-Pacsal, Magyar-Baksa³⁾, Bőnye⁴⁾, Zilah. Szintugy voltak unitáriusok: Almáson, Borzáson, Horvátiban, Krasznán, Magyar-Keczele, Perecsenben, Rátonban, Varsolczon és Szilágysómlýón.⁵⁾

A „közép-krasznamegyei“ Girolton vagy Giróthon — jegyzi meg forrásunk — még nem minden unitárius hitvalló fajult el; de ugy tetszik nekünk, hogy Uzoni téved itt és a belsőszolnoki Girol-

¹⁾ Szegedi Lajost Lampe debreczeni papnak is írja; később bejövén Erdélybe, ő lett az első tordai unitárius pap.

²⁾ Szilágymegye tudós alispánja, Szikszay Lajos úr, közölt ez értekezés szerzőjével egy erre vonatkozó oklevelet. Az oklevél eredetije a Zilah városi levéltárban van. A szives közlésért itt is legszivesebb köszönet!

³⁾ Uzoni: II. 252.

⁴⁾ Uzoni: I. 159.

⁵⁾ Uzoni: II. 252.

tot zavarja össze a középszolnokmegyei Ér-Girolttal. A belsőszolnoki Giroltot ugyanis még maga Benkő is a mult században, mint leányegyházat, Magyar-Ujfaluval, Bádokkal, Szilvással, Iklóddal s „nehány más helyekkel“ együtt kidei anyaegyházunkhoz számítja; de Ér-Giroltról ingyen sem emlékezik ¹⁾

Az érmelléki Ákosról Uzoni név szerint fellemlíti Bodor Györgyöt, mint unitáriust, kinek házassági ügyét a kolozsvári főpapi szék 1621. febr. 17-én intézte el. Feljebb a Tisza felé Darán a birtokos Serédi-család „több lakosokkal együtt“ unitárius volt. Ide való az az Érsek György, kit 1608. jan. 8-án elváltasztott Thoroczkai Máté püspök, feleségétől, Ács Zsófiától. A Serédek közül Serédi Benedeknek felesége is, Kamuthi Katalin, unitárius vala. Leányokat, Annát, szintén unit., thoroczkó-szentgyörgyi Thoroczkai Mihály vette el.²⁾

Varsolczról származott az a Varsolczi M. János, ki a XVII. sz. elején Kolozsvári pap volt.³⁾ Szilágy Csehről származott Szilágy-csehi Pál 1595-ben désfalvi pap és „több más papok.“ Szóhagyományként élt meg Uzoni idejében, hogy Szilágy-Csehen is volt unitárius ekklezsia, de „mégis neki nem kerültek kezébe arról bizonyosabb emlékek.“⁴⁾ Szathmárvárosában a XVI. sz. végén Dobrai Máté volt a papunk, mint ezt 1597-ben jan. 22-én Enyedi György püspökhöz írott levele tanusítja.⁵⁾ Nagy-Bányán 1590 körül Törös Máté székelt, innen vitték később Dézsre első papnak.⁶⁾ 1578 ban Huszton Szekeressi Balázs volt unitárius pap.⁷⁾ Máramarosnak, úgy látszik, még több helységében is el volt terjedve az unitarizmus. E vallást követték pl. a mai br. Sztojkkák ősei Kricsfalván.⁸⁾

¹⁾ V. ö. Uzoni: II. 252. és Benkő: Milkovia etc. II. 394. Vienniae. 1781.

²⁾ Uzoni: II. 251.

³⁾ U. o. 252. V. ö. Ker. Magvető. XXIII. 86.

⁴⁾ U. o. 243. Az I. kt. 154. lapján azonban ezt találjuk följegyezve: Szilágy-Cseh, cujus ecclesiae concionatori tamquam sibi subjecto R. Episcop. Georg. Enyedi literas expedivit 1593. 15. febr. ratione cujusdam causae sponsalis.

⁵⁾ Uzoni: II. 236. (Protoc. p. 142.) és 251. I. 154. 155. 156. — Székely Sándor Unitár. vallás történetében Dobrait Szathmár-Németi papjának mondja. 197. l.

⁶⁾ Uzoni: II. 235. V. ö. I. 154. — Nagy-Bányáról fogadnak 1579-ben Kolozsvárra iskolamestert. A mi arra látszik mutatni, hogy Nagy-Bányán az unitáriusok iskolát is tartottak fenn. Lásd erre nézve dr. Nagy János közlését: Keresztény Magvető. XIV. 114.

⁷⁾ Egykorú oklevél után. Lásd ez oklevelet Jakab E. Dávid Ferencz emléke II. rész 17. 18. lapján közölve.

⁸⁾ U. o.

A szomszéd Magyar-Láposról 1622-ben még érkeztek felebbezett házassági ügyek Radecius Bálint püspökhöz. Tehát e vidéken ekkor még állt részünkről az egyházi törvényszék.¹⁾ 1651-ből még maradt fenn emlék, mely bizonyítja, hogy akkori püspökünk vizsgálatot tartott a nagybányai kerületben.²⁾ Esperes volt 1578-ban a huszti pap, Szekeressi Balázs.³⁾ 1590 körül a nagybányai pap, Törös Máté, a ki Dézsre áttévén lakását, ott is megtartotta esperességét.⁴⁾ 1635-ben Markó Mihály,⁵⁾ kiről nem találjuk feljegyezve, hogy mint pap kerületének melyik egyházában szolgált.

De jó magáról elég bőven lesz szó, mikor a szilágysági ekklezsiák elveszte okairól megemlékezünk. Szentábrahám Mihály püspök 60-ra teszi az unitárius ekklezsiák számát, melyek üldözés következtében a Tisza körül tőlünk elszakadtak.⁶⁾ Hol vannak azok most? — kérdi az üldözés és elnyomatás legszomorubb napjaiban egyik emlékirónk — hol vannak hegyi városaink Máramaros felé? hol van a felső Tiszakörnyék, a kővári és krasznai kerületek?⁷⁾ Nagybánya archivumában épen ugy, mint a dézsi, marosvásárhelyi, sepsiszentgyörgyi, enyedi, tordai és kolozsvári levéltárakban föltalálhatod, hogy a régebbi tisztviselők jobbára mind unitáriusok voltak.⁸⁾ A Lápos folyása felé, a kővári vidéken, a nagybányai völgyek között nem kevés számmal éltek hitfeleink, mint a régi tudósításokból kitetszenek. Ma senkit sem ösmerek, a ki ottan az egy igaz Istent, az egyedüli megváltó Jézus Krisztus atyját, apostoli erkölcs szerint tisztelné. Az utolsó Sombori János vala, Simon Zsuzsánnának, désfalvi Simon János leá-

¹⁾ Uzoni: II. 252.

²⁾ Uzoni közli Árkosi Benedeknek e vizsgálatról 1651. jul. 8. táján írott levelét. II. 251. A püspök és kísérete a leselkedő rablóktól alig menekhetének meg.

³⁾ Dávid Ferencz egy dispensatiojában írja: intelleximus ex Seniore nostro Basilio Szekeressi pastore Ecclesiae in Huzt. Jakab E. Dávid Ferencz emléke. II. 17.

⁴⁾ Uzoni: II. 235. 251.

⁵⁾ U. o. 249.

⁶⁾ Szentábrahám: *Historia Ecclesiae*. 116. §. — Uzoni: II. 251.

⁷⁾ Uzoni: I. 156.

⁸⁾ U. o. II. 462.

nyának, férje, ki az unitárius tanulókat és azoknak szolgálatát egész életén át kiváló szeretettel fogadta.¹⁾

Látható a felhozottakból, hogy az unitárius vallás a XVI. és XVII. században Magyarország északi részén nem kis mértékben el volt terjedve. De könnyen elterjedhetett e vidéken már a politikai befolyásnál fogva is, mely a Szilágyságot, Szathmárt és Máramarost ez időben Erdélyhez csatolta. Ámde elterjedt az unitarizmus Magyarország oly részeire is, hol a legellenségesebb küzdelmeken kelle diadalmaskodnia. Mint a hogy Szathmár Németinél és Nagy-Bányánál megközelítette a Felső-Tiszát és Husztnál át is lépte: ép' úgy megközelítette Nagy-Várad, Belényes, Simánd, Békés, Makó és Hód-Mező-Vásárhelylyel az Alsó-Tiszát, sőt Szegednél át is lépte azt. A megnevezett egyházak mindenikét az unitarizmus legszebb hódításai közé kell számlálnunk. —

Debreczen a XVI. száz év folyamán nem kis jelentőségre emelkedett. A kálvinizmus innen indult ki térítő útjára az Alföld, a Szilágyság, Szathmár, s a Dunántúl felé. Papjai voltak, kik a tudomány művelték. E papok 1557. táján fejökbe vették, hogy a lutherizmust Erdélyben is fölváltatják Kálvin hitével.

Heves ellenállás fogadta felléptöket. Az 1557-ik évi kolozsvári zsinat megfosztotta állásuktól a hozzájuk hajló papokat.²⁾ A kedélyek hevesen forrongtak; zsinat zsinatot ért. De 1559-ben³⁾ melléjük állván Dávid Ferencz a szász lutheránusok püspöke, a küzdelem nem remélt fordulatot vett. Az új vallás bejutott az udvar körébe. A „bálványimádó“ katolikus papoknak az országból utat adtak. Er dély minden ízében protestáns országgá alakult.

Főlemelte e diadal a debreczeniek lelkét. Főpapjok, Melius, országos hírnévre tett szert. Már-már méréz terveket kovácsolt: a meg-

¹⁾ U. o. 252. — Érdekes a fennebb közlött egyházakkal összevetni, hogy bár a debreczeni hitvallást 1567-ben az Érmelléki, Szatmári és Szilágyi eszerekségek részéről is aláírták, mégis Ér-Mindszenten csak 1585, Magyar-Kezelen csak 1747, Perecsenben 1580, Rátonban 1645, Sarmaságon 1600, Szakácsin 1680, Szilágy-Csehen 1605, Sámsonban 1706, Varsolczon 1607, Darán 1705. és Magyar-Láposon 1602-ben alapítottak a ref. egyházak. Az ákosi és krasznai ref. ekkleziák alapítási ideje ismeretlen. Tasnádon, Sómlyón, Zilahon, Szathmáron, Nagy-Bányán és Huszton már a XVI. sz. közepétől fogva állnak fern ref. ekkleziák. Mindezekről a Tóth Sámuel szerkesztette: „Magyarországi ev. ref. egyház egyetemes névtára az 1886. évre“ című derék munkából értesülünk.

²⁾ Lampe. 110. 111. V. ö. Fekete M. A kolozsvári ev. ref. főtanoda régibb és legújabb története. 9. 10. l.

³⁾ Jakab Elek: Dávid Ferencz emléke. I. 44.

semmisített kath. clerus helyébe mint emel egy nem kevésbé hatalmas protestáns hierarchiát, amannak vagyónát, befolyását orthodox papjaira átörökitvén, sőt még a fejedelemnek is üstökét markokban tartván . . .¹⁾

E pillanatban csapott le e fényes, aranyos álmokra a feltűnt unitárizmus. Hogy mily riadás kelt e véletlen veszélyre, élénken bizonyítják a fennmaradt irodalmi emlékek. A rettegett rationalismus, melynek a hittudós Kálvin is csak az inquisitor atyáktól kölcsön kért máglya érveivel tudott megfelelni, csakhamar állást foglalt Erdélyben. A kik eddig a „magyar vallás“, a „hitszabadság“ zászlait lobogtatták, az orthodoxia komor sánczai mögé üzetek. A szép zászlók elvesztek. A legkitűnőbb tisztek és egész zászlóaljok is átállással tenyegettek. Melius légvárai porrá omladozóban voltak. Sőt nemcsak eddig elért legszebb sikerei, de önmagának nyugalma, jóléte, tekintélye is kockán forgottak. A nagyra látó papi fejedelem örökösét látta Dávidban, mielőtt maga meghalt volna . . . Ily külső alapon indult meg a legelkeseredettebb szellemi küzdelem.

A fennebbieken kísértők meg kulcsát adni a Melius használta harczmód szertelen különösségeinek. Ha ily emberi indító okait nem találják, sok részében nem tarthatnók azt egyébnek, mint a művelt emberi ész legsajnálatosabb tévedéseinek. Az egykorúak jól bepillantottak a sötét rejtekbe, mely Melius tettének rugóit fedé, mutatja a Debreczeni Disputatio, mely „Péter pápát“ a humor szikrázó fáklájával „udvarostól“ együt megvilágítja.²⁾ Az újabb kor is szerencsére napi rendre tért a vakbuzgó korlátoltság felett és megadván az egyházszervező és fenntartó Meliusnak, a jól megérdemelt koszorút nem tagadja meg az — elmés, nemes hitbajnoktól sem a nem kevésbé kiérdemelt kárhoztatást.³⁾

Némi jóvá tevő elégtétel érzetével jegyezzük fel azt, hogy Melius mózesi szellemű harcza az unitárizmus ellen nem Debreczen harcza volt. Az egyszerű felfogású higgadt magyar nép nagyon is

¹⁾ V. ö. a meliusi kánonok LXVII. ugy szintén az LVII. LXIII. LXXI—LXXIII. czikkeit. Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. 604—605. 590—591. 609—610. stb. lapjain.

²⁾ Uzoni kézirataiból kiadta Jakab Elek: Koszorú. (A Petőfi-társaság havi közlönye.) 1879. 343—366. l. E színművet 1570-nek második felében szerezték. A nagyváradi disputatióról és az 1570-iki magyarországi unitárius térítésről vannak egyes fölismerhető vonatkozások benne. Szerzője hihetőleg Karádi, a temesvári pap.

³⁾ V. ö. Kiss Áron: A XVI. sz.-ban tart. m. ref. zsinatok végzései. 71. 599. Utóbbi helyen „szomorú dolognak“ nevezi Melius keresztényietlen túlzásait. Reánk, unitáriusokra nézve még szomorubb volt az!

hajlott az új igazságokra; ellenszenvét csupán mesterséges izgatás költé fel. Hogy mennyire hajlott Debreczen az unitarizmus felé, mindennél meggyőzőbben bizonyítja az, hogy vidékebeli ember lett apostola az új hitnek honunkban legelőször és sehol másutt nem hirdette elveit, hanem épen magában Debreczenben.

Körös-peterdi Arany Tamás fellépésének két irodalmi emléke maradt. Egyik terjedelmes és áradozó, mely a „megczáfolt tévelygéseket“ tartalmazza Meliustól.¹⁾ Az tűnik ki be'őle, hogy Arany né-mely nézete fölötte nagy homályban maradt, mint mikor például a szent lelket az „Isten szerelmének“ mondja. Más oldalról meg ujitá-sai nagyon is a szélsőségbe csapongtak, mint mikor pl. azt tanítja, hogy testi jókat Istentől nem kell kérni; a Mózes törvényeiből a népnek semmit sem kell tanítani. Annál világosabb és határozottabb a másik irodalmi emlék. Rövid reversalis ez tulajdonkép, melyben az új tanok merőben visszavonatnak.²⁾ Hogy mily radicalis visszavonás és visszavonulás volt ez a megriasztott reformátor részéről, mutatja a megbüntetésére való hivatkozás, hogy ha ő a visszavont tanokról valaha valaki előtt még szólana; és mutatja az, hogy mig előbb Tamás apostol azt hirdeté: nincsen ördög, ördög az embernek büne,³⁾ addig eme nyilatkozatának végső tétele így hangzik: Sok ördög vagy on. És e mindenestre sokat mondó kifejezés után jön neve annak a tizenöt tekintélyes hittudósnak, kiknek érvei a Tamás ur kételkedését ily hamar a helyes irányba terelték.⁴⁾

Hogy minő hatást tett Arany fellépése magára Debreczen né-pére, érdekesen világítja meg a Huszár Gál ajánlása, melyet mint

¹⁾ Az Aran Tamás hamis és eretnec tevelgesinéc es egyéb soc teuelgéseknec mellyec mostan az elfordult feiő emberec közöt elárattanac, meghamisítási — — a Debretzeni Tanittóc által, ki uolt szent Andras napian és Karacson Havanak 1. 11. 12. 13. es 14. napian, az egesz Keresztyeni gyülekezet elöt, Christus Vrucn születese utan ennyi esztendőben. 1561. Debretzöm. 1562. — Érdemes a fölemlítésre, hogy az 50. lapon Meliusnak egy elveszett latin könyvére történik hivatkozás, melyet Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárában hiába keresünk.

²⁾ Az Keres Peterdi Aran Tamás vallási, az ő eretnek tudományából való megtérése után, a debreceni ekklézsia előtt. 13. Decembris 1561. Révész: Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező. 1873. 49. 50. l.

³⁾ Ez állítást az orthodox püspök eképen czáfolja meg: Az ördög lelki állat. De a bűn nem állat, hanem változó vétek. Aran Tamás hamis és eretnek tévelygési. 104. l.

⁴⁾ Gál papnak például, Miklós papnak, Péter püspöknek, a főbirónak, az udvarbirónak, a szabolcsi viczispánnak stb. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező. 1873. 50. l.

kiadó a Melius könyve elé függeszt: „Szólok rövid beszédvel — ugymond — csak a minapi Disputaciokról, kiket Aran Tamás nagy készülettel (!) alattomban (!) a ti várostokba behozott és indított vala. Egy előben mennyi sok jámbor keresztyéneket háborított vala meg¹⁾ az ő Arrianus tévelygésivel. — — De osztán végezetre az Isteni tiszteletben való ti szorgalmatosságtokval és a ti lelkipásztoritoknak erős és igaz tudományával melly igen könnyen megtére.“ Azután őszinte lelke a kiadónak ily naiv módon nyilatkozik: „De azt ne alítsátok, hogy titeket az Isten immár *ennek utánna* efféle tévelygésekkel meg nem próbálna. Mikor a Christus és szent Pál²⁾ efféle előljáró tévelygéseket és istentelenségeket láttanak a népek között, a kik ellen e kis könyvecskét Melius Péter a ti pispetek írta, biztonnal azt ítélték (!) belőle, hogy nagyobb és veszedelmesb eretnekségek következnek utánna. Szükség azért, hogy minden készen legyen igaz tudományával a jöendő tévelygéseknek rontására.³⁾ Mert *nemcsak a bolond pápistákkal uagyon minékünk bajunk*. — — Félek rajta, hogy a mi utánnunk való időben, olyan nagy vakság és rettenetes tévelygés ne szálljon a mi nemzetünkre is,⁴⁾ mint azokra a nemzetségekre és helyekre, *a hol Christus urunk, szent János evangelista és szent Pál tanítottak*.“⁵⁾

Arany Tamás kudarcza részünkről abban leli magyarázatját hogy az elméket elő nem készítve lépett fel. Hiszen a hirtelen jött erős fény is elvakít inkább, mintsem fölvilágosítana. Másik hibája Aranynek a feltűnő homály Meliustól ránk hagyott egyes tételeiben, más helyeken meg a még feltűnőbb kirivón vakmerő túlzás. Harna-

¹⁾ Hihetőleg hitnézetei elfogadására birván, jegyzi meg Kiss Áron: A XVI. sz.-ban tartott m. ref. zsinatok végzései. 438.

²⁾ Sajátságos, hogy a felső-magyarországiak harcza is az unitárizmus ellen, később mind az itt feltüntetett nyomokon haladt. A szikszói (1568) zsinat egybehívó levele pl. így szól: „Az apostolok ideje körül támadt az a gonosz vélemény, mely Krisztust az ő istenségétől megfosztotta.“ Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar ref. zsinatok végzései. 615.

³⁾ „Szedje össze kiki az érveket, hogy Árius annál hamarabb megszégyenüljön.“ U. o.

⁴⁾ „Fájdalom, minden emberi gondolaton és reményen kívül — — Árius — — visszatért e világra, Szervét cinkostársaival nyíltan hadat izent az igaz háromságnak és a fiu valóságos istenségének, kinek ha csak erősen elment nem állunk, kétségen kívül oly tömegre fognak szaporodni, mint hajdan.“ Szintén a szikszói zsinat egybehívó levele. U. o.

⁵⁾ Az Aran Tamás hamis és eretnek tévelygési. 2. 3. l.

dik és legfőbb hibája kétségkívül az volt, hogy egyedül szállt szembe egy fényes dialektikával rendelkező papi gyülekezettel, mely erős és igaz tudománnyal a szegény tévelygő juhot — Huszár Gál kifejezéseként — mely igen könnyen megtéríthette!

Jobban meggyült bajok a felvidékieknek Lukács pappal, ki Egerben 1565-ben az unitarizmus némi halvány visszfényével lépett fel.¹⁾ Hitvallásán — mint egyik nevezetes kálvinista tudós megjegyzi — „ma tán nem is igen ütköznék meg még a ridegebb orthodoxia sem.“²⁾ Ma tán nem, de akkori theológiájok zsinatról-zsinatra hurcolta a többinél szabadabban gondolkozót. Két éven keresztül czáfolgatták siker nélkül; míg végre 1568-ban Melius ösztönzésére³⁾ megtalálták ellene a legorthodoxabb érvelést: Szádváron fogságra vetették.⁴⁾ Öt hosszú éven keresztül folytatták ott is egymaga ellen a tértetés nehéz munkáját. A kálvinista atyafiak mellett a róm. kath. barátok is fáradhatatlanul buzgolkodtak⁵⁾. Mignem elvégre 1573-ban a kellőn elkészített fogoly aláírt egy levelet, mely sem írójának, sem iratóinak, sem az erdélyieknek, a kik ellen szólt, tisztességére nem vált. Mindazáltal akadtak, a kik örvendtek, hogy a hoszszútörő kegyes munkát végtére is méltó siker koronázta.⁶⁾

¹⁾ Egeri Lukács 1552. őszén iratkozott be a wittenbergi egyetem hallgatói közé. 1558—1564-ig a kolozsvári eklézsia magyar prédikátora volt. (Fekete M. A kolozsvári ev. ref. főtanoda régebb és legújabb tört. 11. l.) 1565-ben hitták meg Egerre, épen úgy mint Kassa meghitta 1557-ben Kolozsváról lelkészének Dávid Ferenczet, ki azonban e meghívást nem fogadta el. (Frankl: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. sz.-ban. 114. l.) Egeri Lukács később Ungvárra ment, hol esperes is volt. (V. ö. Lampe. 602. Kiss Áron: 623. 625.) Innen vitték a kassai zsinatra és fogságba. Tudományos készültségű, de gyöngye, beteges ember lehetett. (Lásd Fekete M. imént idézett munkájának a Kolozsvár városi levéltárból közölt eddig ismeretlen adatait.)

²⁾ Kiss Áron: A XVI. sz. ref. zsinat végzései. 441. Ugyanezen tudós idézett művében Egeri Lukácsról még így nyilatkozik: Mindaddig ostromolták, míg az unitarizmus csirái a felső vidékeken végleg elnyomattak. 636. l. Ismét alább: Ha erőre kapott volna véleménye, ez szinte romlására vezetett volna a szentháromság bevett tanának s végfeljelményében az unitarizmusmal fejeződött volna be. U. o. A ki e három észrevételt összeveti, nem kis érdekű következtetést vonhat le belőlük.

³⁾ Kiss Áron fennebbi munkájában takarni igyekszik a Melius részességét Egeri Lukács bebörtönöztetésében s a kath. clerusra igyekszik vetni azt. 628. l. Szabó Károly ellenben nyíltan kimondja, hogy „leginkább M. ösztönzésére“ vetették börtönbe. Keresztény Magvető. VII. 248.

⁴⁾ V. ö. Lampe. 213. Nagyvárad Disputatio: 130. 131. Kiss Áron: 628.

⁵⁾ Kiss Áron: 635. 628.

⁶⁾ Közli e levelet egész terjedelmében Lampe: 215—217.

Melius nem örvendhetett már táborra ez újabb győzelmének. Egy évvel előbb elköltözött oda, hol nem raknak a lélek szabad röptére bilincseket. Tartunk tőle, hogy egész hátralevő életén át megzavarta álmát az a lánczok közt synylődő rab ott a szádvári toronyok sötét üregében. Nem a lélek furdalásait értjük, a vagy férfiú lelke rajta, mint tette túl magát ezen; de értjük azt a rettetető félelmet, hogy ha az erdélyi mozgalom összetalálkozik a felvidékivel, saját egyházára mily istenitélet keletkezik abból. 1566-ban benn járt vala Erdélyben: talán sikerül csirájában elnyomni a fejlődő veszedelmet. Különbén történt. Vetélytársát egy fényesen megfutott pálya dicsőségétől, tanítványok és barátok seregétől környezve találta. Láthatta Melius, mily bizton halad a reformátor merész ösvényén előre. Meggyőződhetett arról, mint megérték az elmék az ujításra és mily készséges a szabadelvű papság, meg a felvilágosult nemesség az ujítás elfogadására. — Melius letett egy időre Erdélyről. A magyarországi részek biztosítására gondolt. Összehívta 1567-ben Debreczenbe a hitére vonható ref. és lutheránus papságot. Megeskette őket, hogy a helvét egyháztól el nem állanak. Törvényeket szabott nekik és megalkotta részökre az újabb debreczeni hitvallást.

Távol legyen tőlünk, kicsinyelnünk e lépés fontosságát. Jól tudjuk, hogy e 74 kánonban és 2 hitvallásban kiönté Melius egész lelkét, fölülmulván önönmagát és nem mulatván felül sem azelőtt, sem azután senkitől. Ezt mind jó, mind rossz oldalaira nézve egyaránt elismerjük. A jó az volt, hogy az egybegyült 17 esperesség segélyével erős magyar protestáns egyházat alkotott, mely a mivelt külföld, pl. a tehetetlen helvéták vagy a pártviszálytól szakgatott Németország megtefelelő rokonszenvére és segélyére is támaszkodhatott. A rossz az volt, hogy ha mindaz, a mi e hitvallásokban szentesítve és e kánonokban javasolva van, életbe lép, akkor Magyarország egy oly véres barbárságba sülyed vissza¹⁾, a mely példátlan a protestáns művelődés történetében.

Nem mutatunk itt arra a saját korától is elmaradt pogányos felfogásra, mely szerint Melius lapokon keresztül szükségesnek tartja

¹⁾ Melius még Mózesen is tultesz a büntetések kegyetlenségében. Alig tud bünt vagy vétséget találni, melyet ne ölással vagy égetéssel kárhozzatna. V. ö. LV., LVII., LXXVIII. stb. kánont. Nem győzi a feje delmet, törvényhatóságot és bírakat eleget szidni azért, hogy a büntetéseknel a magyar törvények szerint járnak el és nem az ó-testamentom rendelkezetei szerint. V. ö. az LVI. LXXIII. kánonokat, (Kiss Áron. A XVI. sz. tart. m. ref. zsinatok végzései. 587., 590., 610., 589. stb.)

vizsgálni és bizonyítani, hogy az „asszony állatoknak“ is van lelkök, sőt e lélek a mennybe is mehet,¹⁾ Nem akarunk itt rámutatni, hogy a „lélekboldogítókat“, vagy a „szabadakarát vallóit“ is e hitvallások épen úgy kárhoztatják, mint az „Ezopus kutyáit“ azaz a katolikusokat, vagy a „Szervét vargáit“²⁾ azaz a Dávid követőit: de mint szorosán tárgyunkhoz tartozóra felhívjuk a figyelmet arra, hogy Melius a protestantismus előhajnalán, melyet a modern civilisatio beköszöntőjének szeretünk tartani, feleleveníteni törekszik azokat a barbár törvényeket is, melyekkel Mózes egy rabszolgacsoportot akart az állatiság fertőjéből emberi nemzetté kiemelni. S nem csak hogy életbe léptetné az ellenkező végletekre alkotott eme rettentő megtorlásokat, csupán a végett, hogy a felvilágosodás után sovárgó elmékre, ha ideig-óráig is, bilincseket rakhasson; de eljárása sajnálatra méltó voltát tetézi még azzal is, hogy a szabadabb gondolkozású hiveket egyenesen és öntudattal silány képmutatásra unszolja!³⁾

1) Az egeri nők korszakában történt ez s a tájt, mikor Kraszna- és Közép-Szolnokmegyék főispáni székén királyi jóváhagyással egy asszony ült: Drágfi Gáspárné özvegye. Kiss Kálmán: A szathmári református egyházmegye tört. 81. l.

2) Kiss Áron: A XVI. sz.-ban tartott m. ref. zsinatok végzései: 494. 497. 499. E név czélzás akar lenni arra, hogy Dávid Ferencznek atya varga volt. A Debreczeni Disputatio humora felkapja ez elnevezést és „Péter papával“ szemben mindenütt Varga Ferenczet szerepelteti. Különbben Melius az ilyen elmességben szinte kifogyhatatlan. Mint pl. Szervét ebei 486. 488. 492. 498. Szervét-féle disznók 495. lap. Nehogy az együgyűeket e vargás okoskodások elakasszák. 486. stb. stb. Ellenben a 484. lapon: kolozsvári atyafiaik.

3) V-ik kánon: Az irás az egyetértést megháborító eretnekeket megköveztetni parancsolja. Miként Illyés megölette a Baál papjait, mivel nem akartak engedelmeskedni. Kiss Áron: 566. LXIV-ik kánon: Isten igéje szerint tanítjuk, hogy az istenkáromlók és eretnekek — halálos bűnösök, kiket az egyházból ki kell vetni, a hatóságoknak pedig a fegyver hatalmával megöletni. Kiss Áron: 598. 599.

Még nevezetesebb e kánon indokolásának vége, mely így hangzik: Azt parancsolja az Ur, hogy az Istenkáromlókat meg kell kövezni. 3 Móz. 24. Minden eretnek istenkáromló. Tehát meg kell őket ölni. Az apostol is azt parancsolja, hogy az eretneket, egy vagy két megintés után el kell kerülni. Tit. 3. 2 Tim. 3. 4. A mit pedig némelyek ellenvetnek, hogy a konkolyt nem kell összegyűjteni: az a színmutatókról, polyváról, a rosztól, melyek a hálóban a jó halakkal összevegyültek, azaz, a kikek bűneik elfedezve vannak, nem nyilván istenkáromlók, szakadárok, gyilkosok, paráznák, hanem a búzában lappanganak: ezeket tiltja meg kiirtatni. Mert a színmutatók, gonoszok többen vannak, mint a választottak. Ha ezek mind megöletendők volnának, az egész világot, el kellene törölni. Tehát a konkolyokat, melyek még most a földben vannak, nem kell kiirtani, hanem mikor megérnek, a

Erdélyben a viszhang e kánokokra a felháborodás lön. Valóban kétséges, hogy minálunk a hitujítás oly hamar és oly messzemenőleg folyt volna le, ha Melius esetlen túlkapása az udvart, a nemeseket, a fenkölt érzést és a szabad gondolkozást oly alaposan el nem riasztja Kálvin egyházától. A küzdelem eldőlése most már csak napok kérdése volt. A Melius korszakalkotó fellépése itt nálunk is kezdé megtermeni gyümölcseit. Egyik hitvallását a megsértett és hatalmában korlátolni óhajtott királynak ajánlá, mint „az igaz egyház pártfogójának“: a király valóban fel is lépett, — mint az igaz egyház pártfogója.

Ez időtől fogva látjuk, hogy János Zsigmond maga is személyesen részt vesz a hitujítás mozgalmaiban. Eddig csak szabályozta felségi hatalmával annak menetét, remélve, hogy sikerül kiegyenlíteni az eltéréseket és sikerül birodalma különböző elemeit egységes protestáns egyház által egyesíteni. A debreczeni zsinat óta maga is pártállást foglal s az unitárizmust törekszik diadalra juttatni. Mindjárt kezdetben nyomdával ajándékozta meg őket, hogy hitnézetüket szélesebb körben terjeszthessék. Csakhamar rá Gyulafehérvárt a királyi palotában saját személyes részvételével vitatkozást rendez. Rokonszenvével az új vallás mellé bírja a főurakat. Testületté engedni alakulni az „erdélyi egyetértő papok“ ekklézsiáit. A megalakult egyház püspökévé Dávidot téteti. S mikor hire fut, hogy a Gyulafehérvárról haza ment orthodox papok Magyarországon a erdélyiek le-

a gonosz eretnekek bűnei kivilágosodnak, megparancsolja az Ur őket megöletni, láb alól eltétetni, hogy ne éljenek. 2 Móz. 22. 23. 4 Móz. 17. 18. 3 Móz. 19. stb. Ime a büntetéstől megmentő szent képmutatás codificálva!

Azonban semmi sem igazabb, mint az, hogy minden tulhajtás már önmagában hordja büntetését. A meliusi kánonok elé a véletlen keserű szatirája bevezetésül e nehéz sorokat tette: Minden egyházi szolgának és hiveknek vigyázni, tanulni és a gyümölcshezóásban szorgalmasnak kell lenni. Le kell nekik győzniök az ördögöt, a bűnöket a Krisztus fegyverzetében, a Szentlélek segélyével, az igaz tudomány által. De haj, sokan a pásztorok közül tunya heverésben, gyönyörök közt élnek, nem vizsgálják az írásokat, nem figyelmesek az olvasásban és tanításban, azaz nem olvassák a bitliát és nem is tanulnak. Nem képesek legyőzni a szakadárokat az igaz tudomány által, hanem mindjárt közvetlenül a fejedelmek fegyvercivel akarnak megfelelni ellenüknek. Mert mámor és részegeskedés által elchezítve elbutulnak... Kiss Áron: 562. 1

győzésével dicsekednek:¹⁾ egy utolsó döntő vitát hiv össze Nagy-Váradra, hogy Melius megalázása saját hivei előtt is tudva legyen.

A nagyváradi zsinatot tekinthetjük az unitárius vallás nyilvános fellépésének Magyarországon. Hogy egyes egyházak azonban már azelőtt is alakulni kezdettek és Dávidtól papot kértek, sőt néhány egyház meg papostól együtt átállt, kitűnik ez Dávidnak meghívó leveléből, melyben a zsinat okait következőleg adja elé:

„Először, a mi magyarországi lelkész vagy tanító atyánkfiai nemcsak a mi személyünket, hanem az általunk vallott isteni igazságot is különféleképen ócsárolják. Továbbá, ha találkoznak a lelkészek között, a kik azon tudomány igazságáról lelkökben meggyőződtek és azt követik, azokat nemcsak kárhoztatják és helyökről elűzik az ország törvénye ellenére, hanem még kényszerítik is, hogy lelkök ismerete ellen tagadják meg az igazságot; a miből különféle botrányok, egyenetlenségek és zavarok keletkeznek a keresztyéni és atyafiságos szeretet ellen. Harmadszor, midőn a mi atyánkfiait, a kegyesek kívánatára, hozzájuk tanítói hivatalra kibocsátottuk, azokat nemcsak rágalmaikkal támadják meg s magán vitáikra idézik, hanem még a prédikálástól és az igazságtól is eltiltják és csodálatos mesterkedéssel kigondolt híreket terjesztenek az ő győzedelmökről és a mi megveretésünkről, a miben sokan, kivált a kik a tudomány igazságában megerősödve nincsenek, megbotráncognak. Az ilyeneket meg nem erősíteni s meg nem vigasztalni, isten és emberek előtt nagy bűn lenne.“²⁾

Összevetve az itt mondottakat a Melius egy időben tett nyilatkozatával, mely szerint ők az erdélyieket odújokból vitatkozásra kihitták s ezek reájok iskolás ujonczákat küldték ki;³⁾ és összevetve mindkét adatot a Thuri Mátyás 1568. márcziusában Wolphhoz küldött levelével, melyben azt állítja, hogy Magyarország Egri Lukács kivételével az új vallás pestisétől még meg van kímélve, hár

¹⁾ Ilyenforma érdekes dicsekvés Meliustól már 1567-beu ez: A Szentháromságról felséges II. János fejedelemhez irt védbeszédünkben több ezerszer bebizonyítottuk, hogy a Krisztus létező Jehova. És ezzel a szurokba ragadt legyek és bogarak saját törökben megfojtatnak. Kiss Áron: 498.499. Megjegyezzük, hogy ez a szurok itt céloz a Dávid F. származására.

²⁾ Lampe: 224. 225. Kiss Áron: A XVI. sz.-ban tart. m. ref. zsinat. végzései. 637.

³⁾ Lampe: 253. Kiss Áron: 640.

sok ekklezsia már is ingadozik: ¹⁾ összevetve mondom ezeket, kitűnik, hogy 1568. tavaszán kezdtek a papok a Szilágyság és Szathmár vidékein az unitárizmus mellett nyilatkozni, sőt 1569. táján Dávidnak egyes ujon alakult gyülekezetek számára még lelkészekről is kellett gondoskodnia.

Megjelentek 1569. okt. 20-án Váradon a küzdő felek. Melius pártja a felső-magyarországi papokkal megerősödve jelent meg, ugyanazokkal, kikkel Egri Lukácsot — az erdélyiek kifejezése szerint — Szádvárra bedisputálta. Dáviddal a fejedelem jött, az „országbeli nagyságos urakkal és minden udvara népével és minden sereginek nemes vitézlő hadnagyival és egyéb nagy sok jámborokkal.“ Szemmel láthatta a magyarországi nép, hogy az eddig Melius után ismert Szervét-féle vargák nem megvetendő fényes gyülekezetet alkotnak. Dávidnak gondja volt arra is, hogy a zsinaton a magyarországi unitárius papok is megjelenjenek. ²⁾ Fejedelmi megbízásból Békes Gáspár és Bocskai György ügyeltek föl a vetélkedésre; mindketten magyarországiak és mindketten az új hithez tartozó nagyhatalmú dynasták.

Mint kezdődött meg a vita és mint folyt le, nem tartozik e vázlat körébe. Mint szorosán történelmi mozzanatot csak azt emeljük ki, hogy mikor Meliusék mind azon erősködtek, hogy vagy a vitának bírakat tegyenek, mint ők Egri Lukács ellen tették, ³⁾ vagy pedig mindkét fél erősségeit a külföldi református tudósok ítélete alá bocsássák, ⁴⁾ a király nyilvánosan kitört. Szavai pontról pontra bizonyítják a mi felfogásunkat a két vallás küzdelmének történelmi érdekéről:

— Mi tőlünk és a miéinktől tinéktek semmi bántástok nem volt! Megmondották Melius Péternek a mi szónkat, hogy a mi birodalmunkban ne pápalkodjék, a papokat az igaz vallásért ne kergetse, a könyveket meg ne égesse, senki hittel az ő vallása mellé ne kötelezzon! Mert a mi birodalmunkban, miképen arról törvényis vagyon, mi azt akarjuk, hogy szabadság legyen! Továbbá tudjuk, hogy a hit Istennek ajándéka és a lelki esmeret semmire erő-

¹⁾ Lampe : 222. Thuri e levelével a külföldi tudósok segélyét kéri az unitáriusok ellen. Megjegyzi, hogy Egri Lukács az ő mérgét kevésé olthatta be másokba; mindazáltal Wolph, Bullinger stb. támogatása kell, hogy megerősítsék a „plurimas Ecclesias jam fere nutantes.“

²⁾ Kiss Áron: A XVI. sz.-ban tartott m. ref. zsinatok végzései. 644.

³⁾ Nagyváradi Disputatio. 130.

⁴⁾ U. o. 129.

szakkal nem vitethetik. Ezokáért, ha e határban meg nem marad, szabadon a Tiszán túl mehet.¹⁾

Ötöd nap, mikor a király akaratából is felszólítá Bocskai György a vonakodó Meliust, hogy Krisztus „láthatatlan és halhatatlan“ istenségét, mint ígérte, bizonyítsa be a szentírásból, Czeglédi György, nagyváradi lelkész, protestálva felszólalt: ők vallásukat nem kötik Melius mellé; ha ez legyőzetik is, előbbi nézetük mellett megmaradnak.²⁾ Meggyőződhetett ebből is a király, hogy minden Melius ellen intézett ostrom haszonnélküli. Egy utolsó próba után másnap kijelenté, hogy az ellenkező fél „csak tétováz“, „az igazságot kerüli“ és „a kérdésre felelni nem akar“: berekeszti hát a vitát, országos dolgok miatt Erdélybe kellvén mennie.³⁾

Igy végződött a mindkét félre oly emlékezetes vetélkedés. Az udvar hazatért; a fényes gyülekezet eloszlott. Bár nem jutott tökéletes befejezésre, a zsinat hatása mégis el nem maradt. A magyarországiak ugy emlékezhetek reá, mint egy szép álmra. A hazatért Meliusék, saját nyilatkozataik szerint, mint számtalan győzedelmek egyikére.⁴⁾ Nem e mellett látszanak bizonyítani a zsinatot követő események. Dávid kiadta a zsinat történetét; Melius és társai hallgattak vele.⁵⁾ „Ettől fogva az unitárizmus még jobban terjedt; egymagában Váradon 3000 ember tért át.“⁶⁾ „Az unitárizmus diadala Erdélyben a váradi zsinat óta teljes volt.“⁷⁾

¹⁾ U. o. 130. 131.

²⁾ Nagyváradi Disputatio. 142. 143. Melius ígéretere nézve l. 120. 121. stb. Vesd össze Kiss Áron: XVI. sz. tart. m. ref. zsinatok végzései. 70.

³⁾ U. o. 168. 169. A király nyilatkozatára nézve l. az Előszót. X. l.

⁴⁾ Csak imént is Kiss Áron Czeglédi Györgyről azt állítja, hogy Váradon Blandratát legyőzte. (XVI. sz. tart. m. ref. zsinatok végzései. 70. l.) Mi ellenben ugy tudjuk, hogy Blandrata egy szó nem sok, de annyit sem szólt bele a vitába. Hogy mért nem szólt, annak sok oka van; a legutolsó az, hogy a vita magyarul folyt, Blandrata pedig magyarul nem tudott. V. ö. Jakab Elek: Dávid F. emléke. 138.

⁵⁾ Hogy a nagyváradi disputatio valóban Meliusért és a Magyarországon üldözött unitárizmusért volt tartva, kitetszik az a disputatio történetének előszavából is, mely az egész Magyarország keresztényeihez szól; de még jobban kitetszik a czimlapra jelszólú kitett émez intő szemrehányásból: Meglássátok, mint cselekedtek ez emberekkel. Én azt mondom, hagyjatok békét ő nekik és ne bántásotok őket. Ha emberektől vagyon ez a tanács és ügyeközet, elbomol. Ha pedig Istentől, nem bonthatjátok el, mert hiában tusakodtok ellene. Csel. V. 35. 38. 39.

⁶⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyország tört. I. 382.

⁷⁾ U. o. 383.

Ámde voltak azért az unitáriusok között is, kiket korántsem elégitett ki a váradi zsinat sikere. Elseje ezeknek kétségkívül maga Dávid Ferencz volt, kitől a király megvonta a szót, mikor a berekztést kimondotta. A másik elégedetlenkedő Basilius István vala, az eddigi zsinatok leghevesb vitázója, kinek számára Váradon nem termett babér, szóhoz is alig férhetvén. Dávid könnyen segített magán, mellékelte a disputatio történetéhez hitvallását, melyet a zsinaton elé nem adhatott s ennek végéhez oda toldotta elmaradt mondanivalóit is. Basilius úgy igyekezett kárpótolni magát, hogy künn maradt Magyarországon és saját kezére folytatta a disputatiót.

Négy körülményre látjuk támaszkodni Basiliust e nevezetes föllépésénél. Első kétségen kívül a törvény, mely már több ízben, de a mult évben kiváló határozottan hangsúlyozta, hogy a prédikátorok az evangeliumot minden helyeken szabadon hirdessék, kiki az ő értelme szerint. A község ha venni akarja jó, ha nem, senki ne kényszerithesse reá. De olyan prédikátort tarthasson, a kinek tanítása ő nekie tetszik. Senki a superintendensek közül ne zaklathassa érte, sem a községet, sem a papját.¹⁾ A másik körülmény, mely Basiliust bátorsággal töltötte el, János király fellépése volt a zsinaton, mikor Meliusnak félre nem érthető módon szemére vetette vakmerő papálkodását, könyvégetéseit, papzaklatásait és kereken kimondta, hogy országa határán túl mehet, ha annak törvényeit tisztelni nem akarja. — A harmadik, mihez reményeit kötözte, a zsinat hire volt, mely messze földön felkölté az érdeklődést azon új elvek iránt, miket Erdély tudósai és hatalmasai vallanak. — És végre, a mi Basiliust a legfőbb bizalommal töltötte el, az a saját tudományában, tudománya hírében és Isten segítségével vetett bizakodás vala.²⁾

1) 1568-ban Tordán. a vizkeresztnap i országgyűlésen hozott törvény. Megerősítve 1569-ben Medgyesen.

2) Basilius Kolozsvárt 1524 tájt született. 1549—1555-ig Wittembergán és Jenán tanult. 1555—1557-ig lector volt a kolozsvári főiskola mellett. 1558—1564-ig ugyanott rector Dávid Ferencz helyében. 1564-ben pap Tordán vagy Rettegen. 1566. elején Dávid Ferencz magához veszi, az iskolában tanár s a kolozsvári magyar ekklezsiának papja lesz. Már ekkor, saját bevallása szerint. unitárius elveket hirdetett. Erdélyben mind a megyéken, mind a székelyföldön számos ekklezsiát alapított. 1568-ban két könyvet ad ki az unitarizmus terjesztésére. Figyelme már ekkor Magyarországra fordítva. Nehezen szenved i szidalmat, mellyel onnan őt azok illetik, „kik nem tudják, mit cselekednek.“ E

És ekkor egy sajtószertű jelenetet látunk kifejlődni. Azt, hogy a kik ellen Melius két év óta az ó-kor minden szörnyeit kész volt földézni, azok közül csak egygyel is saját népe ítélőszéke előtt a szó, a tudomány, a diadalektika minden mesterséges hatalmával papjai serege által segítettve is meg nem bír.

Basilius rövid időn kilencz városban jelent meg és megalapított kilencz egyházat.

Magát Debreczent kivéve a tiszántúli egyházmegye legerősebb helyeire vitte be az unitárizmust.

Az addig szolgált lelkészeket elűzte, semmi mással, mint a szó hatalmával; vagy egységét kötött velök és a református és unitárius hitvallók együtt egy templomba jártak istentiszteletre.¹⁾

Legelőször is Vár adon szervezte az új egyházat. Ő volt fő eszköz — Uzoni szerint — annak a 3000 embernek áttérésében, mely a váradi unitárius gyülekezetet megalkotta.²⁾ Hogy e gyülekezet 1569 őszén alakult meg és hogy valóban Basilius fáradtott legtöbbet érte, bizonyítja az akkori ref. lelkész Czeglédi György és ref. iskolaigazgató Károli Péter tanúsága.³⁾ Hogy itt, a Melius után következő püspök székhelyén, egyházunk még 1598-ban is fennállt, bizonyítja az a házassági ügy, melyet onnan fölebbezve ez évről talált Uzoni Consistoriumunk jegyzőkönyvében.⁴⁾ Hogy Nagy-Váradon az unitáriusoknak eleinte iskolájok is volt, ezt ki-

szídmaktól akarja könyvei által „megmenteni tudományát.“ „Mert hiszi, hogy sok lelki éhezők és szomjuhozók várják efféle írásait Magyarországba, holott tiltva vagyon, hogy az Istennek igéjének tiszta eledelét és italát az Christus juhait be ne vegyék; hanem az emberi szerzéseknél és conciliomi végezőseknek polyvájával és szemetével legeltessék ő magokat. Jaj ezeknek!“ („Egy néhány kérdések az keresztyén igaz hűtről“ cz. munkájának előszava.)

A kitartás és szorgalom mintaképének mondják őt. Mintegy 10 munkát irt, melyekből csak hármát adott ki tudunkra.

¹⁾ Makón akadtunk ennek nyomára. Hátrább bővebben.

²⁾ Historia Eccl. Unitar. I. 153.

³⁾ Az ide vonatkozó helyet Kénosinál találtuk kijegyezve. Előbb megjegyezi, hogy Basilius a nagyváradi disputation részt vett, „forte tunc sine Ecclesia, si vera sunt, quae ad An. 1569. in Libro quodam Debrecini publicato, Georgius Czeglédi et Petrus Caroli scribunt, haec enim in Praefatione sunt: Basilius István fogadott nyáját elhagyván mostan hivatal kívül a váradi anyaszentegyház után indult, hogy ezt is az igaz mellől elvonja etc. Item cap. I. Basilius István az kolosvári prédikátor, az keresztyéni gyülekezetnek közönséges hivatalja nélkül, mostan Váradon rekeg etc. De typographiis Unitar. 165. I. Erd. Muz. Gr. Kemény József-féle gyűjt. XXIV. kt.

⁴⁾ Uzoni: Hist. Eccl. Unitar. II. 238.

mondja egy 1744-ben kidolgozott főkörmányszéki terv, mely az erdélyi unitáriusok kiirtását jézsuita agyban kifőzött módozatok szerint ajánlja.¹⁾

Kit hagyott Basilius az új ekklezsiában papnak, még eddig nem találtuk följegyezve. Annyi bizonyos, hogy ő még az ősz végén vagy a tél folyamán kiment Belényesre. Belényes a váradi esperességnek Várad után legjelentékenyebb városa volt. A magyarság akkor e vidéken — épen úgy mint Lugoson, Karán-Sebesen, az erdélyi végvidék többi váraiban — a mainál sokkal erősebb lábon állt. A városnak mai ötféle temploma helyett is, akkoriban csak egy temploma lehetett. Egy második legfeljebb a várban ha volt, a várbeli vitézek számára. A nép 1553-ban a Lutheránus vallásra állt. Később az urvacora hitében Debreczent követé. Most hogy Basilius az új vallás ígéivel közöttük megjelent, elküldték a református papot.²⁾ Vár és város átállt az erdélyi vallásra.³⁾

¹⁾ Az Ecclesiastica Commissio levéltárából közli Jakab Elek. Ker. Magvető. XVIII. 395.

²⁾ Kénosi szerint Dávid Ferencz „Az egy Atya Istennek és az ő áldott Szent Fiának, az Jésus Krisztusnak Istenségekről igaz Vallástétel“ cz. munkájában Károlinak 1570-ben kiadott unitáriusellenes prédikációira válaszolván, így szól: XIII. Calumnia. Azt írja, hogy sok jámborokat helyekből kiűztünk és azoknak helyeit occupáltuk. „Futnak — ugymond — nagy erősen sok ecclesiában hivatal nélkül; sok jámbor tanítókat helyekből kiűztvén, mint Basilius István Belényesből Basilius Nagyalvit, a mi Atyánkfiát, mindaddig forgódék, hogy kicutiálá hideg télben, háza népével, Makóról azonképen, Simándról, Temesvárról és nagy sok helyekről.“ Az jámborok, kiknek Isten a szemeket megnyitotta és a mű vallásunkon vadnak és tanítókat hittanak, refutálják ezen hazugságot. Mű nekünk hatalmunk nintsen, hogy valakit helyéből kiűznénk, hanem az, a ki mondotta: Quia repulisti Scientiam et ego repellam Te, ne fungaris mihi Sacerdotio. Lásd: Kénosi Tösér: De typographiis Unitariorum. 196. l. Erdélyi muzeum, gr. Kemény József-féle gyűjt. XXIV. kt.

³⁾ A „Debreczeni Disputációban“ a módot is meglátjuk, miként történhetett ez. Az erdélyi prédikátor beszáll a bíróhoz és jelenti, hogy papjai nem igaz tudományt tanítanak: ő kész ezt szemben velök nyilvánosan is bebizonyítani. A bíró kap az alkalmon, hogy egy kis disputatiót hallhasson, a mi az akkori felfogás szerint egy mai hangversenynyel vagy felolvasással ért fel. Megízenik a papnak, hogy készüljön. Másnap harangoznak. A nép templomba tódul. Előbb könyörög a helybéli tiszteletes, azután az erdélyi. A vita megindul. A nyugalmában megzavart kálvinista pap gorbáskodik. Az erdélyi hideg vérrrel felel meg a neki feltett kérdésekre; az ő kérdései azonban ellenfelét zavarba hozzák. A feljül került idegen nem késik őt ellenmondásokba keverni. Kimutatja azokat az ellenmondásokat. Azután eléadja a maga hitnézetét, mely

Mennyi ideig maradt ez alkalommal Basilius Belényesen, az kimutatva nincsen. Leghíhetőbb, hogy kora tavaszig. Az is valószínűnek látszik, hogy e tavaszra hívta ki Abrudbányáról Karádit, Gyulafehérvárról Óvári Benedeket. Karádi 1562. körül Karán-Sebesen élván, jól ismerte e vidéket.¹⁾ Talán Thordai Máté is ekkor állt Basilius mellé, több „erdélyi ifjakkal.“²⁾

1570. tavaszán indulhattak a Körös-Maros közé. Az itteni ref. esperességnek 1567-ben Makó, 1569 óta Békés volt a főhelye. Basiliusék Békésen csakhamar ekléziát alakítanak. Papnak egy ifjú erdélyi marad itt. Békésről Vásárhelyre, innen Makóra mennek. Makóról a nép, ha Károlinak hihetünk, szintűgy elűzi lelkészét, mint Belényesről. Thordai Máté marad ottan. A többi tovább halad egész Szegedig. Itt elbocsátják Jászberényt, talán Alvinczi Györggyel együtt³⁾, hogy a híres reformatornak, Szegedi Kis Istvánnak nyomait, tovább is követve, bevigyék az unitárizmust a Dunántúlra is.

Eddigi utjokban vehették már hírét Basiliusék annak, hogy Melius julius 26-ára zsinatot hirdet Csengerre az unitáriusok ellen. Közökbé akadhattak a propositiok is, melyek a zsinat végső tárgyául a rút eretnekek és Antikrisztusok eltörlését teszik.⁴⁾ Basilius érezte, hogy vihar gyül alig megalakult egyházai fölé. Szegedről megtér. Csánádon keresztül Temesvárnak tart. Károli szerint Temesvárról is épen úgy elűzik a papot, mint Belényesről és Makóról.

egyszerű és egyszerűségében világos. Az új hit először a fő embereknek tetszik meg; főbbjei után megindul maga a nép is. Papjoknak kijelentik, hogy elmehet, „kenyeröket többé nem eszi.“ (A régi időben évről-évre fogadták meg a protestáns papokat.) S a megkedvelt új tudományt hirdető papot fogadnak.

¹⁾ Circa annum 1562. concionator Gregorii Bethlen de Iktár Bani Caransebesiensis, — írja Kénosi Tösér: „Brevis Notitia de vita et scriptis celebrium in Transsylvania Unitariorum“ cz. munkájában. Erd. Muz. gr. Keményféle gyűjt. — Itt ösmerte meg Karádi a főurak körében Balassi Menyhártnak „hallatlan“ gonoszságait, a miket egy szinműbe próbált befoglalni, a külföldön is híres „Balassi Menyhárt áruktatásában.“ E legelső magyar unitárius munkát 1565. tájt szerezte és 1569. nov. végén adta ki Abrudbányán.

²⁾ A Debreczeni Disputatio így nevezi a Magyarországra téríteni indult unitáriusokat.

³⁾ Alvinczi később mint nagy-harsányi pap vértanú-halált hal. Jászberényi György éppen ezelőtt 300 évvel hunyt el hívei és szerettei közt Pécsen.

⁴⁾ Kiss Áron: A XVI. sz.-ban tartott m. ref. zsinatok végzése. 655. 657. — Eretnek az unitárius, Antikrisztus a pápista volt a Melius nyelvén. Magát és híveit „katholikusoknak“ szerette nevezni és tekinteni.

Termesvárt Karádi marad. Basilius északnak fordul. Simándon hasonló siker követi megjelenésüket. Simándi papul Óvári Benedeket emlegetik ezután emlékeink. Itt hallhatták meg, hogy Szegedi Lőrincz, a békési esperes, elfogatta ott hagyott emberüket. Basilius azonnal Békésre megy, hogy egyházát oltalmazza.¹⁾

Ekkor tört reá Debreczenből az a vihar, melyet mint békési disputatioit emlegetnek ma is könyveink. Basilius ez egész eddig leirt körutjáról csak ez egyetlen eseményt látszanak az újabbkori református és lutheránus írók ismerni. Illő tehát, hogy vele mi is behatóbban foglalkozunk.

KANYARÓ FERENCZ.

¹⁾ 1580-ban épen megfordítva teszi meg egyházai fölkeresésében (Simánd, Temesvár, Csanád, Makó, Szeged, Hódmező-Vásárhely stb.) e körutat. Okát meglátjuk második közleményünkben.

EMLEKÜNNEPÉLY A SZÉKELY-KERESZTURI UNITARIUS GYMNASIUMBAN.

(1888. május 10.)

I.

MEGNYITÓ BESZED.

Tartotta: SÁNDOR JÁNOS ig. tanár.

Tisztelt gyülekezet!

A teremtés hajnalán mondá Isten: legyen világosság! És lőn világosság a természeti világra nézve. Az erkölcsi, értelmi világosság később keletkezett. Előállott az ember, ez igényelte azt. De hosszú idő telt el, a mig birtokába juthatott.

A természeti világosság nem volt képes embert nevelni a szó teljes értelmében; szükség volt más világosságra. S ezt egyes lángelkek tüntették fel, a kik kiváltak a tömegeből s mint ihletett férfiak, az embereket oktatni, nevelni, felvilágosítani, szóval az emberiséget rendeltetése felé kezdték vezérelni.

A nevelés, tanítás által átidomult az ember s mint erkölcsi lény jelent meg. És midőn így az erkölcs és kimivelt értelem fegyverét adá Isten az ember kezébe, csak ekkor mondhatá a teremtő, magához és az emberhez méltólag: uralkodjál az egész földön és annak minden határain, állatain és hajtsd azokat birodalmad alá.

Az uralom alá hajtás megindult és foly ma is. Azonban nagyon csalatkoznék, a ki azt hinné, hogy az ember ma már teljes ura a földnek, a világnak. A tudomány fegyverével naponta újabb hódításokat teszen, de még sok van ismeretlenül. Az ipar, gazdaszat, erőmű, közlekedés, művészet stb. mezején még sok vár foglalásra, s a mint itt a birtok nő, a szerint fejlődik a jólét.

Isten csodát soha nem tett s nem teszen; az emberen az ember által segít. Adott észt és szabad akaratot s ezek által dicsőül meg az ő nagysága. S hogy ennek tiszta tudatára jutott az emberi-

ség, azt legfőképpen az iskoláknak köszönheti. Ezekben készül, képződik a világot meghódító hadsereg.

Az iskolázott nemzet forgatja ügyesen mindazokat az eszközöket, a melyekkel irtani lehet a nyomort. Vegyük ezt tudomásul mi is székelyek, míg nem késő; mert ha nem képezzük magunkat, elhanyagoljuk felhasználni az időt, ekkor nem hódítunk, de hódolunk. Nem kell kicsinyelünk semmit, a mi anyagi és szellemi emelkedésünket elősegíti. Az angol nagy nemzet, de tőt is ő készít legjobbat. Hát mi, a kik csak egy csepp vagyunk a népek nagy oceánjában, csak talán nagy dolgokat akarnánk előállítani, csak a nagy czélokért lelkesülnénk, csak a nagyobb intézményeket pártolnók! Igenis a lehetőségig, de a kicsinyeket se hanyagoljuk el. Így is járulhatunk valamivel az egyetemes emberiség általános előhaladásához.

Némi részben e czélt kivánták előmozdítani jóltévőink is, a midőn adományaikkal ez iskola fennállhatását biztosítani igyekeztek. Sok ifjat fogadott ez intézet kebelébe, s ebben megindulva képződtek emberekké, a kik ez intézet nem létében a hazára, az anyaszentegyházra nézve ismeretlenek lesznek s parlagban maradnak. Ha világhírű nem is, de sok értelmes közvitéz került ki innen.

„Zaj hir nélkül, homályban és alant, megváltót szül a kunyhó és jászol.“ Ha t. i. van lépcső, a melyen az alant született magasabbra emelkedhetik. Intézetünk növendékei legnagyobb részét szegény, egyszerű földmives székely szülők szolgáltatják, a kiknek nincsen arra erejük, hogy nagyobb városokba, divatos intézetekbe küldjék gyermekeiket. Itt, e szerény lépcső emelt ki sokakat a tömegből s eszközölte, hogy a kunyhó szülötte, ha megváltó nem is, de közhasznu ember lehessen. Nemde, nem méltó-e megemlékezni azokról, a kik e lépcsőt állították?!

Valóban méltó! Ők a mi jóltévőink a multa ugymint a jövőre nézve; s hogy miként azok, annak most bővebb fejtegetésébe nem bocsátkozom. Az ők nemes tetteik melegénél a fogékony kebel emelkedik s hasonlókra buzdul. Róluk szüntelen emlékeznünk kell! Azonban, hogy ez annál ünnepélyesebb legyen s méltó az ők érdemeikhez, vallásközönségünk előjárósága elhatározta, hogy minden ötödik évben középiskoláinknál legyen egy nap az ők emléköknek szentelve és minden ilyen alkalommal egy-egy jóltévőnk élete, alapítványa, működése stb. bővebben adassék elő. E kegyeletes intézkedésnek teszünk mi is eleget, midőn a jelenlegi hála-ünnepélyt tartjuk ez intézet kebelében. Hadd hangozzanak e falak között a jóltévők nevei;

érdemei, hogy gyujtsunk a régi fénynél új szövétneket! S ezennel a hála-ünnepélyt megnyitom.

II.

NAGY-SOLYMOSI KONCZ JÁNOS ÉLETE.

Irtta és az emlékünnepélyen felolvasta: PÉTERFI LAJOS, tanár.

A ki esze, szive vagy karja erejével nemcsak a saját érdekeit szolgálta életében, hanem a társadalmilag közös jólét megmentését, előmozdítását és felvirágoztatását is szíven hordozva, ezek érdekében olyant vitt végbe, mit a szorosán vett kötelesség nem szokott az emberek elébe szabni; az érdemi meg, hogy életéről, a jövő boldogsága munkásainak sorában, tisztelettel, szeretettel és hálával emlékezzünk. Minden ünnep egy szép emlékhez fűződik. Mi is, ünnepelvén emlékezzünk, hogy szívünk melegüljön az emlék fényénél.

Nagy-Solymosi Koncz János, kinek életét abból a kevés adatból, mit inkább csak a jelesek életével hosszasan foglalkozni szerető emlékezet, de az is elég fukaron bocsát rendelkezésünkre, ismertetni szándékozom, jótékony szívével hozott áldozatot a nevelésügy és válásfelekezetünk jövője érdekében. Neve tehát megérdemli, hogy hálával emlegessük, élete pedig ugy egészében, mint részleteiben több tekintetből tanulságos. Ő gazdag ember lett bámulatos igyekezetével és maradandó szép emléket biztosított nevének szerzeménye egy részének nemes felhasználásával. A gazdagság sok rosznak lehet okozója, de nemes szívü ember kezében világot boldogító eszköz, mondotta és be is bizonyította Széchenyi István. Egy szegény iskolamester gazdag fiához is e részben buzditásul bátran mehetünk iskolába.

Nagy-Solymosi Koncz János 1775. november 11-én született¹⁾ Udvarhelymegyében, Városfalván, hol apja, szintén Koncz János, iskolamester és énekvezér volt. Ennek Zoltán Zsuzsánnával, ottani szabad székely földmivelő leányával kötött házasságát az isten öt gyermekkel áldotta meg, kiknek nevei: János, József, Klára, Sámuel és Judith.

¹⁾ Azon időből a városfalvi keresztelő anyakönyv nincs meg, de maga leveleiben többször megnevezi korát. — — „s nem is sokáig élhetek, mert 62 Évet be töltöttem 11-o Nov.“ írja 1837. decz. 10-én Koronka professornak. „70 éves lévén, az elutazás ideje nem lehet messze“, mondja 1845. jul. 23. az E. K. Tanácshoz irt levelében. Bele léptem a 81. évbe“, írja 1856. Koronkának Ezeket s később idézett leveleit lásd a sz.-kereszturi unitárius gymnasium le-
vél-tárában.

Az apa Koncz János kis-solymosi volt, két testvére ott gazdálkodott kis birtokukon. A 17. és 18. évszázban egy nagy-solymosi gazdag és egy kis-solymosi szegényebb Koncz-család virágzott. A kettő egy eredetű, de a rokoni összetartozás érzete nem igen füzte egymáshoz régebb idő óta. Azonban a mi Konczunk, mikor alapítványaiért hirre kapott, a nagy-solymosi gazdag ággal szívesen ujította fel a feledésbe ment rokonságot; mert azok voltak a család régi nemes levelének birtokosai; azok is vele, mert gazdag és neves lett. Előkelő családokkal, gazdag emberekkel a hült rokonságot feléleszteti emberi hiúságnál több okból is történhetik; fajunk nemesbé tökéletesbé tételére ösztönből törekszünk. Szép törekvés, kivált ha a jövőre irányul, nem pedig a multra. A többi nagy- és kis-solymosi Koncz között ezután sem igen lett szorosabb a rokonság köteléke, de a szászvárosi gazdag postamester hízelt magának a Nagy-Solymosi előnév használatával. Ily előnévvel Koncz Boldizsár a 17. évszáz elején parajdi kamaraispán volt, 7 fiu apja. Ezek és utódiak közül többen viseltek előkelő megyei méltóságokat. Az egyik fiu, Boldizsár, ki azon évszáz közepén (1663—1684) unitárius püspök volt, a Rákóczi-világ által elpusztított és meggyengített unitárius ekkleziák szervezése körül nem kevés érdemet szerzett, egy Catechismust is irt, melyet még a jelen száz elején használtak iskoláinkban.¹⁾ A kis-solymosi Konczok közül viszont egy Boldizsár nevű a mult száz elején (1719—1759.) tordai iskolánknál igazgató s később bágyoni pap, szép tekintélynek örvendett. Ez már Kis-Solymosi előnevet használ.²⁾ A két solymosi Konczok különválása tehát még korábban eshetett.³⁾ A nemes levelet valószínűleg a külön válás előtt Nagy-Solymosi előnévvel kapták, de a Kis-Solymosban elaprósodott, szegényebb ág megalégedve a székelységgel járó előnyökkel, nem sokat törődött vele a mi Konczunkig; míg a másik, mely a család ősi méltóságát és gazdagságát tovább fenntartotta, büszke volt kiváltságaira.

De térjünk vissza ezután a családra vetett, nem lényegtelen kitérő pillantás után a vasosfalvi iskolamester családjához s aztán onnan kísérik egyik gyermekének életpályáját.

Öt jóra való gyermek volt a szegény család disze. A mi Konczunk sokszor beszélte öt meg-meglátogató rokonai előtt, hogy szü-

¹⁾ Aranyos Rákosi Székely S. Unitárius vallás tört. 140. l.

²⁾ U. o. 181. l.

³⁾ Derzsi József nem szerencsésen találgat, midőn a Konczokat az említett Boldizsár 7 fiával választja külön. L. Kor. Magv. 1873. III. füzet.

lői nem panaszkodtak soha, nem sokalták az öt istenáldást szegény apjoknak sokat főtt a feje, sokat töprengett avval a gondolat-
tal, hogy bár fiai mikép kaphassanak több nevelést, mint a meny-
nyit a szülői ház adhat. Azonban vigasztalta gyermekei örvendetes
életrevalósága. Térdén tanitgatá olvasni mindeniket. Mikor az ő is-
koláját kitanulták, fiait az életbe bocsátotta. Ezek ott, legnagyobb
részben a saját arravalóságok segítségével, megbirkozva a szegény
tanulókra mindig váró nehézségekkel, jóralaló, becsületes emberekké
fejlődtek, büszkeségeivé szülőiknek. József azon a szegényes pályán
működött, a melyen apja, több helyt, egy ideig a sztmihályi iskolá-
nál is. Sámuel, iskoláit végezve, szerencsés házasság utján Borbán-
don földbirtokos lett. A leányok közül Klára Koncz Mártonhoz ment
férjhez, ki rendre Gálfalván, Alsó Boldogasszonyfalván, Ravában és
Székely-Kereszturon, két utóbbi helyen már esperesi méltósággal
paposkodott, Judith pedig Barabás Ferenczhez, ki mint fiatfalvi lel-
kész halt meg.

Apjok határozott jellemű, törekvő, de szigorú, vaskos termé-
szetű ember volt, néha indulatos is, a mit benne nagy akaraterejé-
nek és szegény sorsának ellentétei fejthettek ki. Hivatala mellett
gazdaságot és csikókereskedést folytatott. De bármily nagy volt tö-
rekvése: családját a szegénységből nem tudta kiemelni. Jelleméből
e pár férfias vonást ismerjük csak, s mint meglátjuk, ezeket részben
fia is örökölte. Nem is kap az akaraterejénél és szilárdságnál szebb
örökséget a fiu édes apjától. Anyjának a nevéen kívül semmit sem
tudhattunk meg.

János, ki szülőitől testvéreivel együtt gondos első nevelést és
oktatást kapott, 12—13 éves korában hagyta el először a szülői
házat; 1787-ben vagy 88-ban Toroczkóra, akkor s azután is sokáig
a szegény székely unitárius tanulók egyik menedékhelyére vitték ta-
nulni. Apjától szigorú jó tanácsokat, anyjától sok meleg, gyöngéd
jó kívánságot vihett oda, de pénzt aligha többet annál az 5 ezüst
forintnál, a mit egyik anyai nőrokona adott neki és édes anyja vart
kabátja belső zsebébe,

Ennek az 5 frtnak jellemző története van. Akkor bontotta ki
zsebéből, bár közben sokszor sürgethette a szükség, mikor néhány
év mulva tordai diák korában az első tógát csináltatta. Tudott már
gyermek korában önmegtagadó lenni, a mi sok embernél az ősz haj-
jal sem fejlődik ki.

Toroczkón, abból következtetve, hogy Tordán először melyik
osztályba lépett, két-, legfennebb három évig tanulhatott. Az ottani

anyakönyvben azonban Joannes Koncz csak egyszer, 1789-ben fordul elő az alumnus tanulók között.¹⁾

A következő év őszén a tordai gymnasiumba megy testvérével, Józseffel együtt. Mint syntaxista kezdi itten tanulmányait, és a neve után később vetett jegyzés szerint cito fit poeta gyorsan ment fel a poétai tárgyak tanulói közé.²⁾ Itt négy évig tanulván, 1794. őszén lépett a kolozsvári iskolába, hol akkor Lázár István püspök volt az igazgató, a nagytekintetű és szoros fenytéket tartó ember.³⁾ Itteni tanuló korában épült a kolozsvári diszes iskola, miután az utókor örök hálájára érdemes Zsuki László 1792-ben az unitárius egyház számára megtette nagyszerű alapítványát.

Épen a Koncz Kolozsvárra menetelének idejében vetette meg alapját az unitárius áldozatkészség a sz.-kereszturi gymnasiumnak is.

Fz időtájra esik az unitárius egyháznak annyi nyomás után való fellélekzése. Szabad eszmék lengették be a modern Európát a mult száz végén. melyeknek gyökérszállai a reformátio korába nyulnak. Már két évszáz, de különösen a 17-ik zivatarai nagyon meg rongálták volt a szabad gondolkozás kicsiny egyházát és a magyarság ügyét egyaránt. Magyarországon korán létesült számos ekkléziája elenyészett, életereje a sok nyomás sulya alatt lankadott. Csak Erdélyben árthatott kevesebbet a sok zord idő a mindig gondosan ápoltt kicsiny élőfának, a melynek ma szépen viruló, enyhet adó koronája alatt békén pihenhetünk életküzdelmünk apró munkája után és ápolhatjuk is.

A mult száz végéig, háromszáz éven át sajnos körülmények közé jutott volt a magyarság ügye is. De miután a politikai szabadság szele megindult Amerikából és Franciaországot első sorban forrongásba hozva, pártfogást, életet kezdett magának követelni Európaszerte, nálunk is meglátszott hatása. A József császár németesítő rendeletei és a szabad eszmék hatása felébresztették a megbénultnak tekinthető magyar nemzeti önérzetet. Irodalmunk csak hamar bámulatos lendületet vett nemzeti irányban s más téren is felpeszdlött a magyar szunyadó életkedve.

¹⁾ Az ottani igazgatótól tudom, ki azon neve után tett jegyzésekről, a mikről Derzsi J. beszél már említett dolgozatában, nem tud levelében semmit.

²⁾ A tordai anyakönyv szavai: Ao. 1790. Diebus 7. br. Josephus Koncz ex Városfalva. Ety. Synt. 1791. Die ult. Juni fit poeta. És azután: Ao Dieque eodem Joannes Koncz iterum ex Városfalva. Syntaxista, cito fit poeta. Anno 1794. Die 6. a. 7. br. promovetur Claudiopolim.

³⁾ Ar. Rák. Székely S. Unitárius vallás tört. 177. l.

Az idők szelleme kedvezett, mint mondók. az unitárius elveknek is és nemcsak fellélegzelní engedte, hanem hosszas szenvedés sok vesztesége után tette buzditotta ezen egyház hiveit egy szebb és jobb jövő érdekében. Mihelyt cselekedni szabad volt, nem hiányzott a buzgóság és áldozatkászség sem. Ez adott a kolozsvári iskolának sok megpróbáltatása után végre szép hajlékot és a székelykereszturi középiskolának, mely ma a Székelyföldön éló 50 ezernél több unitáriusra nézve életkérdés, ez adott lételt; ez tartotta és tartja fenn s csupán ez biztosíthatja kétségkívíül az egyház jövőjét is.

Ilyen időkre esik a Koncz ifjusága. És kire hatna korának jó irányu szelleme, ha nem az ifjuság lelkére! Ifjuság volt akkor az a sereg, mely hazánk és egyháznknk jövője érdekében annyit tett, haza és vallás oltárára oly sok áldozatot hozott. Ébredésünk kora volt az az idő sok tekintetben. Nem lehetett tehát egy pillantást ne vetnünk reá. Az unitárius egyházat és elveit eleítől fogva csak a féltékeny butaság és babonás elfogultság üldözte. De mióta a katolikus papság s más uralkodó hatalmasságok belátták, hogy a népet ezen két daemon hatalmában tartani nem lehet és a saját jól felfogott érdekükből sem előnyös; mióta a gondolat és lelkiismeret szabad sága még a hit dolgaiban is szót követel magának: azóta az unitárius egyháznak tisztán krisztusi, homályban, titokba semmi tekintetben burkolózni nem szeretó, a szívet és az észet egyaránt kielégító elveit nincsen miért félténünk; azóta a testvér keresztény felekezetek felvilágosultjai is méltányló elismeréshen részesítik és tiszteletben tartják elveit és készséggel elismerik létjogát a protestáns világban. Az igazságot félteni sohasem kell, de ápolni jó.

Nem tudjuk, hogy Koncz hány eminenset kapott iskoláiban, de az nem lehet, hogy korának szelleme joltevó hatással ne lett volna fogékony ifjai lelkére.

Kolozsváron a főgymnasiumot 1797-ben már elvégezte volt, ugy látszik, mert ez évben október 1-én az Egyházi Képvisező Tanács kinevazi a kisebb latin osztályok tanítójának. Először e minőségben kezdi szolgálni szeretett egyházát s szolgálja 1799. február 10-ig; azután 1800. január 27-ig az oratorok tanítója s egyszerűsmind az iskola főnöke Pakei József igazgatósága alatt.

Mily sikerrel tanult osztályaiban és működött a tanítás körül, adat hiányában nem tudjuk megmondani. A tordai gymnasium anyakönyvében található, főlebb idézett jegyzés szerint: gyorsan lesz poéta, a mi arra enged következtetni, hogy kiváló tanuló volt. Ugyanis akkor s azután is sokáig, az unitárius iskolában nem rendesen

egy év alatt végzett a tanuló egy osztályt, hanem az igazgatón állott a főlebbvitel vagy nem vitel.¹⁾ Derzsi József, ki a Koncz életét sokszor megbírálatlan adatok, sokszor nem épen szerencsés kitalálásának és ráfogásoknak a valóság közé vegyítésével vázolta volt,²⁾ iskolai hivatalaiból következtet jó tanulóására, mert azok akkor — ugymond — kitüntetések voltak! Azok lehettek, épen mint ma, ha ezeket az állásokat többen, nem voltak azok, ha kevesen keresték. Az okoskodás csak ez utóbbi kimutatása után lehetne számot tevő bizonyíték. Azonban mi is azt mondjuk, hogy kiváló tanuló volt, mert a fennebbi adaton kívül: rokonai előtt ő maga többször avval dicsekedett és tanuló társai is ugy emlékeztek,³⁾ hogy gyors esze, jó felfogása és különösen nagy szorgalma a kiválóbbak közé emelték. Még Tordán kezdete volt s Kolozsváron önszorgalmán megtanulta a német nyelvet. Hogy a tudományokkal is egész életében szeretett társalogni, szeretett olvasni, eléggé bizonyítja az, hogy kétezer ezüst forintot érő könyvtárát pusztította el az 1848—49-ki forradalom.⁴⁾ Még ma is, mikor oly sok a magánkönyvtár, melyik jószág-igazgató dicsekedhetik viszonylag akkora könyvgyűjteménnyel? Stílusa leveleiben felett koponyájú emberre vall; nemcsak határozott jellemet, könnyed, logicus gondolkozót látunk belőle, hanem sok ismerettel megtisztított gyakorlati észjárást is; átlátszóan és mégis tömött nyelven, keresetlennül, folyékonyan s mindenek felett jó magyarsággal fejezi ki gondolatait.

Gyakorlati életeszének és életrealóságának bizonyítására nem egy adatunk van már gyermekkorából. A szülői háztól eljövetele óta maga tartotta fenn magát tanulói pályáján. Szülői legfennebb ruházkodásához lehettek segítségére. Szegény iskolamestertől, kinek még hozzá három fia végezte az iskolákat, nem is telhetett másképen. Az életet korán meg kellett ismernie mindeniknek. Otthon nyáron át a szünetezni haza-haza rándult fiukat mezei munkára fogták. János még toroczkói tanuló volt, midőn indulatos apjának feddésére egy alkalommal ezt válaszolta: „Ne szidjon semmirevalónak, apám, van nekem elég akaraterőm, s ha Isten segít, még ember lesz belő-

¹⁾ Sz.-kereszturi gymnasiumnak e száz elejéről maradt vizsgálati jegyzőkönyveiben oly eseteket is látunk, hogy év végén senkit sem vittek a syntaxis-ták közül a poéták közé s ott meghagyták a tanulók egy részét más évre is.

²⁾ Mint mondtuk: a Ker. Magvető 1873. III. füzetében.

³⁾ Derzsi szerint.

⁴⁾ Lásd Koronkához 1856. május 27-én irt levelét a sz.-kereszturi gymn. levéltárában.

lem.“ Akarni mint férfi is nagyon tudott. Szintén van adatunk, hogy egy krajczárból kettőt csinálni szerető természete is már gyermekkorában életjelt adott magáról. Toroczkón nélkülözései mellett is megtakarított filléreit otthon gyümölcsötteni szerette volna. Városfalván tojást vásárolt össze, Udvarhelyre vitte maga és ott szép nyereséggel eladta. Ki ne jósolta volna meg már ekkor, hogy ilyen természet mellett e fiából, ha él gazdag embernek kell lenni? Egy évben a nyarat Toroczkón töltvén, gyakran elment napszámban mezei munkára ottani birtokosokhoz. Tordán és Kolozsváron, mint ma is igen sok székely tanuló, alsóbb osztályuk tanításával szerezte meg a szükségeseket. Már tanulói pályáján juthatott eszébe; be jó volna ha az oly szegény jó igyekezetű tanulók segítésére iskoláinknál alapítványok volnának.

Kolozsvári tanítói és iskolafőnök korában többek között a Szentiványi Dániel fiainak is magántanítója volt, ki gondos fáradozását egy évig pénzzel jutalmazta, később azonban olyan szerződésre léptek, hogy Koncz már szép összeget tevő megtakarítgatott huszársával borjúkat vett s Szentiványi azokat számára nyáron a közlegelőn, télen a saját takarmányával gondoztatván, fölnevelte.

Azt is fentartotta a hagyomány, hogy az élelmesnek termett Koncz, marhái egy részét eladván, tanítói teendői mellett borkereskedésbe fogott. Több szőlősgazdától még nyáron megvásárolta azon évi termést; őszre a collegium pinczejét kibérelte, hordókat szerzett, szőlőjét a diákok segítségével leszüretezte és borát maga kezelte is. Később az a gondolata támadt, hogy borán még többet nyerne, ha maga el is árusítaná. Megvásárolt tehát a Trencséntéren egy fogadót s ott mérette a saját termését. A fogadót később egy tanuló rokona adta el, kinek átadta volt, hogy jövedelmét fordítsa tanulása költségeire.

Ezek után nagyon érthető, hogy K. gazdag ember lett, sőt az lett volna a csoda, ha ilyen természet mellett szegénynek marad.

A kolozsvári főiskolát 1800-ban az iskolai év végén 25 éves korában hagyta oda. Ettől fogva 9—10 évig életéből igen keveset tudunk. A mit Derzsi ide vonatkozólag elmond, az semmiképen sem állja ki a kritikát s még a mellett ingatag, magát elhatározni nem tudó, kapkodó természetnek tünteti föl. Szerinte ugyanis elhatározta volna, hogy életét egyháznak fogja szentelni, erre buzdítva az unitárius egyháznak szeme láttára felpezsdült élete és néhány őse példája által; eltökélte volna tehát, hogy e czélból elmegy külföldi egyetemekre és kiképezi magát tanárnak. Tett is ajánlatot az egyházi

Főtanácsnak, melyet az elfogadott. Akkor aztán vagyonát pénzzé tévén, ez évszáz első évében, zsebében ötezer ezüst huszassal P. Horváth Károlylyal Bécsbe ment; ott beiratkoztak az egyetemre és együtt is laktak, mignem Horváth valami szolgálai teendőket kívánván társától, az zsebére ütött és ott hagyta őtet. Más külföldi egyetemre szándékozott menni, de ehhez útlevelet nem kaphatott. 1803-ban valószínűleg a miatt a hír miatt, hogy a francziák a várost szándékoznak megtámadni, oda hagyta Bécsset.

Bécsben ennyi ideig mivel foglalkozott, ha az egyetemen volt, ott mit hallgatott? Nem tudjuk. Hiszen ez idő alatt ott akár el is végzezhette volna a tanári pályát, ha már azért ment volt oda! Ha elvégezte, miért nem kínálkozott Kolozsvárra tanárnak, ha csakugyan a Főtanácstól erre engedélyt kért és kapott volt is? Ki felel e kérdésekre? Tény, hogy a kolozsvári iskolából eltávozva volt Bécsben — s ott P. Horváthtal, mivel az csizmája tisztítását kívánta tőle, meghasonlott, de egyéb semmi sem bizonyos.

Még bizonytalanabb ezutáni élete. Derzsi után adjuk, hogy a lehető valót kiválogathassuk belőle. Bécsből jövet — így adja elé, hogy összefüggést is csináljon — Pozsony táján az út mellé a gyepre heveredett pihenni. Egyszer csak mellette egy öreg ur akar felülni egy kopott bérkocsiba. Ő oda ugrik, felsegíti. Az öreg Festetics Györgyöt, mert valószínűleg ő volt, az ifju előzékenysége meglepi, felülteti maga mellé, Pozsonyban ellátja mindennel, tudakozza, hogy ki? és hová? Koncz elmondja, hogy külföldre akar menni. Az ismeretlen jó úr lebeszéli s ajánlja, hogy a helyett tartson egyenesen Keszthelynek, ad ő ajánló levelet a georgicon igazgatójához. Elég az hozzá oda ment, a gróf költségén ott végezte a gazdászatot. A meghívások egymást érték. De ő egyet sem fogadott el, mert még tanulni akart, hogy régi vágyát, t. i. hogy ur lehessen, elérje. Hát aztán miért ment volt oda, ha most mikor végzett, más téren akar ur lenni? Kérdezhetjük.

Bécsbe a tanárságért ment volt s nem lett tanár. Keszthelyen gazdasági intézetet végzett és nem lesz gazdatiszt. Hanem 1806-ban Maros-Vásárhelyen találkozunk vele, a hol megelőzőleg cancellistáskodott vala, mert ez évben a szent-mártonnapi perioduson ügyvédi vizsgát teszen, oklevelet szerez. Mert ügyvéd lesz talán? Nem, hanem 1810-ben ugy találkozunk vele, mint egy talpraesett praefectussal. Így teszi jogataggá, határozatlan jelleművé életirója az efféle hibáktól ment férfiut.

A keszthelyi historiához fűzött dolgokból, az ott végzés után kapott egymást érő ajánlatokból s azoknak gyermekes el nem fogadásából mi lehet valóság és mi lehet az életiró ráfogása, annak megítélhetésére álljon itt Deeninger Imrének, a keszthelyi kir. gazdasági intézet igazgatójának, kérdezősködésekre hozzám irt leveléből a következő részlet: „Koncz János neve a georgicon hallgatói között nem szerepel; nincsen teljesen kizárva, hogy itt volt, de nem valószínű. Midőn a georgicon történetét megírtam¹⁾ egész levéltárát áttanulmányoztam, igaz, hogy 1797—1809 re matriculákat nem találtam, azonban jegyzék a felvételekről minden évről található volt; azért nem tartom valószínűnek, hogy nevezett a georgiconnak mező-gazdasági felsőbb osztályában hallgató lett volna. Lehetett azonban egyéb osztályaiban, ezekről matriculák egyáltalában találhatóak nem voltak. Ha a Fesetics költségén ott tanult, alig lehetséges, hogy a levéltárban is valami nyoma ne maradt volna! Azonban mivel a hagyomány tartja, tegyük fel, hogy volt egy kis ideig Keszthelyen. Tehát végre is 9—10 évi életéből, csak annyit állithatni komolyan: tartózkodott egyideig Bécsben, megfordult valószínűleg Keszthelyen is a georgiconban, Maros-Vásárhelyt cancellistáskodott, ügyvédi oklevelet szerzett; de a részletekre, czéljaira következtetni, nincsen miből. Leginkább megüti a valószínűség nagy mértékét a mi feltevésünk. E szerint azért volt annyi helyen, (még több helyt is megfordulhatott) azért kezdett annyi félébe, mert hányta a sors a zavaros világban, próbálkozott, kereste a szerencsét. Így az ingatagság, határozatlanság hibáját sem fogjuk reá, sőt az ezelőtt is ezután is életéből látszó lelki erő tűnik ki a férfikor kezdetén lévő Konczból, a mennyiben, ha hányta is mostoha sorsa most ide, majd amoda, nem ijedett meg az élettől, elég életrevaló volt arra, hogy ha itt nem sikerült, amott próbáljon magának szerencsét. Végre megtalálta.

1810-ben a Lázár grófi családnál találjuk Gyalakután, mint az uradalom jogügyi kezelőjét és jószágigazgatóját. Mikor ment oda és onnan el, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy 1816-ban a nagy éhség idején már nincsen ott. Legtovább 5 évet tölthetett ennél az udvarnál. Ezalatt fentartotta ismét csak a szájhagyomány mint anynyi mást: keze alatt a birtok sokkal jövedelmezőbb lett; az udvar ház körüli jegenyessort az ő idejében ültették. Fizetését, mely évenként nagy mértékben szaporodott, marhatartásban és gabonában

¹⁾ Ezt szíves volt megküldeni nekem D. úr; eleitől évenként adja benne az intézet tanulóinak névsorát, de Koncz név nincsen közöttök.

kapta. Azonban pénzesedését az ideges természetü, hóbortos hirébe került gróf gyanus szemmel kezdette nézni, pedig utóbbi időben maga is tetemesen több jövedelmet húzott birtokaiból; másrésről gazdasági nézeteik is eltérők lettek volna, meg aztán azt is beszélték, hogy a gróf beadósodott volna tisztjének, a mit aztán nem tudott magának megbocsátani. Ezek közül valamelyik vagy mindenik együtt okozhatta, hogy a különöz, kevés megfontolású gróf és tisztje között feszült lett a viszony; kettőjük között többször csaknem tettelegességre került a dolog. Koncz pedig senkinek keménységét hasznos szolgálatai elismeréseül tűrni nem akarván, beadta lemondását. Ekkor átlátta Lázár gróf, hogy gazdasága mit veszít a pontos, lelkiismeretes, éjjel-nappal a gazdaság érdekei körül fáradozó praefectusban, de az semmi kérésére sem volt hajlandó maradni, annál inkább, mert már hasonló jövedelmű állás kínálkozott Algyógyon Kun Zsigmond grófnál. Távozásának a nyoma nemsokára meg is látszott az uradalman, szokta volt mondani.

Algyógyon több tapasztalattal és nem kevesebb odaadással élt hivatalának. A Kun grófoknak, különösen egy fiatal özvegy grófnénak nemsokára valóságos kegyencze lett. Pár év múlva kivehette haszonbérbe a grófi család csigmói birtokát. Tovább is Algyógyon maradt ugyan és hivatalát folytatta, de a mellett bérletét is, melyet előnyösen köthetett, tisztjével a maga gazdasági nézetei szerint gondoztatta: maga is mindegyre ott termett, mignem 1718—19 ben a csigmói birtok eladóvá tétetvén, megvásárolta és hivataláról lemondva, a sajátjába ment gazdálkodni.

Honnan lehetett pénze akkora uradalom megvételére, a melyhez az egész község tartozott 25 jobbágy kivételével? A vételért nem ismerjük, de hiszen ha előnyösen szerezte meg, akkor sem kevés összeget adhatott érte, az bizonyos.

Emlékezhetünk, kolozsvári iskola főnöksége végén, mikor az iskolából kiment a világba, vagyona ötezer ezüst húszast tett, pedig fogadóját még el sem adta volt. Ez a mostani pénz — és vagyon értékhez viszonyítva csaknem annyi o. é. frtnak felel meg. Nagyon önmegtágadó egész életében tudott lenni. Cancellista korában M.-Vásárhelyt búzával kereskedett. Gyalakutáról Algyógyra sok gabonát szállíttatott volt, mert fizetését, mint említők, egy részt terményekben kapta. A kereskedés különösen jól fizetett az 1816—17 i szűk világ idejében. Algyógyon és vidékén nagy mennyiségű búzájának vékája 16—24 váltó forinton kelt; így is örömet szívték, csak kaptak. A vidéki szegénységnek munkáért előlegezte vagy olcsóbb ár-

ban adta, miért az akkor segélyezett népnek a maradéka is emlegeti nevét. Ezekben van a felelet, hogy mikép gazdagodott meg anynyira, hogy uradalmat vehessen. Szóval ügyessége, takarékosága, okos gazdálkodása, meg szerencséje együtt tették gazdag emberré. Ezeket azért tartottam szükségesnek felelegetni, mert akadtak roszakaratu emberek, kik meggazdagodása jövén szóba, tisztakezűségben hajlandók voltak kételkedni.

Nem sok idő múlva Csigmóra költözése után, a közeli Szászvároson megvette a postakezelés jogát két nagy telekkel és az azokon levő épületekkel együtt 30 ezer ezüst húszason és nemsokára 25 ezerrel megszerezte az ugynevezett nagy Postarétet. Ettől fogva szászvárosi házában lakott. Csigmói birtokát azonban tovább is maga kezelte birója segítségével, ki haláláig szolgálatában volt s ki — mint szokta mondani — veszedelmes gazember, csakhogy jól használható. Végrendeletében Musgyénak, így hívták a birót, egy többször kért cserefát oly kikötéssel hagyott, hogy legelőbb is akaszsa fel magát reá; megérdemli, mert eleget lopta erdejét az ilyen amolyan! . . .

A postamesteri teendőket is eleinte maga végezte; később egyig-másik magához vett rokonára bizta.

Igyekezete, szorgalma, gondos életrevalósága kényelmet biztosított volna már ekkor az életben sokat hányódott férfiúnak, de ő most sem hevert annak párnáján. Családi életet nem alkotott, sohasem nősült meg, nem tudni mi okból és még is éjjel-nappal küzdött, fáradott, izzadott! Azon emberek közé tartozott, kik ezek nélkül nem élhetnének. Szegény Koncz rokonait majd biztosabb anyagi helyzetbe juttatni s felekezete iskolái számára nevét megörökítő áldozatokat hozni, e két gondolat volt szórakoztató mulatsága. Hány-szor és és hányfélet tervezett e két gondolat körében, midőn Szászvárosról Csigmóra és Csigmóról Szászvárosra vitték kopott szekerén szép lovai! Máskor ritkán ért reá.

Szászváros előkelő köreivel barátságos viszonyban élt; humoros modoráért kedvelt tag volt az ottani társas körökben. Összekötései voltak Udvarhelymegyében a tekintélyes Mihály Jánossal, Ugron Istvánnal, Hunyadmegye szerepvívőivel, a kik házában sokszor vendégszerető fogadtatásban részesültek; magyar szokás szerint együtt bor mellett eldöntötték a megye és az ország dolgainak napi kérdéseit. Váradi Mihály szászvárosi ev. református pappal épen szorosabb barátságban volt, végrendeletét hozzá helyezte le.¹⁾

¹⁾ Lásd 1845 jul. 23-án az Egyházi Tanácshoz irt levelét.

Otthon és a gazdaság körül cselédei félve szerették. Szigorú volt velük, épen mint magával szemben, de igazságos és méltányos. Jobbágyainak jó földesura volt. Jó szíve a szegény embert sajnálta, de politikai nézetei nem voltak demokratikusok. Munkaközben, ha pihentek dolgozói, a szegény emberek bajait részvétellel hallgatta; megérdemelt, jogos kívánságukat teljesítette; de rettegtek tőle a lomhák, megbízhatlanok. A gőgös embereket utálta; de leereszkedésében akkor is volt valami aristokratikus, mikor munkásainak ebélközben diákéletéből anekdótákat beszélt. Jellemzéséhez érdekes adat a következő, mit nekem kérdezősködésem alkalmával mondott el egy rokona. Ugyanis még leánykorában egyszer ott levén, az öreg ural egyútt mentek a postakocsival Szászvárosról Csigmóra. Utközben két oláh jött velök szembe terhelt szekerekkel. A kocsis fúni kezdte a postasípot, hogy azok térjenek ki. Erre dühében Koncz János majdnem a kocsis nyaka közé vert az ostorral; feddését így végezte: „Bár te is szegény ember ne volnál, te haszontalan. Ezekből lenne zsarnok ur! De az Isten tudta, hogy minek teremtse őket.“

Hunyadmegye közügyeiben, a melyekre mint nagyhirtokosnak befolyása volt, szeretett résztvenni. E megye a 30-as években táblabírói méltóságot adott neki. Igazi táblabírói alak, olyan értelemben, a hogy Petőfi s mások gúnyolódása után mi gondoljuk a typicust, nem volt. Aristokratikussága nem hiányzott hozzá, hanem nem volt meg maradias vaskalapossága, meg aztán sok bort inni, keveset dolgozni, s más halandókat, a kik nem születtek urnak, lenézni nem szeretett.

Ilyen viszonyok között élt Szászvároson és Csigmón egyszerűen, takarékosan; fényt, pompát s még kényelmet sem ismert maga körül. Szobái berendezésében, étkezésében, ruházkozásában: egyszerű, tiszta, egészséges, hasznos, ezek voltak jelszavai. Fősvény nem volt, de nagyon takarékos.

Minél inkább szaporodtak évei, annál inkább bántotta az a gondolat, hogy családot nem alkotott volt. Ha kérdezték, hogyan történhetett ez, azt felelte: mikor akart, akkor nem lett volna jó s szerencsére lebeszélyték róla; mikor kellett volna, akkor nem voltak olyan körülményei s azután minél tovább maradt, annál jobban elkésett vele. A részleteket nem ismerjük. Egy természetes fia maradt volt Gyalakután egy szép oláh leánytól, a kinek jövőjéről jó előre gondoskodott.

Még a 20-as években elhatározással érett lelkében az a gondolat, hogy utódává egy Koncz nevűt teszen, a kit méltónak ítélend és az unitáriusok iskoláinak még életében összegeket ad, hogy azok bizonyos idő alatt fejlődjenek egy nagyobb alapítványnyá. Ez időtől fogva magához vette egyik-másik rokonát, hogy kiismerje és többet taníttatott közülök.

Az 1848—49-iki forradalom reá is sok szerencsétlenséget hozott. Oláhságtól környezve élt. Azonban halljuk a saját szavait: „A szomorú forradalom — írja — többek között az én kicsiny házamat is porrá tevő, — elszegényedtem, csaknem porrá lettem.“¹⁾ Más levelében így részletezi: „mind Csigmói mind Szászvárosi házaim az utolsó fakalányig nemcsak tökéletesen kipredáltattak, hanem ajtaim, ablakaim, szoba-padlásaim feldaraboltattak, vasrostélyos ablakaim a padlásig levagdaltattak; és ez két ízben történt, mindenkor az oláhok által. — A magyar rövid kormány alatt ugyan az első rombolásokat bevégeztem vala, de az utolsó tévelygés még nagyobb lőn az elsőnél; akkor két béres szekereim 12 ökrökkel, minden visszakapott portékáim, marháim, méheim, tulajdon szekereimre udvaromból felpakolt drága portékáim füstbe mentek a havasokra vitettek. — Két hetek alatt 30 postalovaim a magyarok, császáriak és muszkák által — így kamaráim, teli pinczém — oda lettek. 2000 forint értékű könyvtáram a Csigmai határra kihordtatott és ott tétetett hamuvá. — A postán szenvedett káromért mind ez óráig semmi kárpoztást nem kaptam!“²⁾ Egyszer élete is veszélyben forgott; Juon nevű oláh zsellérének köszönhette megmentését. Az elrejtette egy sűrű berekben Szászvároson és néhány napig ott a felesége-főzte étellel titokban tartotta, mignem elmene-külésére alkalom kínálkozott. Alattvalói között akadt, ki ura iránti szeretetből életét is kockáztatta! Irományai egy részét,³⁾ ezüstne-műit és pénzes ládáját szintén ez a becsületes oláh ásta el és mentette meg. Mivel jutalmazta ezt az embert, nem tudjuk.

Mikor honvédeink az oláh tábornok a havasokra felszorították, bírāja, hihetőleg az ő beleegyezésével, az oláhok számára gabonát adott el Csigmóról. Attól félték: ha szép szerével nem adnak, erőszakkal fogják elrabolni. Ez a magyar kormánynak tudtára jutott.

¹⁾ Koronkához 1856. ápr. 19. irt levele.

²⁾ Koronkának 1856. május 27-én írja.

³⁾ A mi Csigmón volt, könyveivel együtt elégették. L. 1856. ápr. 19-én irt levelét.

Konczot tehát az ellenség titkos élelmezése által elkövetett hazaárulás büneért kereset alá fogták. A rögtönítélő bíróság előtt ártatlan-sága kitűnően, felmentették. Az elmenekült bírója által elkövetett bűnért 300 frt bírságot fizetett. Ezen kívül minden tiltakozása ellenére, az ottan felállított rögtönítélő székben halálbüntetés terhe alatt a zöld asztal mellett ülésben részt kellett vennie.¹⁾

Vérbirósága miatt történt harmadfél évi hurczoltatása. Mint ilyen 5 oláhot felakasztatott a vidéken tett garázdálkodásaiért. Más adat szerint hármát végeztetett ki, kiket Csigmón szénakazlai felgyújtása közben csiptek volt el. A vérbiróság „felsőbb kegyelemnél fogva az akasztófa elengedésével két esztendei raboskodásomai a K. Fejérvári kaszamatban és jószágaim confiscálását huzta maga után.“²⁾ Irja imént említett levelében. Elítéltetése Nagy-Szebenben történt, hol 2 hónapig volt vizsgálati fogságban. Jószágai confiscálását, a mit szintén kimondott volt az ítélet, úgy került ki, hogy még elfogátása előtt egyik rokonára iratta oly bizalmas megegyezéssel, hogy kiszabadulása után, a zavaros idők lejártával ismét kapja vissza...

Az unitáriusok Képviselő Tanácsa fogsága alatt, 1852-ben kérelmet intézett a fiatal császárhoz, ki akkor éppen Erdélybe körútra készült, a melyben betegességét és hajlott korát hozva fel, kérte számára a kegyelmet,³⁾ de a Székely Mózes püspök helyettes által benyújtott kérésre a kolozsvári kapitányság a felség tagadó válaszát tudatta.³⁾ Hosszab időre volt elítélve, de hihetőleg az említett kérés is megtette a maga hatását, mert 1853. őszén a császári kegyelem megnyitotta börtöne ajtaját. Szászvárosi birtoka confiscáltatásától — erre nézve nem egyezkedett volt a főlebb említett módon, még folytonosan tartott 1856. szeptember haváig; akkor aztán teljes amnestiroztatása ujságilag nyilvánossá tétetett.⁴⁾

A fogság és öregség erős testét megtörte, régi betegsége a haemorrois (aranyér) alig elviselhetővé fejlődött; ⁵⁾ háta meggömbült az öregségében is erős férfiúnak és különösen szemei annyira meggyengültek, ⁶⁾ hogy már-már a megvakulás veszélye fenyegette. De erős lelkét nem ezek törték meg!

Most régi két gondolata: örököse kérdése és alapítványai még inkább foglalkoztatták erős lelkét. Nővérei unokáit gondozta, tanította,

¹⁾ A tulsó lapon 3. szám alatt idézett levelében mondja.

²⁾ L. 1852. 259. jk. sz. alatt.

³⁾ L. E. K. T. 1853. 222. jk. sz. alatt kelt határozatát.

⁴⁾ L. ez évben szept. 18-án Koronkához irt levelét.

⁵⁾ 1837. novemberben irt levele.

⁶⁾ Koronkához 1856. ápr. 19-én irt levele.

szegény rokonait folyvást segítette,¹⁾ de örököse kérdésénél a Koncz név volt fő előtte. Egy méltó Konczot szeretett volna találni. Kis-Solymosi ma is élő Koncz Jánost — a nagyapjok volt testvér — Segesváron két, Sz.-Keresztúron négy évig taníttatta, embert akart belőle csinálni, de nem sikerült. Kis-solymosi birtokát, melyet maga szerzett volt vissza az ősiből és a szászvárosit mégis régi terveszerint ennek hagyta. Vetette szemét Koncz Gergelyre, az Imre testvérére, kik egy Tordára került Koncz utódai; nézett Koncz Sándorra, kissolymosi nem távoli rokonára, taníttatta is mindkettőt, de amaz korán elhalt, ez pedig méltatlannak látszott. előre visszaélt bátyja jóságával. Számításba kellett jönnie K. Imrének is.

Nem csodálkozhatunk, ha végrendelete sok gondot okozott neki. A 30-as évektől 1857-ig Koronkához alapítványai tárgyában több levele van meg. Mindegyre írja, hogy végrendeletét megváltoztatta, újat írt, úgy, hogy 10-re is rámegey ezeknek a száma. Mily okai lehetnek, hogy örökösére nézve akaratát annyiszor kellett változtatnia, arra nézve álljon itt csak egy a sok közül. Barabás Mózes Judith nevű nővére fia, az ő segítségével Kolozsváron tanult. Jó felfogású volt, élet-ész is nézett ki belőle. Szászvárosra utódának ezt az ifjút szemelte ki egy időben, írásba is tette, tudtára is adta neki. Egyszer csak beállít Mózes: „Kedves bátyám! adja ki az örökségemnek bár felét, okosan bánok vele. Nincs mit tennem! Az iskolából kicsaptak.“ A consilium abeundi az iskolafőnök meghurczolásáért történt. Koncz a szegyéntelen ifjút először elverte s azután végrendeletének illető részét kitépve, darabokban a jómacárnak adta e szavakkal: „Nesze kedves öcsém, tedd zsebedbe az örökségedet s lódulj vele!“ Utolsó végrendelete állítólag 23 ivre terjed. Koncz János az öreg halála után szászvárosi örökségét potom áron (4500 frtért) jónak látta eladni. Csigmói birtokát a Koncz Imre kezén olyan feltétellel hagyta, hogy épen adja át fiának.

N. S. Koncz János pontos, szorgalmas, mivelte lelkü, józan életü, becsületes ember volt s nem csoda, ha többször fájt neki nőtlenül maradása, mikor pontatlanságot, élehetetlenséget, nem egyenes lelkiséget, alant járó gondolkozást tapasztalt azoknál, kiket lelki nagyságban is utódainak szeretett volna tudni. Mindene volt, mindent szerzett magának öreg napjaira, csak nyugalmat nem tudott szerezni. Látta, hogy a jövő egyszerre megsemmisítheti, ha ő szemét behuny-

¹⁾ Azok ma is beszélnek, de okmány is igazolja: 1845-ben Koronkához is küld pénzt Barabásnénak és nemes Koncz Pál öcscsének átadás végett. L. május 3-án és 24-én kelt leveleit az említett levéltárban.

ta, a mit egy hosszú élet sok-sok fáradságával, küzdésével megteremtett. Élte vége tragicussá talán nem lett volna, ha a maga idején megnősül. Az önmeghasonlásnak lelkében kifejlődött tragicuma, a minék teste megtörésében is része volt, magyarázza meg és teszi természetessé, hogy ekkor általában nem igen tud bizni az embekekben. Alapítványait is megsemmisüléstől félti: kamatoztatásuk, kezelésök, elhelyezésök és egyesekhez elhelyezett részletek behajtásának módjaira leveleiben folytonosan terveket ír, tanácsokat ad a kezelő bizottságoknak, aprólékosságokig menőleg.¹⁾

De lássuk most röviden, miután életének képét ismerjük, alapítványai történetét.

Említettük már, hogy még a 20-as években elhatározta volt, hogy az unitárius középiskoláknál szegény, jóigyekezetű tanulók segítésére alapítványokat teszen. Buzdításul szolgálhattak ehhez azok a nagy áldozatok, melyeket ezen időben Széchenyi István és társai hoztak a nemzetnek.

A kolozsvári főgymnasiumnak 1829-ben 2000, 1830-ban 1000, összesen adott 3000 ezüst forintot; a tordaí gymnasiumnak három ízben 862 ez. frtot; a sz.-kereszturinak négy ízben, összesen 704 e. frtot, a toroczkói iskolának három részben 485 ez. frtot.

Mindezeket oly módon, hogy az alapítványok kezdődjenek 1829. szept. 1-ével. A ké öbb küldött összegeknek innen kezdve a kamatját is megfizette. A saját alapítványát mindenik iskolával egy három tagu bizottság által kívánja kezeltetni, meghagyván, hogy belőle unitárius vallásúnak kölcsönözni nem szabad és hogy a bizottságok minden 5 ik évben hozzá, a míg él, azután a consistoriumhoz adjanak be a kezelés módjáról számadást. Az összes alapítványok csak akkor kezdjék czéljokat szolgálni, ha egy általa előre kiszámított összegre felszaporodnak; ez számítása szerint megtörténik legtovább 1880-ra. Mindenikhez küldött 5—5 ez. frtot, a mivel csináltassanak az alapítvány és irományai számára egy-egy ládát, mely álljon a bizottságnál, hogy a kezelés pontosabban mehessen. A pénzek kezelésére utasításokat al mindegyre s kiköti a kamatos kamattal elhelyezést vagy a kamatok előre beszedését.

Ezek első leveleiben tett intézkedései. A pénzeket sokszor nem igen tudták számításainak megfelelően kezelni. Torda és Toroczkó többször nem küldött számadást a maga idején; e miatt aggódik, sürgtet. 1846-ban e két helyen nem akadván fizetés nélkül a keze-

¹⁾ Lásd mindenik és bármelyik levelét.

lésre bizottság, ezek pénzének kezelését a megnyílás idejéig az E. K. Tanácshoz Kolozvárra áttétetni rendeli, a mire, bár eleinte nem volt hajlandó, rávette az, hogy Sebes Pál rector az alapítványból saját czéljaira felhasznált. Ebben az évben alapítványa a lapokban közöltetett, a mi nem gustusára történt, mint egyik levelében megjegyzi, mert ő életében világi dicsőségre nem vágyik.

Koronka professor s mások is többször ajánlják, hogy még életében nyissa meg alapítványait, de mindannyiszor ingerült lesz, s azt feleli: tudja ő, hogy jobb ma egy veréb, mint holnap egy tuzok, de ő azért rendelkezett úgy a hogy rendelkezett, hogy érezhető legyen a segítség és tervétől senki kedveért el nem tér. Nem is tért el, még ha fontos ok kívánta is. Fogsága idején az E. K. Tanács Mikó Lővincz tanárt azon kéréssel küldötte hozzá, hogy engedné meg alapítványa egy részét egy a kormány által nagyon sürgetett tanári szék felállítására fordíthatni, míg az egyház pénzsükségén gyűjtés által segítve lesz. Indulatosan útasította vissza a Mikó által tolmácsolt kérést.¹⁾

Kevéssel halála előtt 1861-ben egy terjedelmes levelet intézett az E. K. Tanácshoz, melyben lemond rendelkezési jogáról és azt a Főtanácsnak adja át oly módon, hogy a leveleiben és végrendeletében kifejtett elvek szem előtt tartásával, alapítványával belátása szerint intézkedjék. A tanács ez alkalomból az alapítvány feltételeinek egybeállítására egy bizottságot küldött ki, melynek 1862. szept. első napjaiban tartott Főtanács elé terjesztette részletes jelentését. Akkor a Főtanács intézkedett az alapítványok ügyében is.

Elhatározták akkor, hogy a kolozsvári 50 kr. híján 17 ezer o. é. frtot tevő alapítvány 10 ezer frt tőkével nyilják meg olyképen, hogy ennek évi 600 frt kamatjával még azon iskolai évben kezdődjék meg a segélyezés; a theologusok és felsőbb gymnasiumokból 10 tanuló évenként 50—50 frt, az alsóbb gymn. osztályokból 4 tanuló 25—25 forint segítséget kapjon. A 10 ezer forinton felül maradt öszszegről, melyből még előbb azon évre a 600 frt ösztönd jakra levonatott, oly módon intézkedtek, hogy mint külön tőke gyümölcsözzék, a míg 10 ezerre nő; akkor fele menjen az

¹⁾ „Károly-Fehérvári fogságom alatt a kolozsvári Dom. Consistorium Deputatiót küldött a nyakamra a végre, hogy kicsiny fundatiomból egy professori fizetésre szakasztanak ki 8000 pengő Rfrtot; mely kívánságra válaszat negatíve tettem meg, nem kívánván semmivé tenni fundatiomat — — Által láttam én statusunk szegénységét, de röviden: Én egyedül nem vagyok unitárius status.“ 1856. ápr. 19-én irt leveléből.

alapítvány említett céljára, másik fele pedig legyen magva a három gymnasium tanárai számára megteremtendő nyugdíjalapnak, mely később a tordai és kereszturi alapokból is gyarapíttassék.

A kereszturi alap ekkor tett 6013 frt 14 krt., a tordai 6702 frt 67 krt, a toroczkoí 2137 frt 22 krt. Mindenik alapot az E. K. Tanács az egyház pénztárában külön kezelteti.

A kolozsvári Koncz-alap, melyből a tanári nyugdíjalapba 1881-ben áttétetett 3 ezer frt., 1887. decz. 31-én tett = 20,208 frt 84 krt.; a tordai, melyből ugyanakkor a tanári nyugdíjalapba áttétetett 1500 frt., tett 10,425 frt 44 krt és a toroczkoí 4,778 frt 64 krt o. értékben. A kereszturi Koncz-alap végre állami kötvényekben 3025 frtot, magán-kötvényekben 1870 frtot, kisegítő pénztárban 4,027 frt 44 krt, összesen = 8922 frt 44 krt. Ezen alapból is áttétetett a Koncz végrendelete értelmében 1881-ben a tanári nyugdíjalapba 1000 frt. A négy iskola összes tőkéje a jelen év elején összesen = 44,365 frt 64 kr.

A kereszturi 8922 frt 44 krt tevő alap jövedelméből adatik évenként 10 tanulónak ösztöndíj 200 frt., kezelésdíj 50 frt., a kereszturi gymnasium rajztanárának 1886. jan. 1. óta 100 frt., az 1887. szept. 1-én felállított új tanári széknek 50 frt., összesen = 400 frt. A többi a tőkét gyarapítja.

44,365 frt 64 kr! Ez a szám ékesen beszél a Koncz János érdemeiről. A megnyitások után hány szegény tanulónak nyújtottak segítyt! A tanári nyugdíjalapra is szép összeg szakítottatott el. Ezt is hozzászámítva, a Koncz-alapítványai az iskoláknál ma, kerek számban beszélve, tesznek ötvenezer forintot.

Ezenkívül végrendeletében a városfalvi, kis- és nagy-solymosi unitárius ekkleziáknak hagyott 50—50 ezüst frtot.

Egykori tanítványa, Szentiványi Dániel fiágon levő utódainak, kikkel Kolozsvárról eljövetele után folyvást barátságos összeköttetésben volt, hagyta egy pótló végrendeletében az iskolához tett alapítványainak megnyílásuk után a két első évben hozott kamatait, miről azonban nemeslelkű fia, László az 1862-iki Főtanács gyűlésén az ifjuság javára ünnepiesen lemondott.

Koncz Imrének, illetőleg fiának, Gyulának csigmoi birtokát oly kikötéssel hagyta, hogy annak átvételekor az abrubbányai unitárius egyháznak fizessen 5 ezer frtot.

Hogy az unitárius egyház és iskolái érdekét áldozataikkal gyarapítsák, arra másokat is igyekezett rábeszélni. „Az Augustinoviciana fundatoria is én doboltam reá lassan-lassan N. Augustinovicis urat.

Én adtam Farkas Sándor urnak az ideát.“ Jegyzi meg 1841-ben május 17-én Koronka professorhoz irt levelében. Nem egyszer sohajtt fel többi leveleiben: bár mások is ugy tennének a jövő biztosítása érdekében, mint ő, hiszen az egyházat semmiből felvirágoztatni nem lehet.

Rokonai közül az említettekén kívül taníttatta: a Barabásné fiai közül Ferenczet és Jánost, unokái közül pedig: Demeter Lőrinczet és Sámuel nevü testvére unokáját: Gazda Jánost. Mindössze taníttatott, vagy tanulásában segített rokonai közül hét fiut! Szegény rokonai általában sohasem fordultak hozzá a nélkül, hogy pénzségitésget ne kaptak volna. Csak a pazarak, könnyelműek és a kik jóságával visszaéltek, kaptak tőle második vagy harmadik izben pénz helyett szidást. Voltak bizony, a kik jósága által nekibátoritva, minden kigondolható okkal-móddal zsarolták. Ezek, ha rajtavesztés után kegyet többé nem találtak, a velők szembe épen bőkezű rokont fősvénynek híresztelték.

Folytonos munkával, lankadatlan igyekezettel és sok-sok fáradtsággal folytatott s jótéteményekkel megkoszoruzott életét 1862. mártius 13-án végezte be. Gyászjelentésének egy példánya nálam van. Nincs rajta egyetlen rokonának sem a neve. Mintha halálát maga jelentené. Nyolczvanhét évet küzdött az életben és azt sem érdemelte az ő szerzeményeiből gazdaggá lett örökösaitől, hogy bár a világ számára, a látszat kedvéért azt irják egy sötét szélü lapra nevükkel: fájdalommal jelentjük. Az iskolák nem voltak hálátlanok. A kolozsvári 1873-ban, a sz.-kereszturi pedig most jóltevője emlékét ünneppel tisztelte meg. Az a 35—40 tanuló, kik közül mindenik alapítványából minden hónapban 2—2 frt 50 kr segítséget kap, hálával emlékezik reá. Emléke csak alapítványaiban él ma-holnap. Sirja a szászvárosi temetőben jeltelen sir, mert az a rég lekopott irásu homokkő, ha eddig egészen el nem mállott, senkinek sem adja tudtára, hogy melyik az ő sirhelye. Áldást érdemlő porai felett nincsen rokon kezektől ápolt hant s nem rak oda friss koszorukat a rokoni kegyelet; de alapítványaiért a hála és kegyelet anyala azt a helyet meg meglátogatja és emlékét az elfeledéstől örökre megörzi.

Élete történetének végére érve, mit mondjak jellemzésére? Minden czifra beszédnél világosabban, hübben, szebben jellemzik ötet élete története és tettei.

III.

BEZÁRÓ BESZÉD.

Tartotta: SÁNDOR JÁNOS, ig. tanár.

Tisztelt közönség!

Mielőtt a hála és kegyelet ez ünnepélyét bezárnám, bátor vagyok becses figyelmöket és türelmüket még néhány perczigigénybe venni.

Ez intézet kebelében már öt ilyen ünnepélyen szerepeltem. Még hányat érek, az a jövő titka! Mindig szent volt előttem a hála-ünnepélyek napja. Melegen érzett szívem azon magasztosan gondolkozó fők és hön szerető lelkek iránt, a kik adományaikkal ez intézet fenállhatását biztosítani igyekeztek; a kik a vallásos érzésnek, gondolatnak, hitnek, az erkölcsös életnek, a tudománynak, a honszeretetnek, úgy szólva, oltárt emeltek. Mélyen átéreztem jótéteményeik nagyságát, horderjét, üdvös következményeit. Tudván, hogy mit tett ez intézet, hirdettem, hogy mit tehet még a jövőben a felekezetnek, a nemzetnek.

A rege szerint, Antaeus küzdései közben, midőn ereje fogytát érezte, csak lábával érintette a földet, s új erőt nyert azonnal. Ilyen formán vagyunk mi is küzdelmek között, csakhogy nekünk erőt, lelkesedést a továbbiakra, nem a földnek lábunkkal való érintése, hanem ez ünnepélyek adnak, midőn gyengülés mutatkozhatnék. Jóltevőink szellemei itt lebegnek közöttünk; megihletik lelkünket; erőnek, bátorságnak s kitartásnak lelkével látnak el bennünket. Példájok által hasonlókra buzdítanak. Szólnak hozzánk a szent könyvvel: munkálkodjatok nem az eledelért, mely elvész, hanem az eledelért, a mely megmarad az örökéletre.

Hogy az ők szellemök, áldozatkészségük megszálljon minket, szeretetök hasonló szeretetre buzdítson az egyház, iskoláink iránt, az mindig szükséges volt, de különösen az korunkban

Az 1883-ban alkotott középiskolai törvény életbe lépése óta ez az első hálaünnepélyünk. Most öt éve nagy reménnyel mentünk e törvény eleibe s hozsánnával igyekeztünk fogadni; jelenleg pedig, ez ünnepélyünk korában, nagy csalódások között szorongattatunk annak ű-ai által.

Ez intézetnek e nemes községben való elhelyezése, itt a Székelyföld nyugoti szélén, igazán gondviselészerű. Fontos, nemcsak felekezeti, de magosabb nemzeti szempontból is. Jóltevőink ezt felismerték, kormányunk nem látja. Törekvéseiből azt sejtjük, hogy polgári iskolává szeretné átváltoztatni. Ezt pedig a helybeli polgárság szükséglete nem kívánja, és mi magunk se óhajtjuk, nem akarván azon sorsra juttatni, a hová jutott sok állami felső nép-, pol-

gári- és gazdasági iskola a vidékeken, hogy tanulók hiányában vég-elgyengülésben szenvednek, s ma-holnap beszűnnek.

Ha a magyar állam eszme komolyan vehető nemzeti törekvés; ha egy magasabb cél áll kormányunk előtt, akkor e tiszta magyar érdekeknek szolgáló intézetet, hogy mi fentartsuk, legalább azt engedje. Csaknem száz éves küzdelmünk szól e mellett. Az nem lehet, hogy annyi áldozat hiába hozatott volna! Fenn fog állani ez intézet. Van hitünk, reményünk és minden felett bizalmunk önmagunkban arra nézve! Az az áldozatkészség, a mely teremtette, megvédelmezi ezután is a viharok ellen.

Hat év mulva száz éves ünnepét üljük ez intézetnek. Ez ünnepély ez intézetet megbővülve kell, hogy találja. Az osztályok számának nem apadni, de szaporodni kell. Fontos okok szólnak a mellett.

Hozzátok van még pár szóom kedves ifjak! Ez ünnepélyek célja a hála, a kegyelet érzésének ápolása. Ez érzést ápoljátok ti is lelketekben. Tanuljátok meg még ifju korotokban a közügyek szerepét. Azok, a melegen érző szívü emberek a kik anynyi áldozatot hoztak az egyház, a haza oltárára, legyenek példányképeitek. Tőlük tanuljatok élni!

Ti a drága idővel még bővön rendelkeztek; igyekezzetek felhasználni a nektek adatott részt. Jobb korán, mint későn. Illőleg készüljétek az életre! Egy család fentartása, vagy a haza, a nemzet, az anyaszentegyház szolgálata fogja majd erőteket igényelni. Ki lenne közületek oly gyáva, hogy vállalkozni ne merészeljen! Elöttetek fog állani a küzdter, a pálya; a gyenge elbukik s az erős megállja.

Szorgalom és jó erkölcs, ezek a valódi élet kellékei. Ne feledjétek el ezt soha!

Többféle nemzetiség és vallásfelekezettel van érintkezésünk habár mindenikkel békeségben élők igyekezzetek lenni. A mivel a nemzetiségéért, sem vallásáért nem sérteget másokat. Kövessétek az Úr Jézus. Krisztus tanítását: Szeressétek még ellenségeiteket is. Ez a valódi és igazi keresztény elv. Ily elvekben igyekezünk mi titeket nevelni. Még a rosszért is jóval fizessétek. Erősen ajánlom ezeket figyelmetekbe.

És már most a gymnasium igazgatósága nevében, megköszönve a n. t. közönségnek a szives érdeklődést, hogy becses megjelenésükkel ez ünnepélyünk fényét emelni kegyeskedtek; Isten állását kérve e diszes közönség minden egyes tagjára s elhunyt jóltévőinknek csendes nyugalmat és a még életben lévőknek sok boldog évet kívánva, a kegyelet ez ünnepélyét bezárom.

DÁVID KIRÁLY ZSOLTÁRAIBÓL.

XII. ZSOLTÁR.

Tarts, oh tarts meg minket egy örök Isten,
Mert a kibe bizzunk senki itt nincsen!...
Elfogytak a szentek s igaz hiveid,
Hatalmad, jóságod, már nem ismerik...

Hazugság, hizelgés emelt fővel jár,
Kettős csalárd szívet kiki keble zár...
Ember embertársát, hogy rászedhesse:
Álnok ajka, szíve. minden érzete...

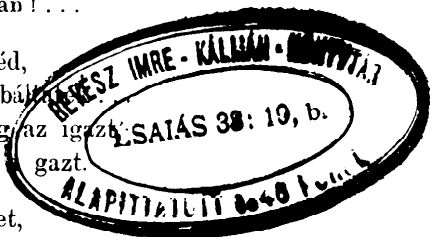
Oh némitsd el Uram nyelvét, ajkait,
Ki hizelg és a ki felfuvalkodik;
A ki rágalmazva mindent megtehet,
Mert Urának sem hisz Isten tégedet!

Szent ígéreted van hozzánk jó Atyánk,
Hogy meghallgatsz, hogyha felfohászkodánk,
Védelmére felkelsz, kiket törbe csal
Az ellenség álnok csselfogásával...

A nyomor, az inség csüggedt embere,
A kinek már veszve java, mindene:
Szent fohászkodással néz feléd Uram,
Minden bizodalma az egekbe van!...

A te ígéreted tiszta szent beszéd,
Mint ezüst a mely már megpróbált
Oh Uram! azért hát tartsd meg az igazt,
És alázd meg földig a kevélyt, gazt.

A gonosz hitetlen nemzetségeket,
A kik nem imádják te szent nevedet,
Mikor körüljárnak önhitt kevélyen:
Sujtsd, alázd a porba, oh erős Isten!..

RÉDIGER GÉZA.

PÁRISI LEVEL.

PÁRIS, 1888. jul.

(Hugo Victor posthumus munkái: Toute la Lyre. Sully-Proudhomme új költeménye: Le Bonheur.)

Szerkesztő ur!

Három éve, hogy Hugo Victor meghalt és ez idő alatt már négy munkát adtak közre ama kegyeletes kezek, melyek az ő örökségét összegyűjtötték és számos, még eddig napvilágot nem látott művei kiadására vállalkoztak. Kétségtelenül méltányolni lehet azt az érzelmet, mely az ő örököseit vezeti, midőn a feledéstől megóvni akarják mindazt, mi e hatalmas szellem tollából eredett. De az embernek mégis azt kell kérdeznie, ha vajjon az a lelkes csodálat nem elvakult-e a költő némely munkájának értéke iránt, hogy azokat napvilágra hozzák; ha nem kellett volna-e több itélettel járni el és csak azt közleni, mi a költő emlékének tiszteletére szolgál s dicsőségét nem kisebbiti. A három, kiadatlan munkáiból rendezett kötet közül kettő költeményeket foglal magában: „Le theatre en liberté“-t és a „La fin de Satan“-t, egy kötet pedig próza e czim alatt: „Choses vues.“ Én ezekről semmit sem irtam levelezésemben, mivel tényleg kevésbé is érdemlik meg ezt a fáradságot. Főleg a két első kötet, a költemények Hugo Victor dicsőségét egyáltalán nem növelik. A közönségnek komolyabb része, s mindazok, a kik Hugo Victort szeretik, csak sajnálni tudják azok közreadását. Hanem az utóbb megjelent kötetet mégis ismertetnem kell, mert ebben nagyon érdekes lapok vannak az újabb kori történelem szempontjából. De mindjárt azt is hozzá kell tennem, hogy ezeket a dolgokat tudni kell olvasni és felfogni. Azt akarom ezzel mondani, hogy a költő elbeszélései nem szó szerint veendőek, hogy a költő nagy tért engedett a phantasiának. Az események, a melyeket szemei előtt elvonulni látott, sajátosan módosítva vannak leírásában. E tekintetben ő maga is akaratlanul meglepő magyarázatot ad, mikor például Pasquier herczeggel való társalgását írja le egy feltűnést kellett perre vonatkozólag, mely

1847-ben folyt le: „Mikor a herczeg elfogatott, engedtem, hogy menjen. Néztem, hogy el van magába merülve. Nekem úgy tetszett, hogy ő a multat forgatta elméjében, hogy megítélje a jelent.“ S nos, éppen ez jellemzi Hugo emez iratait. Ő saját álmadozásait írja le a „látott dolgok“-ról. Mindazonáltal vannak nagyon érdekes helyek a műben a Lajos Fülöp uralkodásával kapcsolatos eseményekre nézve. Különösen van egy nagyszerű lap Talleyrand haláláról, melynek leírását így kezdi: „nemes mint Machiavel, pap mint Gondi, világi mint Fouché, szellemi mint Voltaire, sánta mint az ördög.“ Mindazonáltal nem erről a kötetről akarok írni, mely a mult évben jelent meg, ezt csak jelezni akartam, hanem arról, mely csak a napokban adott közre e czim alatt: „Toute la Lyre.“ Mindenekelőtt mire e czim? E munka, mely két kötetből áll, különböző tárgyokról és különböző időben írott költeményeket foglal magában. Az első darab 1827-ből van, az utolsó pedig 1880-ból. De az inspiratio is, mely a költő lyrája hurjait mozgásba hozta, nagyon különböző. E költemények értéke nagyon egyenlőtlen, ámbár ezt Hugo Victor feltétlen csodálói nem akarják elismerni. Nekik minden bámulatos, fenséges mit e költő írt. Ők Hugot az általános szabály alól kivételnek tartják. Minden írónál, a kik hosszú pályát futottak meg, azt lehet tapasztalni, a mi természetes is, hogy idővel úgy az eszmékben, mint a formában gyengülnek. Az aggkornak nincs többé az a ruganyos-sága, az a teremtő ereje, mely az ifjuságot élénkíti, s a férfi kort inspirálja. Hugo Victor, ki az emberi életnek legszélsőbb határáig élt, s a ki sohasem szünetelt meg alkotni, maga sem kerülte ki emez általános törvényt. Csak elfogultság állithat ellenkezőt. Egy rövid bepillantás a két utóbb megjelent kötetbe, meggyőzhet erről. Mindaz a mit 1870 előtt írt, nagyon értékes és a „Keleti dolgok“, „Az ősze levelei“ és „A szemlélődések“ nagy költőjét idézi fel emlékezetünkben; de a mi azutánról keltezik, messze hátra marad az előbbiektől és a „Nevető ember“-re, „Az év“-re, vagyis Hugó gyengébb műveire emlékeztet. Azok az utóbbi tizenöt év alatt írt munkái és semmivel se járulnak e hatalmas és hasonlíthatlan lángész dicsőségéhez. Semmi esetre sem az a módja a nagy költő iránti csodálat és tisztelet kimutatásának, hogy mindazt a mit írt, jót és gyengét, egy vonalra állítsák. Az igazi Hugo Victort a nagyszerű és tiszta költészet mestert, emez átlátszó, föllengő és szívet megkapó versek szerzőjét azokban a költeményeiben találjuk meg, melyeket 1830 és 1853 között írt.

Azok mutatják az igazi Hugo Victort, a kit szerettünk és cso-

dáltunk s a kit mindig csodálunk, a kiról Vinet azt mondotta, hogy e száz esztendő minden nagy költői között „ő az, a ki legközelebb jött az evangelium szívéhez.“

Még említhetnék e két kötetből más szép verseket is, de nem akarok hosszas lenni. Ez is elég arra, hogy megmutassa, hogy az igazi Hugo V. valóban inspirált és hasonlíthatlan költő. Sajnálni lehet, hogy azok, kikre kiadatlan művei bizattak, nem válogatják meg jobban munkáit és nem adják csak azt, a mi valóban szép és jó. Így sokkal inkább növelnék a költő dicsőségét.

Sully-Prudhomme-al a bölcséleti költészet terére lépünk. Azok közé a költők közé tartoznak, a kik a gondolatot nagyon foglalkoztatják. És talán ez az oka, hogy nem oly népszerű mint megérdemelné. Pedig mily bájos formába öltözteti gondolatait! És mily szép képekben fejtí ki a legmélyebb eszméket! S ha az utóbbi költeményével nem ért is el akkora sikert, a mekkorát várni lehetett, korábbi költői munkáit a közönség igen kedveli. S talán az is ártott neki, hogy e költeményről igen sokat beszéltek s nagy zajt csaptak, még mielőtt megjelent volna. A költeménynek különben vannak lényeges hibái is. Hanem mielőtt a műről beszélnék, be kell mutatnom az olvasóknak az íróit.

Sully-Prudhomme még nincs ötven éves, 1839-ben született Párisban. Először a természettudományokkal foglalkozott s mérnöki pályára akart lépni. Hanem szembaja miatt elhagyta e pályát segésczen az irodalomnak és bölcséleti tanulmányoknak kezdett élni. A tudomány szomjjal bámulatos szívósságot egyesített. A költészet főleg ellenállhatlan hatást kezdett rá gyakorolni. S meg levén áldva költői tehetséggel, nagyon korán hozzá fogott költői művek írásához. Aránylag nagyon fiatal volt, mikor első kísérletei: „Stances et Poèmes“ megjelentek. Már ez a munkája is erős bölcselmi szellemet árul el. Igaz, hogy meglehetősen pessimista, de azt is hozzá kell tennem, hogy pessimismussa nem csüggesztő, hanem ellenkezőleg munkára serkentő. Látja a rosszat, mindennemű igazságtalanság ellen méltatlankodva tör ki, de egyszersmind szembe tud azzal nézni s tekintetét egy jobb jövőre irányozza. „A megpróbáltatások“, „Magányok“ és „Hasztalan gyöngédségek“ című költeményei ily tárgyak. Ezek nagyobb részint, például a „Megpróbáltatások“ sonnett formában vannak írva. S ugyanigy van írva a „Belső élet“ című műve is. Mint a czime is mutatja ez a költőnek önmagáról irt ta-

nulmánya, saját benyomásainak elemzése. Bizonyos buskomor hangulat vonul át rajta, mely némely helyeken valóban át- és megható.

A mint a költő az életben éléhalad s mind többet tapasztal emberekről s dolgokról, annál inkább hangsúlyozza műveiben „a kétség vivódásait.“ Sohajokkal telt keble imádkozni szeretne, kezét összekulcsolja, előtte a biblia, hogy újra mondja a hitvallást, melyet gyöngé ajkakkal tanult, de nem érez semmit belőle s ezt rettenetesnek találja. A léleknek ez állapota elég hosszasan tart. Végre a költő lassanként kibontakozik a kétségből, visszatér a bölcelemhez a pantheismuson keresztül. Az 1870—71-iki idő még egy pillanatra ismét pessimismusba ejti. Ekkor írta azt a kötetet, melynek „Igazságosság“ a czime. Ez a kötet is sonettekéből áll és ama benyomásokat tartalmazza, melyeket eme korszak szomorú eseményei tettek a költőre. Azután jöttek a „Sorsok“, melyekben pessimismus már enged, csaknem egészen fölenged. A világot két különböző nézőpontból szemléli: a jó viszonyában és a rosszében. Vagyis azt lehet mondani: hogy benne harcot viv a pozitivismus és spiritualismus.

E költeményekben nagyszerű sorok, szép és nagyszerű gondolatok vannak. S ime a miket ismertettem, épp az utóbbi költeményéhez „A boldogság“-hoz vezetnek. Mert úgy látszik, hogy ez korábbi költeményeinek, s főleg „Az igazságosság“nak és „Sorsok“-nak logikai következménye. Az igazságot, melyről a költő álmodik, nem találja sehol, sem a múltban, sem a jelenben; s nem találja a boldogságot se, melynek vágya pedig épp oly erős, mint az igazságosság utáni vágy. S miután az életnek eme két lényeges elemét nem találta a földön, más helyt keresi. Mielőtt azonban e munkáját lemezném, meg kell említenem, hogy Sully-Prudhomme egy nagyszerű költeménynek a szerzője melyet mindenki ismer, s melynek czime: „A széttört edény“. Sokan csupán erről az egy verséről ismerik a költőt. S azt mondják, hogy ez az egy elégséges lett volna arra, hogy az akadémia tagjának megválasztassék, a mint hogy máre előt néháy évvel meg is választatott. Annyi bizonyos, hogy neve ezután a munkája után lett ismeretessé a nagy közönség előtt. A többi költeményei sokkal inkább tul vannak terhelve bölcelemmel, semhogy népszerűek lehetnének. Azokat csak nagyobb műveltségű olvasók méltányolhatják. S ilyen újabb műve is, melyről rövid előszóban tájékoztat.

„A sirontuli jövő feletti kétség, s az a feletti kételkedés, hogy a jelen élet fájdalmai jövőben kárpótlást nyernek, hogy lesz egy végső számadás és hogy Isten létezik, ez a kétség azokra nézve, a

kiknek nem irigylendő kiváltságuk, hogy azt felfogták és abban megmaradnak, végre is nagyon nyomasztó lesz.

Nem egy lélek, a ki szenved, talán egy pillanatra is, jótékony szórakozásként fog fogadni valami oly szellemi dolgot, mely igazság és boldogság szomja kielégítésére ajánlatik. E költemény csak ennyit ígér és nem többet. S csalódnék, ha megoldását keresné benne azoknak a nagy problémáknak, melyeket felállít: A szerző itt csupán egy álmodást gédelget. "Tehát itt költői álommal van dolgunk. De ez az álom bölcselmi látomány. Meg kell jegyezni azonban azt is, hogy a conceptio meglehetősen nehézkessé teszi a költemény menetét, annyival inkább, mert ellenmondások is vannak benne. Az előszó után az emberi lélek igazságosság és boldogság vágyának szellemi kielégítését kísérti meg adni. Hanem a benyomás, a melyet tesz, egészen más: ugyanis az ígért boldogság nem következik be! Ine a költemény röviden: Egy ifju ember, névleg Faustus, megszeret egy ifju leányt. Stellát. De a körülmények úgy alakulnak, hogy nem veheti el. Meghal. Aztán újra életre ébred egy a földtől nagyon távoli csillagon. Az új lét e pillanatában, Stella, a ki hasonlóan meghalt, megjelenik előtte. Megismerik egymást és úgy szeretik éppen, mint a földön s szerelmüknek semmi se áll utjába. Egy vágy foglalja el mindkettőjük szívét: zavartalan éldelni a boldogságot egy nagyszerű Édenben, de a mely tisztán érzi. De végre is a dolog úgy végződik, mint a hogy másképp nem is végződhetik, hogy az éden egyhanguvá lesz. Faustust és Stellát az unalom fogja el, mi egyáltalán nem hasonlít a boldogsághoz. Ekkor Faustus érezve a lét ürességét s tudásvágya által ösztönözöttetve, a bölcsesség, a tudomány keresésére adja magát, s egy bölcselmi tanfolyamot ad elé néhol szép versekben, de száraz s némely helyt untató költészettel.

Az elbeszélés végén az tűnik ki, hogy Faustus semmivel sem haladott elébb az új világban, mint a földön haladott volna. Ez csak az ő erőtlenségét mutatja. S a mi különös, Pascal is e csillagban van s Faustusnak azt a tanácsot adja, hogy mondjon le arról, hogy mindent tudjon. Pascal részéről e tanács elég különös; s aztán könnyű mondani, hogy mondjon le, de akkor meg kell elégedni tudni a tudatlansággal. Faustus úgy látszik ebben nem talál boldogságot; s éppen mint a csupa érzi gyönyörök lassanként unalmat idéztek elé, a tudománynak hiábavaló keresése is unalommal látszik végződni. Lelke nem elégtettik meg; hiányát érzi valaminek, nem boldog. Valami más jobb, rendeltetésével összehangzóbb dolog után vágyik.

Midőn szelleme emez állapotában egy napon az Éden egyik

legmagasabb csucsára jut, a végetlen tér nyílik fel előtte, s a sohajok és könnyek egész tengerét látja. Az a földnek mélységes és kétségbeesett panasza, mely az égig hatol s aggodalmaira feleletet kér. Faustus részvétre indul és fel fogja, hogy a világon más dolog is van, mint az érzéki gyönyörök; fel fogja, hogy létezik, mit úgy neveznek, az emberi összetartozás érzete, magunknak másokért való odaszentelése; hogy az önös boldogság keserű és nem boldogság. Tenni a jót és áldozni, ime ez az igaz. A költeménynek e részében valóban nagyszerű és megragadó helyek vannak. A költői ér itt gazdag és termékeny magasztos érzelmekben.

Faustus észrevéve, hogy a jótétel és áldozat az életnek a legjobb része, ismét a földre akar jőni, hol annyi a szenvedés, a kétségbeesés, s vigaszra annyira szükség van. Könyörög a halálnak s az meghallgatja és Stellával együtt visszahozza a földre. De a mint visszaérkeznek, a földet megfagyva és egészen elhagyatva találják. Az emberi nem már eltűnt régen e planetáról; Faustus áldozatkészsége, melylyel testvéreit felsegélni jött, későn érkezett; és úgy látszik, hogy a boldogság, melyet az áldozatban hitt feltalálni, eltávozott tőle.

Világos, hogy a költő itt nem állhatott meg, ha csak csonka művet nem akart adni. Nem hagyhatta hősét ezen a pusztán, elhagyatott földön, hol semmi sem volt mit tennie. Azért társával együtt átviszi őt egy más szép, magas csillagba, a hol tiszta, zavartalan, végtelen boldogságot élveznek. Nagyon jól van, de hát mi az a boldogság? Erről semmit sem tudunk, abból az egyszerű okból, mert a költő nem mondja meg; s nem azért, mert azt nyilatkoztatja ki, hogy a boldogságot sem meghatározni, sem leírni nem lehet. Ugy, hogy mikor az olvasó a költemény végére érkezik, bizonyos csalódást érez; nem találja meg a műben azt, a mit az előszó ígér.

De a mi a boldogságról írt eme költeményben, a jövő élet eme leírásában, az emberi lélek igazság-érzetének eme kielégítésében még inkább csalódást éreztet, az olvasóval, azaz hogy Istennel nem találkozik, vagy oly kevésszer, hogy arról alig is lehet beszélni. A szerző csupán egyetlen egy helyen említi Istent, s ennyi a mit róla mond.

Az istenség, a ki sem közeli, sem távoli, hanem a világban benrejlő, kedvezés és gyűlölség nélkül uralkodik a világon. Hagyja: hogy a hangok minde hiábavaló zsivajja kalandozzon a végetlen térben, mely átmeneti állomásokkal van benépesítve, melyeket a halandó vándoroknak az ő győzelmeik jelölnek.

Valóban ez nem elégít ki s nem lehet csodálni, ha Sully-Prudhomme nem találhatta meg Faustjával a boldogságot mert azt Istenen kívül akarni annyi, mint a lehetetlent, a megvalósíthatatlant keresni. Ő a változásoknak az időn és téren keresztül való sorozatában kereste azt és csupán ebben állította meg, az Istennek közbelépése nélkül. Nem érezte, hogy Isten távol maradt, hiányzik, hogy a személyes és élő, a lélekben jelenlevő és működő Isten az egyedi oka és biztosítóka a boldogságnak. Nem mondhatni, hogy Faustus, vagy ha úgy tetőzik az író, vallástalan, de mindenesetre nem hisz, kételkedik. S nem is láthatjuk tisztán, hogy mi tulajdonképpen azaz eszme, melyet egész bizonyossággal kivonni lehetne a „boldogság“-ról irt költeményből. Ugy látszik a szerző maga sem egészen bizonyos arról. Az egészet átvéve az ember azt a képzetet nyerheti, hogy ő a jövő életben leendő boldogság eszméjét akarta adni, az emberi lélek aspiratioinak megfelelő boldogságét; aztán mikor látja, hogy miből állítja össze azt, s hogy mily kevéssé boldog az ő hőse, csaknem hajlandó arra a feltevésre, hogy ő azt akarta megmutatni, hogy bármily jövő boldogságnak a fölfogása lehetetlen. Nézzük csak tényleg az első Édent, a hová Faustot és Stellát vezeti, az érzéki gyönyörök karjaiba; de végre is nem érzik magukat boldogoknak, miből következik: hogy a lélek boldogsága más dolog, mint a csupa érzéki gyönyör.

A költeményen keresztül mindenütt bizonyos ellemondás érezhető, mely a szerzőnek megállított szándéka és annak megvalósítása között van. Az egész költeményen keresztül, mondjuk, mert végül maga a szerző is kevéssé látszik az első Édennel elégedettnak, hol hősei nem találták meg az oly hosszú időn át keresett boldogságot és hogy megutalmazza amaz áldozatukat, hogy a földre szállottak vissza, egy más csillagba helyezi át, hol végül megtalálják a boldogságot. Hinnünk kell szavában, mert ennél többet semmit se mond. Nem írja le mi ez a boldogság, mert úgy mond, azt leírni nem lehet. Jól van. De akkor a költőnek joggal mondhatjuk, hogy a czélt teljesen mellőzte. Ezt valóban kár úgy a költőért, mint a közönségért, mert a költemény nagyszerű lapokat és éles megkülönböztetéseket foglal magában. S különösen az a része, melyben a földről felhangzó fájdalom kiáltásokat írja le, melyek Faustusban és Stellában az önfeláldozás eszméjét szülik, s melyek őket arra indítják, hogy a földre jöjjenek vissza, a legszebb költészethez sorozható, a mit Franciaországban irtak.

— Éppen midőn e czikket írom, kaptam Sully-Prudhomme-

nak egy újabb költeményét, melyet ő július 13-án a Gambetta szobra leleplezésekor olvasott fel. Felséges mű. A bevezetésben röviden adja az eszméknek e száz évben tett haladását, azokat a harcokat, melyek e haladást eszközölték. Aztán beszél az 1870-ik év eseményeiről, hogy egyesültek Franciaország fiai ugyanazon zászló alatt, hogyan szerették a hazát, és Gambetta szerepéről, a mely kettős volt: a szívek egyesítése és az ország védelme. Óhajtja, hogy egység és egyetértés uralkodjék mindig a haza gyermekei között. A költemény sokkal hosszabb, semhogy idézhetném, de minden tekintetben méltó volt a nagy férfi emlékéhez.

CHARRUAUD D.

PÜSPÖKI-LÁTOGATÁS.

Háromszék körben.

1888. július.

Méltóságos és főtisztelendő Ferencz József unitárius püspök királyi tanácsos ur a háromszéki ekklezsiák meglátogatása végett, ez évi július 5-én kolozsvári lelkésztanár, közpénzügyi jegyző Mózes András ur társaságában szállott ki. Az apáczaí indóháznál a bölöni és nagy-ajtai ekklezsiák küldöttségével környéki esperes bölöni lelkész t. Lőfi Áron és nagyajtai lelkész t. Kriza Sándor aai várták, esperes ur köszöntése és meleg kézszoritások után átkísérték a nagy-ajtai lelkészi lakba, hol más nap kezdetét vette a püspöki körlátogatás s következő renddel folyt le:

Július 6-án a nagy-ajtai ekklezsiai ügyek megvizsgáltattak, melyen az ekklezsia előjárósága teljes számmal jelen volt, kik a ft. püspök ur megjelenése ünnepélyességére már előre teljes erőből minden telhetőt megtettek, a közelgő vendéget diszkapuval és lelkesülő örömmel várták.

Jul. 7-ére Bölönbe utazott át a püspök ur, kísérve a nagy-ajtai hivek által a bölöni határ széléig, hol bölöni énekvezér Albert Lőrincz aa fogadta bandériummal és tekintélyes küldöttséggel s ki sérte Bölönig, hol a helybeli székely zenekarral és nagyszámu sokasággal, egy az ünnepélyességre emelt díszkapu mellett Vitális Domokos tanító aa üdvözölte s ki-érte be a lelkészi lakba az érkezőket, hol t. Lőfi Áron esperes lelkész aa mondott a főpásztornak szívélyes „Isten hozott“-at, melyhez a szeretet és tisztelet jelét fejezték ki a zöld ágak és virágkoszoruk s a dolog ünnepélyességét jelző nemzeti lobogók. Megjelent s az itteni püspöki vizsgálat folyamán végig részt vett, a vallásközönség főgondnoka méltóságos Daniel Gábor udvarhelymegyei főispán ur — kik a munkálat folyamán a tek. Nagy István ur vendégei voltak. — Két napon át tartott a tárgyi-lagos vizsgálat. A közbeeső vasárnapon ünnepélyes istentisztelet tartatott, melyen imát és emelkedett szellemü beszédet tiszt. Mózes András püsp. vizsgálati jegyző, s a püspök ur lélekemelő fő-

pásztori beszédet mondott a sokasághoz, mit a hivek nevében viszonzott helybeli lelkész esperes aa. Itt megjelent a püspök ur tiszteletére köri felügyelő gondnok tek. Koncz György ur és alattirt.

Jul. 9-én pihenő nap volt s 10-én az átutazás a Vadason tul levő ekklezsiák tovább látogatására.

Jul. 10-én derült, kellemes nap volt. Előpatakon a közelgő püspök urat és kíséretét köri felügyelő gondnok mlgs Szentiványi József ur, nagyszámu küldöttséggel és alattirttal együtt várta — a küldöttségben mindenik ekklezsia képviselve levén. Tíz órakor hosszú kocsisor robogott a fürdő helyiségbe, melyen a bölöni hivek kísérték vendégeiket egész Előpatakig, hol a várakozók nevében alattirt elfogadó rövid beszédet mondva, a püspök ur felelete és a bölöni kísérekhez mondott szives köszönete és bucsuja után az érettünk várakozó kocsikhoz mentünk a gesztenye sor által árnyékolt sétányon, az erdővidéki főszolgabíró ur által megrendelt zenekar által rázendített „Rákóczi induló“ harsány hangja mellett.

Aztán tovább utaztunk Árkosra mintegy 20 kocsin. A püspök ur részére mlgs báró Szentkereszti Béla ur pompás négyes fogatja engedtetett át. A báró ur az isteni tiszteleten, valamint a rövid idő alatt tartott gyűlés után a közebédén is megjelent. Meghivattak s jelen voltak a közebédén, helybeli ev. ref. lelkész és szentkirályi meg kálnoki kollegái s a testvéries keresztényi rokonszenv az ebéd alatt élénk toasztokban nyilvánult.

Árkoson a mesteri lakban volt szállás berendezve a püspök ur részére, itt volt a laktelek kapuján csinos diszítés és üdvözlő felirat, — hová megérkezésekor helybeli lelkész és nyug. esperes t. Kiss Mihály s utána ev. ref. lelkész t. Kolcza Lajos ur üdvözölték a püspök urat, mire élénk kedélylyel felelt mind a két izben. — E helyen jul. 11-én ebédén a püspök ur és kísérete a mlgs. Szentkereszti B. báró ur vendége volt; e napon el lett végezve a vizsgálat ez ekklezsiában és jul. 12-én reggel Köröspatakra vonult át a főt. és mélt. püspök ur és kísérete.

A Köröspatakra való átutazásra ott lakó mlgs. Kálnoki Félix gróf ur szép négyes fogatja küldetett át a tulajdonostól, unitárius hiveink többen jöttek átkisérni az utazókat, kikhez vegyültek sokan az árkosi hivek közül.

Köröspatakon a papi lalnál disz jelvények mellett nagyszámu várakozó csoport volt jelen a megérkezésnél; üdvözlő beszédet intézett az érkezőkhez lelkész t. Deák Miklós aa, melyet a püspök ur viszonzott; egyszerű isteni tisztelet tartatott, mely után gyűlés volt

és a papi lakban annak végeztével szükkörű ebéd. Délután a vizsgálat elvégeztetvén, a püspök ur tiszteletére a gróf Kálnoki család estélyt adott.

Másnap a püspök ur és kísérete Kálnokra ment át, a köröspataki és kálnoki hivk által kísérve. Ez utazásra a mlgs. gróf Kálnoki F. ur fogatját újból a püspök ur rendelkezésére bocsátotta.

Kálnokon is disz-jelvények mellett fogadták a hivek várt vendégjököt, lelkész t. Ütő Dániel aa által üdvözölve. Rövid isteni tisztelet, aztán gyűlés tartott s rövid ebéd után estvére a vizsgálat e helyen be lett végezve.

Jul. 14-én reggel köri felügyelő gondnok mlgs Szentiványi József ur csinos négyes fogatja és laborfalvi hiveink mintegy tiz szeren mentek Kálnokra, a püspök és kíséretének Laborfalvára szállítása végett énekvezér és tanító Kádár Lajos aa vezetése mellett. 10 óraker a kálnoki, köröspataki és árkosi hivek által növekedő kísérettel mintegy 20 kocsin megérkezett a diszmenet. Ezen napon elvégeztetett a kör-látogatás tárgyilagos része, a papi lakban közebéd volt s aztán a vizsgálat befejezve levén, másnap 15-én vasárnapi ünnepélyes isteni tisztelet tartása a papilak kapuján levő diszjelvények mellett váró hivek értésére hozatott. Va-árnap a virágokkal diszitett templomba szép számu hallgatóság gyűlt fel. Imát és beszédet t. Mózes András, főpásztori üdvözlő beszédet mondott mlgs. és főtiszt. püspök ur — mire a hivek nevében alattirt helybeli lelkész felelt.

Isteni tisztelet után a püspök ur és kísérete mlgs. Szentiványi József urnak voltak a vendégei, hová meghivatott mlgs. Zeethal Ferencz ur Szentivánban lakó nagybirtokos, ki más napra a püspök ur Kökösbe utazására pompás négyes fogatját felajánlotta.

Mlgs. és főt. püspök ur Laborfalván léte alatt megjelentek a kovásznai hivek küldöttjei — kik meghívták, hogy leány egyházukat látogassa meg. A mlgs. és főt. püspök ur azonban kinyilatkoztatta, hogy kívánságuknak az idő rövidsége miatt nem tehet eleget.

Julius 16-án a kökösi eklézsia küldöttjei reggel megjelentek korán Laborfalván a püspök és kíséretének Kökösbe kísérésére; 8 óraker a főpásztor laborfalvi hiveitől szivélyes bucsut véve, Kökösbe utazott, kísérve az itteniek által; diadaljelvények és nagy nép tömeg várta, a hivek nevében lelkész T. Serester Sándor aa. üdvözölvén a püspököt, mit ő viszonzott a papi lakon és a templomban istentisztelet végén. E napon a vizsgálat itt lejárván, jul. 17-én

Szentkirályba utazott a Püspök és kísérete, kiket a helység végén énekvezér Kovács Ferencz lelkész, T. Vaska Béla aa. a papilaknál, s az ev. ref. eklézsia részéről T. Benedek Árpád lelkész üdvözöltek; mindenikre a Püspök szívélyesen felelt; aztán isteni tisztelettartás után e napon a vizsgálat megtartatott. Kellemes hatást gyakorolt még a keelélyekre a helybeli két testvér protestáns felekezet tagjaiból a két fiatal lelkész által alakított és a református lelkész által vezetett községi énekkar közreműködése.

Itt megjelent a brassói főkegyház küldöttsége s a főkegyház meglátogatására meghívták.

Julius hó 18-án Kilyénbe utazott át a püspöki vizsgáló bizottság. Kilyénből és Szentgyörgyről több szekéren jelent meg korán reggel tekintélyes küldöttség, dr. Székely György kilyéni nagybirtokos szép négyes fogatával maga jött Szentkirályra a püspökért s szállította Kilyénbe, hol az unitárius és ev. ref. egyház lelkészei köszöntötték. Isteni tisztelet tartása után a Kilyénből származott főpásztor meglátogatta a templom kerítésben nyugvó egyik őse sírját; majd a lelkészi lakban tartott gyűlésen megvizsgálta az eklézsia ügyeit, melynek végeztével Tek. Nagy Károly és Kovács Emma asszony házánál ebéd volt, melyet a szentgyörgyi hivekkel együtt rendezett a kilyéni eklézsia.

E nap délutáni óráiban meglátogatta Püspök ur a Szentgyörgyön lakó hiveket, kik közt alakuló gyűlésen presbyterium választott s a főkegyház kepezetése rendezve, a kilyéni egyházhoz csatoltatott. Az itt lakó hivek egyházuk fentartása céljára aláírás útján önkéntes adakozást indítottak, melynek sorát maga a Püspök nyitotta meg 50 forinttal; összesen aláíratott 205 frt., a mi mutatja a hivek buzgalmát. A püspöki visitatio után néhány nappal már meg is tartatott a megnyitó istentisztelet, a mikor Boros György kolozsvári tanár és Deák Miklós sepsi-körispataki lelkész tartottak szent beszédeket. Este 6 órakor a főpásztor Előpatakra családjához utazott át többek kísérete mellett s ezzel a háromszéki püspöklátogatás véget ért.

A püspöki körutnak azonban befejezése Brassó volt, hová aug. 6-án szállott ki a főt. püspök ur. A brassói hivek a szentpéteri határig mentek elébe, hova a püspök ur Henter Béla miklósvári főszolgabíró négyes fogatán érkezett. A lelkes éljenzések elhangoztával Killyeni Endre egyh. gondnok üdvözölte meleg szavakkal a püs-

pököt, ki meghatottan válaszolt az üdvözletre. Brassóban Lőfi Áron esperes tartott könyörgést s a püspök beszédet. Ezután a rendes egyházi vizsgálat ejtetett meg, melyből a brassói leányegyháznak fejlődése tűnt ki öröndetes eredményül. A püspök urnál Brassóban a leányegyház küldöttsége mellett tisztelegtek: az ev. ref. egyház küldöttsége Molnár János lelkészszel; az ág. magyar esperesség Masznyik Gyula h. esperes vezetése alatt; a brassói ág. magyar egyház tanácsa Skita Mihály felügyelővel és az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület brassómezei választmánya Koós Ferencz elnök vezetése alatt. A főt. Püspök ur minden testülethez megfelelő beszédet intézett.

Hosszas lenne mindazokat az intézkedéseket leirnom, miket a főt. Püspök ur e körutjában az egyes eklézsiákban tett. Pedig tett sokat, igen életbe vágó határozatokat hozott a püspöki vizsgáló szék. Az eklézsiáknak ügyei minden oldalról részletesen megvizsgáltattak; tőkepenzsek elhelyezésére, kepeügyek rendezésére, magtárak gyarapítására utasítások adattak. Hogyha az eklézsiák követni fogják azokat, a minthogy kell is, hogy kövessék, gyarapodni fognak és éléhaladni. Bölönben, e népes és gazdag eklézsiában, melyhez tartozik a brassói leányegyház is, segédlelkészség felállítását indítványozta a főt. püspök ur és a leányiskolában egy munkatanitónő beállítását, s egyebek közt tárgyalatta a templom újraépítése ügyét is, a mik, reméljük, rövid időn meg is fognak valósulni. Másik nevezetesebb, kiemelkedő ténye a dologi intézkedéseknek, a sepsiszentgyörgyi leányegyháznak már említett megalakítása. Annál inkább, mert ott hiveink 100-an felül vannak. S a Kovács Bálint gondnoksága; Kovács Albert jegyzősége; s Szentiványi Miklós, Kelemen Lajos, Sükösd Tamás, Nagy Dénes, dr. Barabás Sándor, Nagy József, Kiss Áron kebli tanácsossága mellett megalakított leányház életteljesnek ígérkezik. És a főt. püspök ur nemcsak intézkedett, hanem épp e leányegyháznak, jövedelméhez mérten, mint már említettem, szépen is áldozott.

Harminczhat év óta nem volt Háromszékkörben püspöki visitatio. S kell-e mondanom, hogy mily fölfrissítőleg hatott eklézsiáinkra e püspöki látogatás. A főt. Püspök urnak megjelenése, bölcs tanácsai, atyai jóindulata és ékes szavai, melyekkel velünk az ige hatalmát éreztette, megtermékenyítették egyházaink és szívünk földjét, s mi a legkedvesebb emlékek közt vettünk búcsut szeretve tisztelt főpásztorunktól. S hisszük, hogy a főt. püspök ur is a bölöni eklé-

zsiának törvényt irányba terelt pénztári kezelésében, a laborfalvi ekklezsiának Mlgs. Berde Mózes ur ajándékozásával alapított és jól kezelt magtárában, a kökösiek több rendbeli új tömör és csinos építkezésében és a többi ekklezsiák állapotában és munkálkodásában is, talált egyházközsegei java felett örökös és munkáló lelkének megnyugtató, s azok jövője iránt biztató jelenségeket. Isten éltesse sokáig derek Püspökünket kedves családja körében.

KISS SÁNDOR,
laborfalvi pap,
háromszéki egyh. köri jegyző.

EGYHÁZI ÉLET.

I.

A FELSŐ-FEHÉRI EGYHÁZKÖRBE.

A felső-fehéri egyházkör 1888. június 26-án tartotta meg évi rendes közgyűlését F.-Rákoson. Jelen voltak a kör lelkészei és tanítóin kívül dr. Hajós Béla kör felügyelő gondnok ur és több érdeklődő. A közgyűlést isteni tisztelet előzte meg, melyen az egyházi imát és beszédet Osváth Gábor hévizi lelkész tartotta zsidókhöz írt levél 10. részének 25 verse alapján. Szónok igyekezett beszédében kifejteni, hogy „miben keresendő a vallás iránti idegenkedés oka“, két pontban felel: „a vallásos hit hiányában“ és „felületes gondolkodásban.“ Ezek után esperes tiszt. Török Áron ur intézett a jelenlevőkhöz egy igazán talpraesett esperesi beszédet, röviden, de velősen. Beszédét nagyon találóan ilyenformán kezdi: az Idvezítőnek tizenkét tanítványa volt, hogy felséges eszméit, boldogító tanait elterjeszszék a nagy világ minden részébe; de egyházunk e kicsiny körének nincs annyi apostola a nagy eszme, az idvezítő tan hirdetésére, mint volt a nagy Mesternek. E gondolatot, ez eszmét tovább fűzve gyönyörködni lehetett ez üdvözlő beszédben. Ohajtottam volna azt a természetes szép előadást tovább is hallgatni. Ugy képzeltem e jelenetet, mint mikor Jézus tanítványai kíséretében úgy tanította a körülötte levőket, hogy abból a tanítványok tanulhattak legtöbbet. Az esperesi üdvözlőt Dombi János datki lelkész és kör jegyző fogadta, üdvözölvén a kör nevében az esperes urat és az egyházközsége.

Ez ünnepélyesség után az egyházközség díszes tanácsstermébe mentünk, mely díszes válik az egyházközségnek. A gyűlést tisztelendő Török Áron esperes, mint egyházi elnök nyitotta meg, felelő gonddal összeállított évi jelentését, mely fenmaradás végett jegyzőkönyvbe íratni határozatott. Az esperesi jelentés végeztével Dr. Hajós Béla ur, mint most választott új gondnok és világi elnök emelkedett fel elnöki székére és lelkes szavakkal üdvözölte a kört, mely gondnokának választotta. Beszéde lekötötte figyelmünket s felhívott arra, hogy bizalommal forduljunk hozzá minden oly ügyben, melynek elintézése hatáskörébe tartozik. Igérte, hogy bár sokoldalu munkát kell végeznie, mindazonáltal kötelességének érzi a kör érdekeit szolgálni, azért mindent megtenni. Ebben biztunk és bizunk is. Nagy a reményünk, hogy kicsiny körünkre jótékonyan fog hatni ifjú gondnokunk tevékenysége. Örömmel szolgált volna, ha sze-

rencsénk lesz másik gondnokunk Tibád Mihály urhoz is, kit azonban most sok elfoglaltatás távol tartott.

Hosszadalmasság kikerülése végett a közgyűlés tárgyai közül csak a főbb pontokat említem. Tárgyaltatik a Mélt. és Főtisztelendő püspök ur felhívása a „Magyar Protestáns Irodalmi Társaságba“ való belépésre. Az ügy érdemleges megbeszélése után határozatotott, hogy e kör, mint testület, a Társaság tagja lesz 100 frttal; kötelezvé magát ez összeg évenkénti 5% kamata lefizetésére. Ezen határozat után körünk lelkes gondnoka azon ajánlatot tette, hogy mig gondnoka lesz a körnek, addig fizetni fogja az 5% kamatot. A kör köszönettel fogadta e szép ajánlatot. Török Áron esperes ur, mint rendes tag irt alá kötelezettséget.

A nevelésügyi bizottság egyik tagja időközben eltávozván, helyébe Osváth Gábor választatott meg. Körünkben mind községi iskolák vannak. A kiküldött vallásvizsgáló biztosok jelentése folytán, a közgyűlés örömmel vette tudomásul, hogy növendékeink szent válásunkból mindenütt kellő oktatásban részesültek. Tárgyaltatott körünk trüthatalan képézési rendszere is; ez ügy orvoslás végett az Egyházi Főtanács figyelmébe ajánlatott.

Ezután Ferenczi Lajos köri gyámoldai pénztárnok olvasta fel számadását a gyámoldai alapról. Gondnok ur azon kérdésére hogy honnan vette alapját és mily jövedelemből gyarapítjuk az alapot? Esperesünk miután elmondotta, hogy honnan eredt annak forrása s hogy papok és tanítók tehetségeik szerint gyarapítják; gondnok a gyámoldai alap javára, e megjegyzés kíséretében: ez első, de ha Isten is úgy akarja, nem lesz utolsó, 10 frtot ajándékozott. A gyűlés a szép és nemes intézmény iránt hön lelkesedő gondnok ez ujabb áldozatkészségét éljenzéssel köszönte meg.

Az indítványok sorában eléfordult, hogy miután az egyes hivatalok az átiratokban mindig törv.-czikkekre és §§-okra hivatkoznak, kerestessék meg a mélt. Egyházi Főtanács, miszerint méltóztatassék oda hatni, hogy az egyházakat különösen érintő törvénykönyvek miután állami vagyon tárgyát képezik, legalább is harmad vagy fél áron küldessenek meg az egyházközségeknek, hogy így a pap ne legyen kénytelen a második vagy a harmadik faluba menni a körjegyzőhöz az idézett §§-ok megtekintése végett.

Vallásunk és iskoláink iránti érdeklődést bizonyítja azon indítvány is, hogy miután a sz.-kereszturi iskolánknál az udvarhelyi, háromszéki és felső fehéri egyházkörök nincsenek képviselve, hivassék fel a Mélt. Egyházi Főtanács, miszerint a vizsgalatokra nevezett egyházkörök espereseit is méltóztatassék rendre kinevezni.

Nevezetesebb azon indítvány, melyben ki van fejtve, hogy egyházunk közpénztárából adassék kölcsön oly ekklézsiáinknak, hol azok építési segélyre szorulnak. A költsön kamatait fizesse a Baldácsi-alap azon segély része, melyt évenként jelenben e czimen ki szoktak osztani. A kölcsönt vevő egyházak a tőke törlesztésére évenként 2%-al járuljanak. Az indokolásban ez indítvány azon fontos érvel van különösen támogatva, hogy a Baldácsi-alapból jövő évi segély

elforgácsolva semmi esetben sem tudja sem egyik, sem másik ekkleziának építési szükségzeit fedezni, s így a segély csak évek múlva fogja a czélt megközelíteni. Reméljük, hogy az Egyh. Főtanács tekintetbe veszi ez indítvány fontosságát.

A kör kicsiny, de élet van benne. Ez elszigetelt helyen különböző nemzetiségek között is élünk és fentartani igyekszünk azt a vallást, melyet oly sokan tévesen ismernek és magyaráznak.

—O —R.

II.

A KÜKÜLLŐI EGYHÁZKÖRBEN.

A „küküllői egyházkör“ évi rendes közgyűlését f. év jul. 27 én tartotta Haranglábbon körüli esperes Rédiger Árpád ur elnöklete alatt a körüli papok és énekvezérek teljes számu jelenlétében.

A közgyűlést megelőzőleg isteni tisztelet tartatott, mely alkalommal Fekete József szőkefalvi lelkész tartott beszédet Jób XXXIV. 4. nyomán. Templomozás után a papi lakban kezdetét vette a közgyűlés, melynek első pontját elnöklő esperesünk nagy gonddal összeállított csinos évi jelentése képezte. E jelentés hű képét adja egyházkörünk egy évi eseményeinek. Így a jól végzett munka öntudatával és az önérzet büszkeségével említi fel legelőször is a mult év szeptemberében Dicső-Szentmártonban tartott zsinati főtanácsot, — melynek sikeréért az elismerés koszoruja felügyelő gondnokainkat mlts P. Horváth Gábor és D. Pataki László urakat első helyen illeti. —

A lefolyt év alatt körünk aránylag sok új belső emberrel szaporodott. Hadházi József volt derzsi pap csere útján Deésfalvára tétetett át. A szőkefalvi ekkleziába lelkészszé Fekete József, a szent-benedekibe Gvidó Béla, nemkülönben szent-benedeki énekvezérré András Gyula lettek kinevezve. A népesedés az 1886-ik évhez viszonyítva 44 lélek szaporodást mutat. Majd az iskolai és vagyoni viszonyokról tár fel a jelentés tájékoztató kimutatást stb. A jelentés egész terjedelmében jegyzőkönyvre vétetett.

A leiratok közül a 266—1887. E. K. T. sz. — mely a „Dávid F. emléke“ cz. mű terjesztésére irányul — pártolólág vétetett tudomásul. Az E. K. T. 57—1888. t. ü. sz. alatt vélemény adás végett leküldötte a vall. és közokt. miniszter ő méltóságának 5926. sz. leiratát, mely ama rossz szokás megszüntetésére figyelmeztet, hogy az iskolás gyermekeknek a járványos betegségek és tanulásbeli hátramaradások iránt való tekintetből ne engedessék meg, hogy a halottakat énekkel kísérik. — Körünkben e szokás sehol sincs ugyan gyakorlatban, azonban közgyűlés, a hol gyakorlatban van, csakis a külső tisztathóság által véleményezi megszüntethetőnek.

A 218—1888. sz. püspöki leiratra s különben is a czél üdvös volta iránti tekintetből körünk a „Prot. irod. társulatnak“ alapító

tagja lett. A 136—1888. E. K. T. k. i. sz. alatt leküldött törvényjavaslat hosszas és tüzetes tárgyalás után általánosságban elfogadtatott. A részletes tárgyalásnál csakis a 20. 88. 92. b. és 109. §§-ra tétettek lényegesebb észrevételek.

Ezek után Kis Sándor tanügyi előadó tette meg részletes jelentését az 1887 - 88. isk. év zárvizsgáiról, mely egész terjedelmében felküldetett az E. K. Tanácshoz. Végül elnök felhívására egy üresedésbe jött birói és pótbirói alpapi székre Kis László és Gvidó Béla választattak meg szavazattöbbséggel.

Im egy rövid és hiányos vázlat! Azonban e vázlat rövidegét és hiányát pótolja az olvasó előtt az itt nyilvánult és buzgósággal párosult testvériség érzetének az a megható jele, a melylyel közgyűlési termekben ritkán találkozunk . . . És ez így is van helyén mi közöttünk!

GVIDÓ BÉLA.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Evangelikus dogmatika. Irta dr. Masznyik Endre theol. akad. ny. 3. tanár. Pozsony. Előbbi füzetünkben már jeleztük e mű megjelenését, most kissé bővebben ismertetjük. Szerző neve ismeretes olvasóink előtt, kinek „Luther Élete” című művéről 2. füzetünkben megemlékeztünk. Theologiai téren csakugyan nagyon hátra vagyunk maradva, miért méltányolni is tudjuk szerző panaszát s így annál nagyobb örömmel fogadunk minden ily irányú művet. E dogmatikában az ág. hitv. ev. egyház symbolicus és az ó-lutheri theologusok dogmatikus tana van előadva, melynek rendszeres feldolgozásával szerző szolgálatot tett egyházának. Igaz, hogy szerző nem szól, hanem csak szólaltat, nem alkot, nem szerez, hanem csak alakít és szerkeszt s így műve ó-irányú marad, melyben az újabb idők theologiai fejlődésének nem jut tér, azonban az újabb fejlődés sincs nyom nélkül a fejezetek elé helyezett repertoriumokban. Szerző nagy szorgalommal gyűjtötte össze mindazon művek jegyzékét, melyek hazánkban napjainkig megjelentek s melyeknek szerző nyomára jöhetett; ezen kívül a külföldi s különösen a német-irodalom jelesebb termékeit is közli, mi szakudósainknak megbecsülhetetlen, a papnövendékeknek pedig — a mennyiben a mű tankönyv is lehet — helyes utmutató. A mű felosztása következő: I. Rész: az üdvigazság, mint kiutatkozott igazság. 1. az Ige. 2. az Irás. II. Rész: az üdvigazság, mint hitigazság. 1. Theologia. 2. Anthropologia. 3. Cristologia. 4. Soteriologia. 5. Eschatologia. A mű nyelvezet egyszerű, világos és így könnyen érthető. A mű ára 2 frt. (G.)

Bölcsészettörténet. Irta dr. Szlávik Mátyás a philosophia tanára Eperjesen. I. Görög bölcsészet. Ára 75 kr. Eperjes 1888. — A mű 99 lapon tárgyalja a görög bölcsészet történetét. Szerző akadémiai tankönyvül szánta művét. — Zeller s más jelesebb írók nyomán dolgozott elég önállósággal. — Bevezetésében szól röviden a bölcsészettörténet irodalmáról, a magyar írókat is felemlíti, azután az antik bölcsészet felosztásáról, mely 3 korszakra oszlik. I. A görög bölcsészet Anaxagorasig. II. A görög bölcsészet a sophistáktól Aristotelesig. III. Az Aristoteles utáni bölcs. rendszerek a neoplatonikus iskola felosztásáig. — Irónak csejlja valóban elismerésre méltó. — Akadémiai tankönyv még a Paueré, a mi leginkább említésre méltó, de ez világosabb, részletezőbb. — Író a már meglevő kevés magyar művet is felhasználta, nevezetesen Dománovszky terjedelmes művét, a nélkül, hogy ezek hibáit elsajátította volna. — Irálya elég magyaros. Azonban a szórend nem mindenütt helyes. Egy példát említék csak tér szűke miatt a 24 lapról. „E finom atomok golyó alakú tüzből állanak, mely az egész testben fordul elő,” a helyett, hogy előfordul. — Megérzik, hogy író igen sokat olvas német műveket s ennek az alapján germanismussal él. — Különben Kazinczy óta, ki erőnek erejével ültette át nyelvünkbe a germanismust, ez egészen otthonos lett nyelvünkben. — De azért kerülnünk kell. — Csinál új szót is 64 l. czélműködés, mely nyelvtanilag helyesen van alkotva, de az eszmét nem fejezi ki teljesen. — Különbönb műve elég szépen van írva. Ohajjtuk, hogy a második rész is minél előbb napvilágot lásson.

„Lég y hű!” Evangel. keresztény vallástan serdültébb confirmandusok számára. — Irta Grátz Mór kolozsvári evangel. lelkész. Ára 40 kr. Kolozsvár 1888. — Szerző egy régebb kiadott német műve után ujra átdolgozta magyar nyelven e művét. Röviden érthetően és szép magyarsággal tárgyalja művében I. a hittant, II. keresztény erkölestant, III. az üdv eszközeit, IV. a ker. egyh. történelmét. V. Választanokat. A függelékben Jézus életét, példázatait, Luther életét. — Élvezettel olvastuk át e kis művét. — Jegyzetekben minden cikk alatt megfelelő szent írásbeli helyeket, velős mondatokat közöl nagy írók művei-

ből, a mi emeli e könyvecske értékét. — A mű, mint uttörő is figyelemre méltó. Erdélyben ily nemű munkák nem igen vannak, tudtunk szerént nincs is magyar nyelven. — E műben pár szó van az unitáriusokról is. A választó-tan nincs mind kiemelve az ágost. és unitáriusok között, de a főbb említve van. — Végszavában 72 l. így ír: „A különféle prot. egyházak főadata pedig, hogy egymást mindinkább kellő méltánylásban részesítsék, egymást megértsék és szeressék s előnyeiket egymást közt kicséreljék.“ Egész művén áthúzódik a modern theologia befolyása íróra.

Az erdélyi ev. ref. egyházkerület egyházi törvényeinek és szabályrendeleteinek tára. I. kötetét vettük, mely az erdélyi ev. ref. egyházkerület törvényeit tartalmazza. — Megjelent Kolozsváron 1888. — Ára 45 kr. 115. l. Első részében szól az egyház képviseleti és kormányzati hatóságairól. Második részében az egyházi tisztviselőkről és egyes egyháztagokról. Harmadik részben a lelkészválasztásról. Negyedik részben az országos ref. egyházi közalapról. Azután tárgyalja az egyházi törvénykezés szerkezetét, a törvénykezési rendtartást. A mű tisztán, világosan, választékosan van írva jó magyarsággal, s azoknak, a kik összeállították dr. Kolozsvári Sándornak és dr. Szász Bélának első sorban becsületére válik.

A biharmegyei régészeti és történelmi egyesület évkönyve 1885/6—1887/8. Szerkesztette Hegyesi Márton titkár. Nagy-Váradi 1888. — A 152 lapra terjedő füzetben nevezetesebb közlemények: A nagyváradai ezüstsület. dr. Römer Fl. Ferencztől. „Segesvár és Petőfi“ id. Gyalokai Lajostól, s több történelmi közlemény Hegyesi Márton jeles tollából. — A nagyváradai vár ostroma Dombi Lajostól. Végül az egyesület vagyonáról, működéséről, alapszabályairól van kimerítő tudósítás. — A könyv tanulságos és érdekes olvasmányokat tartalmaz.

É r t e s í t ő k. Az unitárius vallásközönség iskoláiról az 1887—88. tanévben. — Szerkesztette Kovács János igazgatótanár. IX. évfolyam. Kolozsvár, 1888. — Tudtak-e a középkoriak latinul? — czimmel dr. Brassai ismert kitűnő tollából egy értekezést közöl. — A kolozsvári unitárius főtanodában a theológián volt 15 növendék. — A gymnasiumban 255. Az elemi osztályban 54. Tanerők száma 34. — A tanuló ifjúság összes létszáma a papjelöltekkel együtt 331. — Angol nyelvet tanult 14 növendék, gyorsírást 6, zenét 36, orgonázást 8. A tanuló ifjúság részesült 4984 frt 50 kr. segélyben. Az ifjúsági egyletekben több arany pályadíj osztatott ki. — Pap Sándorné, szül. Kovács Katalin 100 frt alapítványt tett le a papnövendékek részére, kik maguk is gyűjtöttek alapot. — Kovács Dénes 1000 frtot jó tanulók részére. — A toronai középtanodában volt 101 növendék, ebből unitárius 34, az elemi iskolában 60 növendék. Unitárius 20. — Tanerő vallásfelekezetünk részéről 7. A tanulók és köztanítók javadalma 1890 frt. — A székely-kereszturi középtanodában volt a gymnasiumban 101, az elemi iskolában 21 tanuló. Unitárius 85. — Összes tanerők száma 9. — A tanulók a vizsga alkalmával többféle nemű pénzjutalomban részesültek. — É r t e s í t ő a n - e n y e d i ev. ref. Bethlen-főiskola 1887/8-ki tanévéről. — Makkai Domokos rector-professor évről beszéde nyitja meg a füzetet. A főiskolában a theológián volt 68, a gymnasiumban 321. a tanítóképzőben 44 és az elemi iskolában 271 tanuló, összesen 704. — A tanári kar áll 12 rendes és 5 segédtanárból, 5 szaktanítóból és 6 tanítóból. Összes tanerők száma 28. — Az ifjúság 15,515 frt segélyben részesült. — É r t e s í t ő a b r a s s ó i m. kir. állami ipariskoláról. 1887—1888. Szerkesztette Killyén Endre. Brassó, 1888. Végül Mátyástól „Az olvasás módszeres kezeléséről az alsófoku ipariskolában“ című értekezés van benne szépen, világosan írva. — Tanerők száma 12. — Tanulók száma év elején 339. Unitárius 25. — É r t e s í t ő a b r a s s ó i elemi és polgári iskoláiról. 1887—1888. Szerkeszté Orbán Ferencz. — Geöcze Sarolta értekezését közli „egészségtani oktatás a polgári leányiskolában“ czimén. — Összesen a tanulók száma év végén 597. — Tanerő 28. — É r t e s í t ő a m a r o s - v á s á r h e l y i ev. ref. főiskoláról. 1887—1888. Kiadta Bedőházi János. Az intézetben volt tanerő száma 26. Tanulók 213. — A tanulók 3344 frt 21¹/₂ kr javadalomban és 3 drb arany jutalomban részesültek. Az értesítőben „közölve van a főiskola történelmének a folytatása K o n c z József tollából. Erész nagy becsét kölcsönöz az értesítőnek. (D.)

KÜLÖNFÉLÉK.

Trefort Ágoston, vallás- és közoktatásügyi minister augustus hó 22-én elszóllittatott az élők sorából. A vesztesség, mely a nemzetet Trefort közoktatásügyi minister halálával érte, egyszersmind a mi vesztességünk. Emlékezetünkben felujlnak ama nagyszerű alkotások, melyeket 16 évi ministersége alatt létesített: a nép-, ipar- és réaliskolák, a képzőművészetek és felsőbb oktatás nagyszerű intézetei. Az hogy közoktatásunk ma európai színvonalon áll, nagy részt a Trefort érdeme: e francia eredetű, de lángoló hazafiságu magyar államférfi nevét kiirthatatlan betűkkel véste be nemzeti előhaladásunk történetébe. Bár maga katolikus, a más vallásuak iránt is méltányos, igazság és törvényszerető volt. Ő adatott először államsegélyt kolozsvári főiskolánk számára. A végleges szerződés megkötése előtt elragadta a halál. Vajha az elhunyt utóda örökölné a nagynevű előd szabadelvűségét, méltányosságát igazság és hazaszeretetét.

Egyházi Főtanácsunk aug. 30. 31. és sept. 1. napjain tartotta meg ülését Kolozsvárt Méltóságos Daniel Gábor főgondnok és Főtisztelendő Ferencz József püspök ur elnöklete alatt. A szépszámu gyűlés tárgyalásait, s az Egyh. Képv. Tanács évi működéséről felolvasott jelentéseket jövő füzetünkben egész terjedelmükben fogjuk adni. Itt csak azt említjük fel, hogy az Egyházi Főtanács ez alkalommal határozott a „Protestáns Irodalmi Társaság“-ba való belépés iránt. E tárgy igen érdekes vitára adott alkalmat. Voltak többen, kik tekintve amaz ellenszenves hangokat, melyek a református egyház némely köreiben nyilvánultak az unitáriusokkal való szövetkezés ellen, elhalasztani ohajtották az Irodalmi társulatba belépést. Azonban a mintegy másfél óráig tartott, s magas színvonalon járt vitában mégis az a nézet jutott érvényre, hogy az Egyházi Főtanács nem teheti, hogy ne pártoljon egy oly társulatot, melynek megalapításában a protestánsok összes püspökei és főgondnokai közreműködtek, s a melynek alakítására az ők aláírásukkal felhiva is lett; miért is határozatképpen kimondatott, hogy az unitárius egyház egészben, mint pártfogó tag 500 frttal belép a Magyar Prot. Irodalmi Társaságba. És ez a maga rendén van. Az unitárius egyház nem maradhat el oly magas rendű miveltségi czélok pártolásától, milyeneket a Magyar Prot. Irod.

Társaság tüzött maga elé. A társaságba tehát pártfogó tagként belépni erkölcsi kötelessége volt. Ezzel tartozott önmaga iránt.

A „Protestáns Közlöny“ szerkesztője, Szász Gerő ur lapja 28-ik számában „Unitárius idegesség“ Nro. IV. alatt ismét extemporizál az unitáriusok ellen. A közte és folyóiratunk közti vitában felmerült érdemleges kérdésekre nem ír most se egy jöttát se, hanem a helyett ismét egy rakás gorombaságot szór ellenünk. Ám teljék bennük kedve! Mi vele szemben a vitát ezennel beszüntetjük, nem reflectálhatván oly beszédekre, melyek számba nem vehető szitkozódásoknál egyébbnek nem nevezhetők.

A Dávid Ferencz egylet évi rendes gyűlését 1888. aug. 29-én tartotta meg Kolozsváron a főiskola nagy termében Mlgs. Berde Mózes ur elnöklete alatt szép számu vidéki tagok jelenlétében. Boros György titkár olvasta fel titkári jelentését. Bágyi Kálmán pénztáros a pénztárosi jelentést. — Az egylet vagyona ez évben 2172 frt 51 kr. Legtöbb működést fejtett ki a háromszékmegyei és a marosi fiókkör. — 60 frt az egylet pénztárából énekes könyvek szerzésére fordíttatni elhatároztatott. E művek a fiók-egyletek útján osztatnak ki a buzgó hitfelek között. Bágyi Kálmán pénztáros újból megválasztatott. A közgyűlés a választmány működéseért köszönetet mondott.

Alapítvány. Ré d i g e r Géza szabédi unitárius lelkész és neje Nagy Amália a szabédi unitárius népiskola és a marosi unitárius egyházkör könyvtárai számára 100 frt alapítványt tettek. Az Egyh. Képviselő tanács köszönetét fejezte ki a nemes adományért.

Osztálytársak találkozása. A kolozsvári unitárius collegiumban az 1878. évben érettségi vizsgát tett osztálytársaknak akkor megállított egyezség szerint 1888. sept. 1-én kellett volna találkozniok. A Kolozsvárt lakók örömmel várták a kítüzött napot, melyen azonban 25 oszt. társ közül csak 8-an jelentek meg. Az elmaradtak még csak levélben sem emlékeztek meg. Feltűnt különösen a tanári és papi pályán levők elmaradása. Ugy látszik 10 év bőven elég a legforróbb baráti érzelmek teljes elpárolgására. A megjelentek mindamellert együtt és igen kedélyesen töltötték a napot. (E g y o s z t á l y t á r s.)

Gerard asszony könyve újra kísért. Még a kora tavasszal a magyar napi lapokban említés volt téve egy selejtes könyvről, melyet Gerard asszony írt Erdélyről angol nyelven. A magyar lapok az „Athenaeum“ czimű londoni lap után közöltek belőle pár részletet, s a többek közt, a mit az unitárius házassági elválásról ír: hogy az 3—4 napi idő alatt könnyen meg véghez, ha az illető válni akarók Kolozs-

vártott abból „a sor nyomoruságos házacská“ból, mely Gerard asszony szerint itt léteznék, kolozsvári polgári joguk egyik feltétele gyanánt egyet megvásárolnak. De mindezt csak curiosumképpen adták a napi lapok, csak azért hogy kitüntessék e könyv megbízhatlanságát, mely annyi képtelenséget közöl főleg a magyarokról. Azóta már néhány hónap telt el s azt hittük, hogy már napi rendre tértünk Gerard asszony haszontalan könyve felett. De nem. A „Debreczeni Protestáns Lap“ sept. 1-én megjelent 35-ik számában jónak látja az Athenaeum után egész terjedelmében közölni olvasóival az unitárius házassági elválásra vonatkozó részletet e czim alatt: „Az unitárius házassági törvényt a külföld szemében,“ azt a megjegyzést fűzve hozzá, hogy „erős ironiával, de sok igazsággal“ van írva. Hát hogyha már a Debreczeni Protestáns Lap megtette irántunk azt a jóakaratot, hogy külföldi informátiók nyomán ismertet olvasóival s maga is úgy találja, hogy azokban „sok igazság“ van, sziveskedjék azt a fáradságot is venni magának, hogy forgassa keresztül még egyszer az Athenaeumot, egy kis hideg vérrrel rá fog találni egy másik számra is, melyben Gerard asszony hitvány közleményei igaz értékükre vannak leszállítva. S így a mit ő egy korábbi szám alapján ujságolt olvasóinak, egyszerűen valótlannak, levén a külföldnek más szemüvege is, mint az általa annyira méltányolt Gerard asszonyé.

Schweizer Sándor zürichi pap és egyet. tanár jul. 3-án meghalt. Haláláról meg kell emlékeznünk, mert Schweizer egyike volt az újabb kor legnagyobb theologusainak. Schleiermacher volt a mestere s ő ennek leghivebb és legjelentékenyebb tanítványa, ki minden áramlat ellen egy emberöltőn keresztül a leghatásosabban meg tudta védni a tudomány és egyház közötti összeköttetést. — Nevezetesebb művei: „Az ev. ref. egyh. hittana“ és „Keresztény hittana“, melyektől még a „dogmatika“ nevet is megtagadta, állítván, hogy a dogmatika csak historiai tudomány, mely hagyományos nézeteket szed rendszerbe. Szerinte Jézusról csak azt állithatjuk, mit történelmileg is tudunk igazolni. Theológiája ismertette van Schwarz-Kovács A. „Adalékok“-jában és bővebben Kovács Ö. által „Tájékozás az újabb theologia körében“ cz. műben. Schweizer halála által a szabadelvű theologia egy harcban őszült bajnokát vesztette el.

Nekrológ. Csépi Lajos csókfalvi unitárius pap folyó évi július 19-én meghalt; a néhainak életrajzi adatait röviden a következőkben állítjuk össze.

Született 1820-ban Bágyonban. Tanulását a tordai közép-iskolában kezdette és a kolozsvári főiskolában tovább folytatva, ott be is fe-

jezte. Tanulmányai befejezése után 1846-ban kiment papnak a vadadi ekkleziába, hol 20 évig folytatta hivatalát. Innen 1865-ben a csókfalvi ekkleziába ment, hol haláláig vagyis 23 évig szolgált.

Nejét Szacsvai Károlinát 1849-ben vette el, kivel 39 évig élt boldog egyetértésben. Házasságukból 3 gyermek született, kik közül egy még kis korában elhalt. Nagy reménye volt fiában Lajosban, kit a legnagyobb önfeláldozással tanítottatott. A nagyreményü ifju azonban, midőn tanulását már majdnem bevégezte volna, Kolozsvárt hirtelen elhalt, sirig tartó bánatot hagyva hátra szülőinek. Egyetlen leánya maradott tehát csupán hátralevő élete vigasztalására, kit feleségül vett csókfalvi közs. tanító Lőrinczi Dénes s így a vőben az elvesztett fiu helyett egy őszinte érzésü s jó gondolkozásu fiut nyert ismét, ki bánata enyhítésére nagy mértékben befolyt. Az ezen házasságból született kis unoka fiu szintén nagy vigasztalására volt a néhainak.

Papságával kapcsolatosan volt a néhai a marosi egyházkörben al-papizéki bíró huzamos ideig. az ezen körbeli özvegy-árvai gyámoldá-nak pontos és hü pénztárnoka s a közelebbi zsinati főtanácsosn megvá-lasztatott egyházi tanácsosnak; ezen kitüntetést azonban rövid ideig vi-selheté, mert még mielőtt abba eskületétele által beigtattatott volna, a hirtelen jött halál abban meggátolta.

Kötelességei teljesítésében hűséges volt ő és pontos; egyszerű zaj-talanságban folyt élete, de azt hivei lelki épületére áldozta. Nagy sike-reket felmutatni nem volt hivatva, de tudott vigaszt nyújtani a bána-tos szívűnek, s készséggel emelte föl az elesett bűnöst. Irodalmi műkö-dése hiányzott, de atyai szavai, melyek őszinte szívből jövének, mint szomju földnek a csendes eső, üdülést szereztek hallgatóinak. E mellet a tanügynek is lelkes barátja volt s a Csókfalva községében létező, s őszintén mondhatjuk virágzó községi iskola létrejövetelét, nagy mérték-ben az ő fáradozásainak lehet tulajdonítani.

A közeletben pedig egy negélyezést nem ismerő őszinte jó barát volt, ki szívesen vett részt a baráti egyszerű társalgásokban s időtölté-sekben; nem kívánta ifju paptársaitól a korát megillető tekintélyi tisz-telet nyilvánítását, megelégedett a baráti szeretet érzésének kimutatásá-val. S épen azért méltán megérdemelt tiszteletben és önzetlen becsülés-ben részesült minden szolgatársai részéről.

Halála hire is igazán megdöbentő volt mindnyájunkra nézve, kik csak azelőtt pár héttel váltunk el a vidám kedélyü s magának még legalább egy évtizedre terjedő életet kérő öregtől. De egy vigyázatlan-ságból származó hülés előidézte a rohamos tüdőlobot, mely alig egy hétre kioltotta az élet lángját.

Temetése csakugyan folyó évi július 21 én délután történt. Gyászbeszédet tartott felette alólrít Csel. 20, 25. 32. 37. 38. alapján. Résztvett a temetésen a nagyszámu világiakon kívül több ref. pap és tanító s résztvettek esperesünk tisztelendő Kelemen Albert tapintatos intézkedése folytán körünk mindazon papjai és tanítói, kik a halálesetről értesítést nyertek.

Nincs már egyéb hátra, mint kívánnunk: Isten az ő elhunyt szolgáját nyugtassa csendesesen s az élők között legyen áldott emlékezete!!

(Ü. K.)

Gyász hírek: Deésfalvi Pataki Elek unitárius egyháztanácsos, K.-Küküllőmegye törvényhatósági bizottságának tagja aug. 3-án megszűnt élni. Halála első sorban Deésfalvi Pataki Lászlót, a küküllői egyházkör felügyelő gondnokát érintette fájdalmasan. — Siménfalvi György aljárái unitárius papot érzékeny veszteség találta, 19 éves leánya Siménfalvi Lenka aug. 20-án történt halálában. — Városfalvi pap Máthé Sándor aug. hóban elhalálozott. Egyike volt tehetségesebb lelkészeinknek. Előbb H.-Almásón paposkodott, utébb Városfalván. Népes családot hagyott hátra, kik közül János fia vargyasi tanító; Sándor h.-ujfalvi lelkész. — Rend Domokos, m. kir. erdész Dobresten jul. 29-én elvesztette szeretett nejét Daczó Katalint, 41 éves korában. — Veress Dénes tordaaranyosmegyei alispán fájdalmas csapást szenvedett testvére Veress Lajos számtiszt aug. hó 27-én Budapesten történt elhunytában. A 34 évet élt férfit Tordán temették el. — Derzsi Károly budapesti lelkészt a legfájdalmasabb veszteség érte édes anyja özv. Derzsi Józsefné Toroczkón sept. 1-én bekövetkezett halálában. A jó anya családi találkozásra jött volt ki Tordátfalváról Toroczkóra, de hirtelen betegség verte le s övéinek mély fájdalmára pár napi szenvedés után 65 éves korában meghalt. — Béke a kiszenvedett porokon!

ARANYKÖNYV.

A SZÉKELY-KERESZTURI GYMNASIUM

5-ik tanári székére tett adakozások.

V. K ö z l e m é n y.

1) Tökét.

a) *Kötlevélben.*

Ifj. Dr. Dániel Gábor Budapest 100 frt.

b) Készpénzben.

Bágyi Kálmán Kolozsvárt	25	frt
László Ferencz Gyepes	50	„
Szentiványi Kázmér honv. főhadn.	5	„
Ferencz Lajos S.-Szt.-György	1	„
Szt.-ábrahámi műkedvelők	5	„
A főpapi szék ajándéka	25	„
Összesen:	110	frt.

2) Évenként fizetni ígérték:

a) 5 évig.

	frt kr.	frt kr.
Id. Sztiványi József f. gondnok	à 5 — =	25 —
Sztiványi Miklós főjegyző	à 5 — =	25 —
Ifj. Sztiványi József kir. alügyész	à 3 — =	15 —
Martonosi eklezsia	à 2 — =	10 —
Máté József	à 1 — =	5 —
Kozma Dimén F.-Váralja	à 1 — =	5 —
Josef János	à 60 =	3 —
Kozma Miklós	à 1 — =	5 —
Ravai eklezsia	à 8 — =	40 —
Végh Mihály lelkész	à 1 — =	5 —
Józsa Mihály tanító	à 1 — =	5 —
Kecskés Izsák	à 1 — =	5 —
Vajna Lajos	à 4 — =	20 —
Összesen:		148 —

b) 10 évig.

Gábor Albert martonosi lelkész à 1 frt — = 10 —
 Kolozsvárt, 1888. aug. 26.

BENCZÉDY GERGELY,
 közpénztárnok.

A BUDAPESTEN ALAPITANDÓ UNITÁRIUS RENDES LELEKÉSZI ÁLLOMÁSRA
 ÉS ÁLLANDÓ IMAHÁZRA TETT KEGYES ADOMÁNYOK.

XXXVIII. Közlemény.

Dr. Sebes Károly 34. sz. gyűjtő-könyvecskéjén adakoztak: Gyarmathy Gyula 1 frt, Barna Zsigmond 1 frt, dr. Tóthfalusy Gyula 1 frt, Kabdebó Gyula 1 frt, dr. Tury Béla 1 frt, Schulman János 1 frt, Ferkl Gyula 1 frt, Diener József 1 frt, Ágoston József 1 frt, Jándy László 1 frt, Miklós Gyula 1 frt, összesen 11 frt.

Kovács Géza 31 sz. gyűjtő-könyvecskéjén: br. Feilizstely Arthur 1 frt, Rónay Antal 1 frt, dr. Dietz Sándor 1 frt, Rutska Tivadar 50 kr, névtelen 1 frt 50 kr, összesen 5 frt.

Orbók Mór 50. sz. gyűjtő-könyvén: Orbók Mórné Berecz Ilona 1 frt, Orbók Mór 1 frt, Ottinger Kornél 20 kr, Kaszap Kornél 40 kr, Kaszap Angyal 40 kr, összesen 3 frt.

Dr. Dániel Gábor 58. sz. gyűjtő-könyvén: Szilágyi Virgil 2 frt, összesen 2 frt.

Józsa Mihály 70. sz. gyűjtő-könyvén: Józsa Mihály 1 frt, összesen 1 frt.

Kovács Dénes 74. sz. gyűjtő-könyvén: Pungur Gyula 10 kr, Fodor

Dániel 20 kr, Biró Gyula 20 kr, Szász Lukács 10 kr, Kovács László 20 kr névtelen 1 frt 20 kr, összesen 2 frt.

Petrovay C. György 91. sz. gyűjtő-könyvén: Virág János plébános 1 frt, Knéty Marczel 1 frt, Petrovay Adám 5 frt, özv. Petrovay Lászlóné 2 frt, Petrovay Ilona 50 kr, Lázár József 50 kr, Orczy Antal 1 frt, Algyay Lajos 1 frt, Katona Zsigmond 1 frt, ifj. Petrovay János 50 kr, Petrovay Gábor 50 kr, összesen 14 frt.

Székely Mihály 94. sz. gyűjtő-könyvén: Székely Mihály és Ákos 5 frt, összesen 5 frt.

Simonich Zsigmond 96 sz gyűjtő-könyvén: Simonich Zsigmondné 1 frt, Simonich Dezső 50 kr, Risztics Ilka 20 kr, Popovics Koszta 50 kr, Mesztercovics Szilárd 1 frt, Sárdy János 50 kr, Szmoligovics Dénes 30 kr, összesen 4 frt.

Telmann Sándor 103. sz. gyűjtő-könyvén: Wächter Henrik 50 kr, Gedeon László 50 kr, Áldány Mihály 50 kr, Balogh Károly 2 frt, Szilvássy János 10 kr, Szabó János 40 kr, Domba László 1 frt, Mangold Sámuel 1 frt, Rédl Ferencz 20 kr, Horvát tanító 80 kr, összesen 7 frt.

Molnár Sándor 174. sz. gyűjtő-könyvén: N. N. 100 frt.

Sándor Mózes 125. sz. gyűjtő-könyvén: Sándor Mózes 1 frt.

Raffaj Domokos 127. sz. gyűjtő-könyvén: Mihály Dénes 1 frt, Kábdebó István 50 kr, Lengyel József 10 kr, Balog Zsigmond 20 kr, Szóts János 20 kr, László Józsi 10 kr. Kocsag Elek 40 kr, Buzogány István 10 kr, Gyarmati István 20 kr, Kis Tamás 20 kr, Cseh Józsefné 10 kr, Lőrinczy Dénes és Sándor 20—20 kr, Murvay Sámuel 10 kr, Pálfi János 20 kr, Kohn Nándor 20 kr, Vitályos Gergely 50 kr, Nagy Ferencz 10 kr, Menyhárt Mózes 20 kr, Zoltán András, Boros György és Pál Sándor 10—10 kr, Vaska István 50 kr, Imecs Jenő 2 frt, Wartha Ferencz 1 frt, névtelen 1 frt 60 kr, összesen 10 forint 20 kr.

Csongvay Lajos 136. sz. gyűjtő-könyvén: Csongvay Lajos 20 frt.

Csongvay Lőrincz 137 sz. gyűjtő-könyvén: Eckardt István és Asztalos Gábor 1—1 frt, Csongvay Lőrincz 3 frt. Andrásai Nándor 50 kr, dr. Wolf Gyula 50 kr, összesen 6 frt.

Gál Kálmán 64. sz. gyűjtő-könyvén: br. Augusz Imre, Albanich György Szarukán Ida, Szegzárdi tanító-egylet, Török Béla, Ellmann Miklós, Antal Ferencz. Bati János, Tóth Károly, Perczel Dezső, Nyitrai Lajos, Laky Sándor 30—30 kr., összesen 3 frt 60 kr.

Nádlér János 151. sz. gyűjtő-könyvén: A. Maufrini 50 kr., Kroch 20 kr, Redlich 30 kr, Strausz 20 kr, Linhardt 5 frt 20 kr, Nádlér 3 frt 60 kr, összesen 10 frt.

Mikó Dezső 152. sz. gyűjtő-könyvén. Mikó Dezső 5 frt.

Ürmösy Ferencz 156. sz. gyűjtő-könyvén: Ürmösy Ferencz 1 frt.

Dr. Bartók István 164. sz. gy. könyvén: gyűjtő 5 frt.

Boér Lajos 168. sz. gyűjtő-könyvén: Boér Lajos 1 frt, Adám Domokos 1 frt, Bözödi unitár. egyháztagoktól gyűjtés 2 frt, összesen 10 frt.

Czecz Péter 175. sz. gyűjtő-könyvén: Weisz Bernát Bécsből 1 frt. Benel János, Kálmán, Lengyel József, Czecz Péter 50—50 kr, összesen 4 frt.

Vécsey Sámuel 176. sz. gyűjtőkönyvén: Petrovics György 1 frt, Lázár Manó 5 frt, Krisán Eugen 1 frt 10 kr, ifj. Hutter Samu 90 kr, gyűjtő 42 frt, összesen 50 frt.

Kriza Sándor 179. sz. gyűjtőkönyvén: Kriza Sándor 2 frt.

E közlemény összege 281 frt 80 kr. Ehhez hozzáadva, a 37. közleményt 18,753 frt 63 krt, együtt 19.035 frt 43 kr.

Budapest, 1888. augusztus 6-án.

A budapesti unitár. egyházközség
gondnoksága.